

AZƏRBAYCAN DİLİ

tədris dili

DƏRSLİK

I hissə

5

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

Musiqisi *Üzeyir Hacıbəylinin*,
sözləri *Əhməd Cavadındır*.

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırlız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üçrəngli bayraqınla məsud yaşa!

Minlərlə can qurban oldu,
Sinən hərbə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayraqını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştaqdır!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN XALQININ ÜMUMMİLLİ LİDERİ

RAFİQ İSMAYILOV, ŞƏHLA ZAHİDOVA,
ÜLKƏR NURULLAYEVA, AYSEL XANALIYEVA

AZƏRBAYCAN DİLİ

tədris dili

Ümumi təhsil müəssisələrinin 5-ci sinifləri üçün
Azərbaycan dili fənni üzrə dərslik
(1-ci hissə)

©Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi

Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0
International (CC BY-NC-SA 4.0)

Bu nəşr Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International lisenziyası (CC BY-NC-SA 4.0) ilə www.trims.edu.az saytında əlçatandır. Bu nəşrin məzmunundan istifadə edərkən sözügedən lisenziyanın şərtlərini qəbul etmiş olursunuz:

İstiqadə zamanı nəşrin müəllif(lər)inin adı göstərilməlidir.

Nəşrdən kommersiya məqsədilə istifadə qadağandır.

Törəmə nəşrlər orijinal nəşrin lisenziya şərtlərilə yayılmalıdır.

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
trm@arti.edu.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınıza üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

İÇİNDEKİLƏR

1 Fərd və toplum

Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1 Uğurun sırrı	Sözlərdə saitlərin yazılışı	6-9
Fəsil 2 Orxan və Təpəl	Sözlərdə samitlərin deyilişi və yazılışı	10-13
Fəsil 3 Jan Valjan	"K" samitinin deyilişi və yazılışı	14-17
Fəsil 4 Sözün qüdrəti	"Q" samitinin deyilişi və yazılışı	18-21
Ümumiləşdirici təkrar		22-23

2 Mənəvi dəyərlər

Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1 Bilirdim ki, gələcəksən	Leksik və qrammatik məna	24-27
Fəsil 2 "8" rəqəmi və tariximiz	Sözün həqiqi və məcazi mənası	28-31
Fəsil 3 Təcili qan lazımdır	Çoxmənalı sözlər. Omonimlər	32-35
Fəsil 4 Ad günü hədiyyəsi	Cümlə sonunda durğu işaretləri	36-39
Ümumiləşdirici təkrar		40-41

3 Ana təbiət

Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1 Yazın oğlan çağında	Kök və şəkilçi. Leksik və qrammatik şəkilçilər	42-45
Fəsil 2 Ağaç əkən adam	Sözün quruluşca növləri	46-49
Fəsil 3 Ağılı canlılar	Ahəng qanunu. İki və dörd cür yazılan şəkilçilər	50-53
Fəsil 4 Meşə simfoniyası	Mürəkkəb sözlərin yazılışı	54-57
Ümumiləşdirici təkrar		58-59

4 Niyə belə deyirik?

Mövzu	Dil qaydaları	
Fəsil 1 Qədim yunan sözləri	Alınma sözlər və şəkilçilər	60-63
Fəsil 2 Hacı Qara	Sinonimlər və antonimlər	64-67
Fəsil 3 Onlar kimdir?	Sözün sətirdən sətrə keçirilməsi	68-71
Fəsil 4 Bəs zinqirovu kim asacaq?	Lügətdən istifadə	72-75
Ümumiləşdirici təkrar		76-77
İzahlı sözlük		78-79

KİTABINIZLA TANIŞ OLUN

Dərsliyin müxtəlif bölmələrində təkrar olunan başlıqlarla – rubrikalarla karşılaşacaqsınız.

Söz boğası

Oxuduğunuz mətnlərdə işlənmiş yeni söz və ifadələr nəzərə çatdırılır, izahları sonda verilir.

Söz ehtiyatı

Mətndə rast gəlinən yeni söz və ifadələrlə bağlı tapşırıqlar verilir.

Nə anladın?

Mətndəki fakt və hadisələrlə bağlı suallar verilir.

Düşün və cavab ver

Mətndəki obraz və hadisələrə münasibət bildirmək, əsas fikri müəyyənləşdirmək tapşırılr.

Dinləmə 01

Dinlədiyiniz mətnlə bağlı sual və tapşırıqlar verilir.

Audiomətnləri sağda göstərilən QR kodu oxutmaqla trims.edu.az saytından əldə edə bilərsiniz.

Yazı

Oxuduğunuz və ya dinlədiyiniz mətnin mövzusu ilə bağlı yazı tapşırıqları verilir.

Araşdırma-təqdimat

Mövzu ilə bağlı araştırma aparmaq və təqdimat etmək tapşırılr.

Yadda saxla

Dil qaydaları ilə bağlı nəzəri bilgilər təqdim olunur.

Diqqət et

Nitq bacarıqları üzrə müxtəlif məlumat və tövsiyələr verilir.

Xatırla

Əvvəlki siniflərdə və ya dərslərdə keçilmiş biliklər xatırladılır.

Glossari

..

Azərbaycan dili fənni ilə bağlı terminlərin izahı verilir.

1-ci
fəsil

1a

“Əməkdaşlıq”, “qayğıkeşlik” sözlərini izah edin. Sizcə, həyatda uğur qazanmaq üçün bu keyfiyyətlər insana necə kömək edə bilər?

Uğurun sırrı

I hissə Paltardəyişmə otağında **ağır** sükut var idi. Hami pərt vəziyyətdə oturub başını aşağı salmışdı. Qapı açıldı, Rüfət müəllim otağa daxil oldu.

– Hə, uşaqlar, növbəti oyunu da uduzduq... Özü də 1 : 4 hesabı ilə. Nə baş verir? Niyə qalib gələ bilmirsiniz?

Heç kimdən səs çıxmadı. Elə bil **qurbağa gölünə daş atmışdır**.

- Kapitan, bəlkə, sən deyəsən? – Rüfət müəllim üzünü Ceyhuna tutdu.
- Müəllim, mən nə edim?! Yeganə qolu mən vurdum. Oynaya bilmirlər də!
- Bəs sənə topu kim ötürdü? – Natiq dözməyib onun üzünə **bozardı**.
- Bacarırdın, özün vurardin.

Uşaqların hay-küyü otağı başına götürdü. Rüfət müəllim səsini qaldırmalı oldu:

– Sakit!.. Biri top ötürdü, biri qol vurdu... Bunlar səbəb deyil. Fakt budur ki, siz məglubiyyətə uğradınız. İndi mən istəyirəm, oyun taktikasını müzakirə edəsiniz. Boşluqları tapasınız.

Ceyhun qəti səslə dedi:

– Qapıcıını dəyişmək lazımdır. Mən saydım: onlar beş dəfə hücum keçdirər, dördü qolla nəticələndi. Nihad eləcə qapıdan keçən topların dalınca baxırdı.

Nihad ağlamsındı:

– Mən nə edə bilərdim?! Onların hücumçuları hər dəfə mənimlə təkbətək çıxırıdlar. Axi mən o boyda qapını tək necə qoruya bilərəm?! Müdafiəmiz...

Rüfət müəllim onun sözünü kəsib söhbətə yekun vurdu:

– Uşaqlar, mən oyunu diqqətlə izləyirdim. Sizin hər biriniz fiziki və texniki baxımdan rəqib oyunculardan üstün idiniz. Amma uğuru onlar qazandılar. Bilirsiniz niyə?.. Növbəti məşqdə səbəbini sizə izah edəcəyəm. Sabah saat 3-də idman zalında görüşərik. Minifutbol məşqimiz olacaq.

II hissə

Uşaqlar idman zalına daxil olanda təəccübdən donub qaldılar: döşəmə rəngli şarlarla dolu idi. Rüfət müəllim uşaqları sıraya düzüb dedi:

– Bu şarların üzərində sizin adlarınız yazılıb. İki dəqiqəyə hərə öz adı yazılmış şarı tap-malı və sıradə yerini tutmalıdır. Unutmayın, bu, komanda oyunudur. Diqqət! Bir... iki... üç! – O, fit çaldı. – Vaxt getdi!

Oğlanların arasına cəxnaşma düşdü. Bir-birini itələyir, yerdən şarı götürüb baxır, sonra uzağa tullayırdılar. Nəhayət, Natiq əlində şar müəllimin yanına qaçıb sevincək dedi:

– Müəllim, budur, tapdım.

– Sıraya dur, hələ 40 saniyə var, – Rüfət müəllim sərt səslə dedi.

Vaxt bitənə qədər daha iki nəfər öz şarını tapdı. Qalanları şarların arasında pərişan və çarəsiz halda dayanmışdılar. Tapanların arasında Ceyhun da var idi. Rüfət müəllim ona yaxınlaşdı:

– Ceyhun, deyəsən, sən də sevinirsən?! Fərqində deyilsən ki, komandan uduzub. Axi mən xəbərdarlıq etmişdim: bu, komanda oyunudur. Sizin hər biriniz o zaman qalib gələ bilərdiniz ki, komandanın bütün üzvləri öz şarlarını tapsınlar.

Rüfət müəllim hamını yenidən sıraya düzüb dedi:

– Bir daha cəhd edəcəksiniz. Amma taktikanı dəyişirik. İndi hər kəs yerdən bir şar götürsün, üzərində kimin adı yazılıbsa, ona versin.

Fit çalındı. Heç bir dəqiqə keçmədi ki, hər kəs öz adı yazılmış şarı alıb sıraya qayıtdı.

Rüfət müəllim gülümşəyərək dedi:

– Afərin, uşaqlar, indi evə gedə bilərsiniz.

– Müəllim, bəs məşq?..

– Siz bu gün yaxşı məşq etdiniz. Bu dərs yalnız növbəti yarışlarda deyil, həyatınız boyu sizə lazım olacaq...

Ülkər Nurullayeva

Söz ehtiyatı

b Mətndəki “ağır” və “bozarmaq” sözlərinin kontekstə uyğun mənalarını izah edin. Bu mənaları həmin sözlərin həqiqi mənaları ilə müqayisə edin.

C Mətnə əsasən “qurbağa gölünə daş atmaq” ifadəsinin mənasını izah edin. Qurbağa gölünə daş atanda nə baş verir?

Ç Minifutbol oyunu futboldan nə ilə fərqlənir? Sizcə, *mini-* hissəciyi sözə hansı məna çaları qatır?

Tərkibində *mini-* hissəciyi olan sözləri izah edin: *minikompüter*, *minizavod*, *minimarket*.

Glossari

• **Kontekst** – sözün mənasını müəyyənləşdirməyə imkan verən mətn parçası: söz birləşməsi, cümlə və s.

Düşün və cavab ver

- 2 a** "Uğurun sırrı" mətninin hissələrini uyğun yarımbaşlıqlarla adlandırın. Mətnin hekayə xəritəsini tərtib edin.
- b** Mətnin 1-ci hissəsində *Ceyhun və Natiqin* nitqindən çıxış edərək onların xarakterinə münasibət bildirin, davranışlarını mətnin ideyası ilə əlaqələndirin.
- c** Mətni Ceyhunun dilindən nəql edin.
Ceyhunun duyu və düşüncələrini əks etdirməklə mətni genişləndirin:
- Natiqə və digər yoldaşlarına münasibəti;
 - Rüfət müəllimə münasibəti;
 - Zala daxil olanda təəccübü və düşüncələri;
 - Öz şarını taparkən keçirdiyi hissələr;
 - Sonda Rüfət müəllimin dediyi sözlərdən çıxardığı nəticə.

Dinləmə 01

- 3 a** Qeydlər götürməklə "Yeddi nar çubuğu" mətnini dinləyin. Mətnin məzmununa aid suallar tərtib edin. Bir-birinizin suallarına cavab verin.
- b** "Uğurun sırrı" və "Yeddi nar çubuğu" mətnlərini mövzu, məzmun, ideya baxımından müqayisə edin.
- c** Oxuduğunuz və dinlədiyiniz mətnlərdə müəllim və ata uşaqlara nəsihət vermək üçün hansı yolları seçdilər?
Bəs siz sinif yoldaşlarınızı birliyə çağırmaq üçün hansı üsuldan istifadə edərdiniz?

Yazı

- 4 a** "Uğurun sırrı" mətninin sonunda Rüfət müəllimin dediyi sözləri xatırlayın. Sizcə, bu "məşq" həyatda uşaqlara necə gərək ola bilər?
- b** Mətni elə davam etdirin ki, əsas ideyanı təsdiq etsin.

Bu hadisədən 20 il keçdi. 2020-ci ilin noyabr ayı idi. Qarabağda amansız döyüşlər gedirdi. Ceyhun Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin xüsusi təyinatlı dəstələrindən birinin komandiri idi. Bir gün qərargahdan əmr gəldi: "Şuşa bu gecə alınmalıdır..."

Sözlərdə saitlərin yazılışı

- 5a** Əvvəlki siniflərdə aldığınız bilgilərdən istifadə edərək aşağıdakı cədvəli şərh edin.

Saitlərin növləri	dodaqlanmayan	dodaqlanan
Qalın	<i>a, i</i>	<i>o, u</i>
İncə	<i>ə, ı, e</i>	<i>ö, ü</i>

Glossari

• Sözlərin düzgün yazılışı **orfoqrafik norma** adlanır.

Yadda saxla

Saitlər tələffüz zamanı dilin, dodaqların və alt çənənin vəziyyətinə görə müxtəlif növlərə bölünür. Alt çənənin vəziyyətinə görə saitlər açıq və qapalı olur.

Açıq saitlər: *a, e, ə, o, ö*.

Qapalı saitlər: *i, ı, u, ü*.

Bir çox saitlərin ortaç xüsusiyyətləri olur. Məsələn, *u* və *ü* qapalı, dodaqlanan saitlərdir. Belə saitlərin iştirak etdiyi sözlərin yazılışında bəzən səhvə yol verilir:

müləhizə – m~~ü~~ləhizə

- b** “Ü” və “i” saitlərinin ortaç xüsusiyyətlərini müəyyən edin.

1. Qapalı saitlərdir. 2. Dodaqlanan saitlərdir. 3. İncə saitlərdir.

“Ü”, yoxsa “i”?

müxb...r | müh...m | müdr...k | müd...r | üf...q | üm...d

- c** “A” və “ə” saitlərinin ortaç xüsusiyyətlərini müəyyən edin.

1. İncə saitlərdir. 2. Dodaqlanmayan saitlərdir. 3. Açıq saitlərdir.

“A”, yoxsa “ə”?

həy...can | s...lnamə | pillək...n | təl...bat | t...başır |

- ç** “Ü”, yoxsa “u”?

m...barək | nüm...nə | g...nah | m...kafat | m...haribə | rüt...bət

- d** Lügətdən istifadə etməklə verilmiş sözləri orfoqrafik normalara uyğun yazın.

kasmanavt

hökumət

nəqarət

qəhraman

prablem

avtamat

munasibət

xösbəxt

ORXAN VƏ TƏPƏL

Orxanda sümük xəstəliyi var idi. O, ayaq üstə çətinliklə durur, yeriyəndə axsayırdı. Həkimlərin dediyinə görə, bu xəstəlikdən xilas olmağın ən yaxşı yolu fiziki məşqlər, çox gəzmək idi. Lakin Orxan çox vaxt gəzməkdən imtina edirdi. Hər dəfə ayağının ağrısını dedikdə ata-anasının **ürəyi yumşalır**, onu çox gəzməyə məcbur edə bilmirdilər.

Bir dəfə Orxan yolda bir küçük gördü. Qara rəngli çox qəşəng bir küçük idi. Yalnız alnında qaşqası vardı. Amma axsayırdı, bir ayağını yuxarı qaldırıb üç ayağı üzərində gəzirdi. Orxan yaxınlaşış onu tumarladı. Küçük də boynunu mehbibancasına Orxanın ayağına sürdü. Orxan küçüklə danışmağa başladı:

– Yəqin, acsan, hə? Bəs ayağını kim bu günə salıb? Gəl mənimlə bizi gedək.

Orxan küçüyü evlərinə apardı. Orxanın anası əvvəlcə bunu narazılıqla qarşılıdı. Lakin sonra özünün də bu mehbiban küçükdən xoşu gəldi. Orxana dedi:

– Gəl onu baytara aparaq. Görək ayağını sağalda bilərikmi?!

Baytar küçüğün ayağını rentgenə saldıqdan sonra dedi:

– Sümüyü bir neçə yerdən sınıb. İndi mən onları bitişdirib ayağını sarıyaram. Nəzarətdə saxlasanız, bir müddətdən sonra sağalar.

Söz boğçası

- qaşqa
- rentgen
- müayinə

İki həftədən sonra baytar küçüğün ayağını yenidən müayinə edib dedi:

– Hər şey yaxşıdır, sümüklər bitişir. İndi çalışın onu gəzdirəsiniz ki, əzələləri zəifləməsin.

O gündən Orxan hər gün küçüyü ilə parka çıxbı gəzirdi. O, sevimli dostu ilə söhbət edir, kolbasa-çörəyini onunla bölüşürdü. Ona ad da qoymuşdu: Təpəl.

Əvvəlcə onlar bir-iki kilometr gəzir, evə qayıdanda isə Orxan ayağının ağrısından ufulduyordı. Lakin bir aydan sonra onlar rahatca üç-dörd kilometr gəzirdilər.

Bir dəfə yenə də parkda oynayırdılar. Orxan tennis topunu çəmənliyə atır, Təpəl topu ağızı ilə götürüb ona gətirirdi. Birdən top parkın yanından keçən maşın yoluna düşdü. Təpəl sürtətlə şütüyən avtomobilərə fikir vermədən yola doğru qaçıdı.

– Dayan, Təpəl! – deyə Orxan həyəcanla onun arxasında yüyürdü.

Lakin çox qaşa bilmədi. Dörd-beş addım atmışdı ki, yerə yıxıldı. Nə qədər çalışsa da, ayağı dura bilmədi.

Orxanın qışqırığını eşidən Təpəl tez geri dönüb onun yanına gəldi. Dostunun yanında həyəcanla ora-bura vurnuxaraq hürməyə başladı.

Parkdakı tanış uşaqlardan biri Orxangilə qaçdı ki, valideynlərinə xəbər versin.

Yarım saat sonra Orxan və valideynləri həkimin otağında idilər. Təpəl də burada idi. Deyəsən, o özünü günahkar hesab edirdi. Bir küncə qısılıb gah həkimə, gah da çarpayıda uzanmış Orxana baxırdı.

Həkim Orxanın ayağını müayinə etdi. Üzdən təəccüb ifadəsi var idi:

– Orxan, bir ayağa dur görüm. Qapıya doğru get.

Orxan ayağa qalxıb yeriməyə başladı. O axsamırdı, ayağında heç bir ağrı hiss etmirdi. Ata ilə ananın sevincinin həddi-hüdudu yox idi.

– Deyəsən, idmanla məşgul olmağa başlamışan? – deyə həkim gülümsədi.

– Xeyr, – Orxan utancaq səslə cavab verdi.

Atası söhbətə qarışdı:

– Orxan Təpəlin ayağını sağaltmaq üçün hər gün onunla bir neçə kilometr gəzir.

– Təpəl kimdir?

Ata otağın küncündə sakitcə oturmuş Təpəli göstərdi. Küçük nədənsə sarğılı ayağını qaldırıb həkimə sarı uzatdı. Hamı onun bu hərəkətinə güldü. Həkim əlini Orxanın ciyinə qoyub dedi:

– Səni xeyirxahlığın sağaltdı.

Rafiq Ələkbəroğlu

Söz ehtiyatı

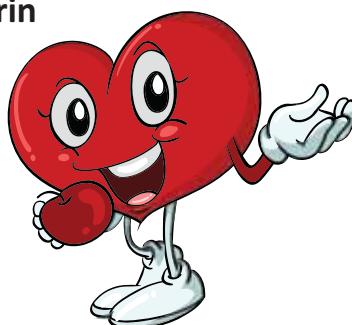
- 1a** Sizcə, nə üçün Orxan küçüyə “Təpəl” adı qoymuşdu? İllüstrasiyaya və mətnə əsasən bu sözün mənasını təxmin edin. Lügət vasitəsilə dəqiqləşdirin.
- b** Məndəki “ürəyi yumşalmaq” ifadəsinin işləndiyi kontekst (cümələ) onun mənasını başa düşməyə kömək edirmi? Cavabınızı əsaslandırın.
- c** Qruplarla iş. Tərkibində “ürək” sözü olan frazeoloji birləşmələrin mənalarını izah edin. Bu ifadələri cümlələrdə işlədin.

I qrup: ürəyi yanmaq, ürəyə yatmaq, ürəyi açılmaq.

II qrup: ürəyi ağrımaq, ürəyi sıxılmaq, ürəyi dağa dönmək.

III qrup: ürəyi düşmək, ürəyi əsmək, ürəyi gəlməmək.

IV qrup: ürəyi qopmaq, ürək qızdırmaq, ürəyi sıurmaq.

Nə anladın?

- ç** Cümlələri mətnin məzmununa əsasən tamamlayın.

1. Orxan axsayırdı, çünkü
2. Orxan hər gün Təpəl ilə bir neçə kilometr gəzirdi, çünkü
3. Orxanın ayağı sağlamışdı, çünkü

- 2a** "Orxan və Təpəl" mətninin hissələrini uyğun yarımbaşlıqlarla adlandırın və nəql edin.
- b** Aşağıdakı mətni oxuyun və "bumeranq effekti" ifadəsini "Orxan və Təpəl" mətninin məzmunu və ideyası ilə əlaqələndirin.

Bumeranq effekti

Bumeranq oraqsəkilli ov silahıdır. Qədimdə bu silahdan Avstraliyada ovçular istifadə edirdilər. Bumeranqın belə bir xüsusiyyəti var: hədəfə dəymədikdə havada öz oxu ətrafında fırlanaraq başlanğıc nöqtəsinə qayıdır.

"Bumeranq effekti" ifadəsi buradan yaranmışdır. Bu o deməkdir ki, həyatda insanların başqalarına qarşı etdiyi hər bir əməl – yaxşılıq və ya pislik əvvəl-axır onun özünə qayıdır.

effekt – hər hansı prosesin, fəaliyyətin nəticəsi, təsiri.

Dinləmə 02

- 3a** Qeydlər götürməklə "Yaxşılıq zənciri" mətnini dinləyin və hadisələrin ardıcılılığını müəyyən edin.

- a. Xəstənin dostuna məktubu
- b. Ofisiantın xeyirxahlığı
- c. Tibb bacısının təbəssümü
- ç. Xilaskar küçük
- d. Uşaq və küçük
- e. Əliaçıq müştəri

- 1 - c
- 2 - ?
- 3 - ?
- 4 - ?
- 5 - ?
- 6 - ?

- b** Müzakirə. Tibb bacısı və onun ailəsini yanğından nə xilas etdi? Seçiminizi edin və dinlədiyiniz mətnə istinad edərək əsaslandırın.

- a. Küçük xilas etdi.
- b. Tibb bacısının xəstəyə təbəssümü xilas etdi.

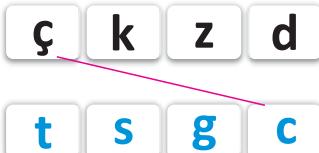
- c** "Orxan və Təpəl" və "Yaxşılıq zənciri" mətlərini mövzu, məzmun, ideya baxımından müqayisə edin.

Yazı

- 4a** Cütlərlə iş. "Yaxşılıq zənciri" mətnində "zəncir"ə yeni "halqalar" əlavə etməklə mətni genişləndirin. Yoldaşınızıñ mətninə münasibət bildirin.

Sözlərdə samitlərin deyilişi və yazılışı

5a Aşağıdakı samitlərdən tələffüzü yaxın olan cütləri müəyyən edin.

Yadda saxla

Səs tellərinin iştirakına görə samitlərin iki növü var: kar və cingiltili. Onların çoxu bir-biri ilə cütlük təşkil edir:

Kar samitlər **ş f x k p s ç t h k' - - - - x'**

Cingiltili samitlər **j v ğ g b z c d - q l m n r y**

[k'] və [x'] işarələri üzərindəki çizgi "strix" adlanır.

[k'] – "klub", "konsert" kimi sözlərdəki "ka" hərfinin ifadə etdiyi səsdir.

[x'] – "ləçək", "məktub" kimi sözlərdəki "ke" hərfinin ifadə etdiyi səsdir. Bu səs [y] səsinə yaxın tələffüz olunur.

b Yuxarıdakı cədvələ əsasən suallara cavab verin.

1. Dilimizdə neçə samit var?
2. Onlardan neçəsi kar, neçəsi cingiltlidir?
3. Hansı kar samitin cingiltili qarşılığı yoxdur?
4. Hansı cingiltili samitlərin kar qarşılığı yoxdur?

Glossari

- Səslerin və sözlərin tələffüz forması mötərizə içərisində yazılır. Buna **transkripsiya** deyilir. Məsələn: konfet [k'anfət]

c Məntiq. Dördündən biri fərqlidir:

ç Verilmiş sözün son samitini qarşılığı ilə əvəz edin və yeni yaranan sözü izah edin.

sənəd – rəsmi kağız qəlp – saxta
sənə... – qəl... –

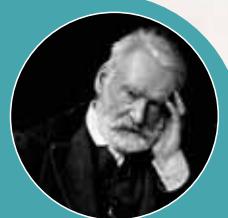
Kar və cingiltili samit cütlərinin tələffüzü oxşar olur. Məsələn, *k* – *g* kar və cingiltili samit cütüdür, ona görə də bəzən *bitki* əvəzinə səhvən *bitgi* yazırlar.

d Tələffüz forması verilmiş sözləri orfoqrafik normalara uyğun yazın.

[bulut], [əlbətdə], [sak'qız], [çıçəx'], [tüfənk], [tapbılıt], [seçgi], [corap]

JAN VALJAN

Siz 4-cü sinifdə "Qavroş" və "Kozetta" hekayaləri ilə tanış olmusunuz. Bu hekayalər məşhur fransız yazıçısı Viktor Hüqonun "Səfillər" romanından parçalarıdır. Romanın əvvəlində müəllif oxucunu əsərin baş qəhrəmanı Jan Valjanla tanış edir. Aşağıda həmin hissəni təqdim edirik.

Viktor Hüqo

Şəhərin küçələri ilə bir qərib yolcu addımlayırdı. Hamı ona təşvişlə baxırdı. Ortaböylü, enlikürek, qüvvətli bir adam idı. Qırx beş-qırx altı yaşı olardı. Baxışından sərtlik, cəsarət və yorğunluq yağırdı. Üzü günəşdən qaralmışdı. Çiyində köhnə çanta vardi.

Yolcu **mehmanxanaya** daxil olub qalmaq üçün yer istədi. Mehmanxana sahibi yolçunun sarı rəngli pasportunu görcək dedi:

- Cənab, siz buranı tərk etməlisiniz.
- Nə üçün? Yoxsa, qorxursunuz ki, pul vermərəm? Mənim pulum var...
- Artıq söz lazımlı deyil. Gedin buradan!

Yolcu başını aşağı salıb oradan çıxdı. Kilsənin qarşısında daş skamyada uzandı. Kilsədən çıxan qoca qadın soyuqda skamyada uzanan adımı görünçə xəbər aldı:

- Sizin yatmağa yeriniz yoxdur?
 - Yox. Mən bütün qapıları döydüm. Hər yerdən qovdular.
- Qadın yaxınlıqdakı evi göstərdi: "O qapını döydünüz?" – deyə soruşdu...

O axşam şəhərin **yepiskopu** cənab Miriel qonaq otağında oturmuşdu.

Xidmətçi qadın şam yeməyi üçün süfrə hazırlayırdı, bu gün eşitdiklərini yepiskopa danışındı:

– Bu gün bazarda danışırdılar ki, şəhərdə şübhəli bir adam peyda olub. Zahirən quldura bənzəyir. Deyirlər ki, bu gecə hər kəs ayıq olmalı, qapıları içəridən bağlamalıdır. Bizim evin qapısı isə həmişə açıq olur. **Monsenyor**, sizin adətinizdir, gecəyarısı da qapını döyen olsa, "buyurun" deyirsiniz.

Bu zaman kimsə qapını bərk döyüdü. Yepiskop: "Buyurun", – dedi.

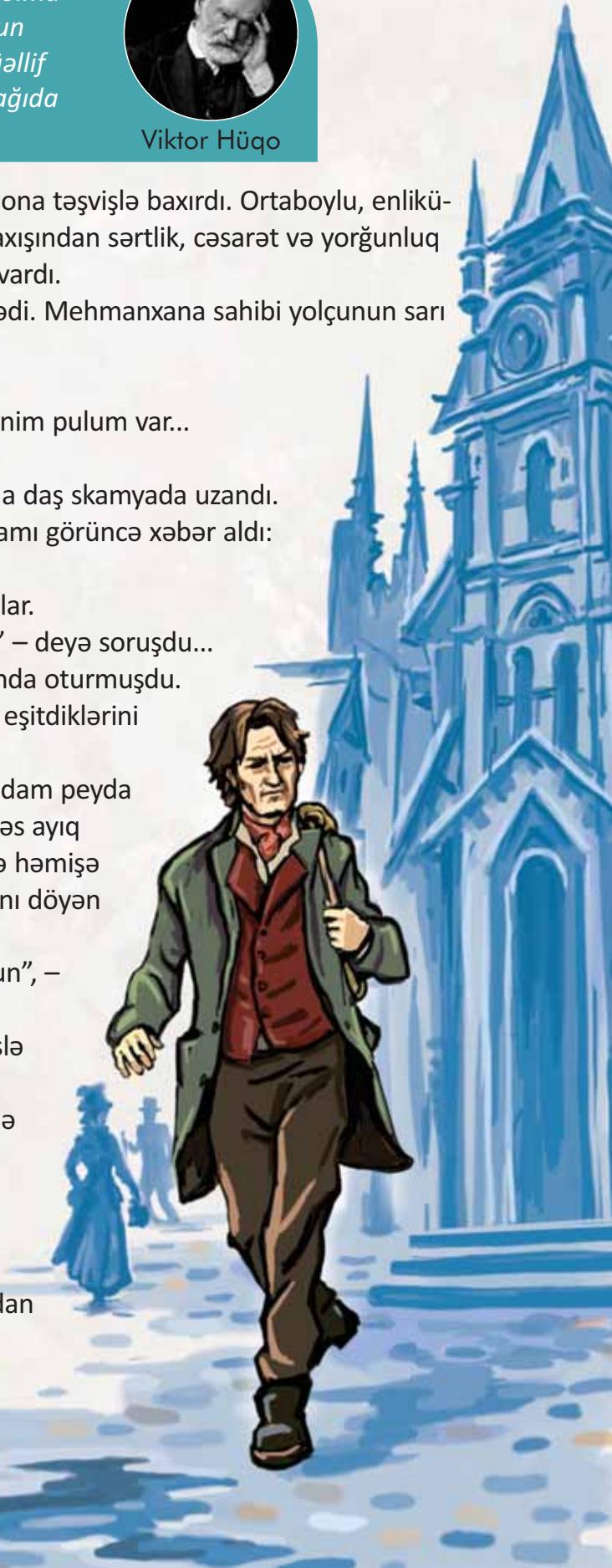
Yolcu qapını açıb içəri daxil oldu. Qocaya baxıb uca səslə dedi:

– Mənim adım Jan Valjandır. **Katorqadan** gəlirəm. Sizdə gecələməyə yer olar? Mənim pulum var...

– Madam Maqluar, süfrəyə bir dəst də qab qoyun, – yepiskop dedi.

Yolcu təəccübləndi:

– Dayanın, deyəsən, məni anlamadınız. Mən katorqadan gəlirəm, dustaq idim. Bir parça çörək və gecələmək üçün tövlədə yer istəyirəm. Haqqını artıqlamasılə ödəyərəm.

– Madam Maqluar, künçdəki çarpayıya təmiz mələfə salın, – deyə yepiskop xidmətçi qadına baxdı. Daha sonra üzünü yolcuya tutub davam etdi:

– Oturun, cənab, isinin. Bu saat şam edərik.

– Cənab, siz yaxşı adamsınız, mənə nifrət etmədiniz, mənə yer verdiniz.

Gecəyarısı Jan Valjan oyandı. O, çox istirahət etməyə alışmamışdı. Yata bilməyib düşünməyə başladı. Axşam süfrəyə qoyulmuş gümüş çəngəl-bıçaq ona rahatlıq vermirdi. Xidmətçi qadın onları şkafa qoyanda görmüşdü. O düz bir saat tərəddüd və şübhə içində qaldı. Onda daxili mübarizə gedirdi. Sonunda iti addımlarla şkafa yaxınlaşdı, gümüşlərin qoyulduğu səbəti götürüb otaqdan çıxdı.

Ertəsi gün yepiskop bağçada gəzirdi. Madam Maqluarın həyəcanlı səsi gəldi:

– Monsenyor! O adam gümüşləri oğurlayıb. İndi nə ilə yemək yeyəcəksiniz?

Elə bu zaman qapı döyüldü. Kandarda üç nəfər **jandarm** və Jan Valjan dayanmışdı. Jandarmalar ağızlarını açmamış yepiskop üzünü Jan Valjana tutub dedi:

– Cənab Jan Valjan, sizi görməyimə çox şadam. Gümüşləri sata bildinizmi? Bəs şamdanları niyə götürməməsiniz?

Kiçik jandarm zabiti dedi:

– Monsenyor, demək, bu adam düz deyirmiş? Gümüşləri siz özünüz ona vermisiniz?

– Əlbəttə. Bəs siz nə fikirləşirdiniz? Yoxsa, elə bilirdiniz, oğurlayıb? Xahiş edirəm, onu dərhal buraxasınız.

Jandarmalar Jan Valjanı buraxdılar. Yepiskop təəccübdən donub qalmış Jan Valjana yaxınlaşıb dedi:

– Dostum, gedərkən şamdanlarınızı da götürün. Unutmayın, mənə söz vermişdiniz ki, bu gümüşləri namuslu adam olmaq üçün sərf edəcəksiniz.

Söz boğçası

- qərib
- yepiskop
- katorqa
- jandarm
- monsenyor
- kandar

Söz ehtiyatı

1 a Mətnə əsasən aşağıdakı sözlərin mənasını verilmiş izahlarla uyğunlaşdırın.

• katorqa	• xristian katolik kilsəsində yüksəkvəzifəli ruhaniyə müraciət
• monsenyor	• ölkə daxilində və orduda fəaliyyət göstərən polis
• yepiskop	• sürgün edilmiş cinayətkarlar üçün icbari iş yeri
• jandarm	• xristianlıqda ali ruhani rütbəsi

b Kontekstə əsasən “mehmanxana” sözünü izah edin.

Daha sonra aşağıdakı sözlərin izahından istifadə edərək “mehman” sözünün mənasını müəyyənləşdirin.

- xəstəxana – xəstələrin müalicə olunduğu yer.
- kitabxana – ümumi istifadə üçün kitabların saxlanıldığı yer.

Sizcə, *-xana* şəkilçisi qosulduğu sözə hansı mənəni verir?

2 a Nə üçün mehmanxana sahibi sarı pasportu olan Jan Valjana yer vermədi?
Sizcə, sarı pasport nəyə işarədir?

- b** Mətnin birinci abzasını – Jan Valjanın təsvirini oxuyun. Bu təsvir sizdə obraz haqqında hansı təəssürat yaratdı?
- c** Cənab Miriel haqqında nə deyə bilərsiniz?
Onun zahiri görünüşünü təsvir edən kiçik mətn yazın.
- ç** Sizcə, Jan Valjan cənab Mirielin etimadını doğruldacaqmı?
Təxəyyülünüzə əsasən hadisələrin davamı ilə bağlı mətn qurun və nəql edin.

Glossari

- Obrazın xarici görünüşünün təsviri **bədii portret** adlanır. Bədii portret oxucuda obraz haqqında təsəvvür yaradır.

Dirləmə 03

3 a “Səfillər” romanından daha bir hissəni dinləyin. Suallara cavab verin.

- Sizcə, hamının Madlen kimi tanıdığı şəxs, əslində, kimdir? Uyğun epizodlara istinad etməklə cavabınızı əsaslandırın.
- Madlen şəhər camaatı tərəfindən nə üçün sevilirdi?

b **Müzakirə.** Sizcə, Jan Valjanın uğur qazanmasında hansı hadisə böyük rol oynadı?
Seçiminizi edin və fikrinizi əsaslandırın.

- Cənab Miriel onun səhvini bağışlayır və ona inandığını söyləyir.
- Yanğında sənədləri, yəni “sarı pasportu” yanır, yeni adla həyata davam edir.

c Cənab Miriellə tanışlıqdan əvvəl və sonrakı Jan Valjanı müqayisə edin.

ç Aşağıdakı aforizmi mətnin əsas ideyası ilə əlaqələndirin. Öz fikirlərinizlə genişləndirib şərh edin.

İnsanı inkişaf etdirən və tərbiyələndirən yaşadığı cəmiyyət və mühitdir. İnsan bir fərd olaraq yaşadığı cəmiyyətin övladıdır. (D.Terner)

Yazı

4 a Aşağıdakı təlimata əsasən hekayə yazın. Təsəvvür edin ki, hekayənin qəhrəmanı səhv etmiş, lakin sonradan səhvini anlayıb dəyişmək istəyən bir şəxsdir.

- Giriş:**
- Obrazları təqdim edin.
 - Hadisələrin baş verdiyi yeri təsvir edin.

- Əsas hissə:**
- Qəhrəmanın dəyişməsinə səbəb olan hadisəni təsvir edin.

- Sonluq:**
- Qəhrəmanın taleyindəki dəyişikliyi təsvir edin.

“K” samitinin deyilişi və yazılışı

5a Verilmiş söz və söz birləşmələrini səsləndirin. “K” samitinin tələffüzünə diqqət edin.

1. <i>kobud, sakit</i>	4. <i>yemək masası, xörək çəkmək</i>
2. <i>diktor, komanda</i>	5. <i>liderlik etmək, ürək ağrısı</i>
3. <i>hikkə, sürüşkən</i>	

Yadda saxla

“K” hərfi işləndiyi sözdən asılı olaraq müxtəlif səslər ifadə edir.

Məsələn:

1. [k] kitab [kitap], təbrik [təbrik]
2. [k'] kosmos [k'osmos], park [park']
3. [g] bitki [bitgi], ötkəm [ötgəm]
4. [x'] məktub [məx'tup], çörək [çörəx']
5. [X'] samiti ilə bitən sözlərə **saitlə başlanan söz** əlavə etdiqdə bu samit [y] kimi səslənir: *çiçək atri* [çiçəy atri], *kəklikotu* [kəx'liyotu]

b Verilmiş sözləri orfoepik normalara uyğun yazmaqla cədvəl üzrə qruplaşdırın.

kələm, üzük, konsert, çiçək, ləçək, keçi, tank, döşəküzü, seçki, konfet, kəndir, səpki, kağız, bilək, itki, kapitan, ürəkaçan, kirpi, kaktus, çörəkotu, örnək

Glossari

- Sözlərin düzgün tələffüzü **orfoepik norma** adlanır.

[k'ampot]	[əmlak]	[diləx']	[pişiyotu]	[sürtgü]
-----------	---------	----------	------------	----------

[X'] samiti ilə bitən sözlərə saitlə başlanan **şəkilçi** artırıldıqda “k” hərfi “y” hərfi ilə əvəzlənir. Müqayisə et:

ürək [ürəx'] – *ürəyə*
təbrik [təbrik] – *təbrika*

c Nöqtələrin yerinə uyğun hərfi yazmaqla cümlələri köçürün.

1. Səidə çiçə...ləri dibçə...ə qoydu.
2. Ananın tədbirdə iştira...ı hamını kövrəltdi.
3. Arı qızılğülüñ ləçə...inə qondu.
4. Hamı alqışlarla bu təbri...ə qoşuldu.
5. Atası Mali...i üzgүçülü...ə yazdırdı.
6. Bacısı Mələ...in köynə...ini ütülədi.

Sözün qüdrəti

Bir gün sinifdə qızğın mübahisə gedirdi. Uşaqlar gəzintiyə çıxməq istəyirdilər. Lakin ha-ra getmək barədə yekdil qərara gələ bilmirdilər. Kimi əyləncə mərkəzini, kimi kinoteatri məsləhət görürdü. Nə təklif irəli sürülsə, Nərmin saymazyana şəkildə deyirdi:

– Görmüşük də oranı! Eyni yerə nə qədər getmək olar?! Gedək kitab sərgisinə! Kitab oxuyun. Biliyinizi artırın.

Uşaqlar incik halda başlarını bulayır, heç nə demirdilər. Vəziyyəti belə görən Güllər dedi:

– Uşaqlar, əyləncə mərkəzinə həmişə gedə bilərik, kinoteatra da. Amma sərgi hər gün olmur. Bəlkə, doğrudan da, kitab sərgisinə gedək? Orada kitabları endirimlə satırlar. Mən məmənnuniyyətlə yeni çıxmış detektiv və ya elmi-fantastik kitab alardım.

Uşaqlar bir ağızdan: “Gedək, gedək!” – deyə hay-küy saldılar. Bircə Nərmin qaşqabığını sallamışdı.

Dərsdən sonra, həmişəki kimi, Güllərlə Nərmin evə yollandılar. Yolda Nərmin deyinməyə başladı:

– Necə olur ki, sinifdə hamı sənin sözünü eşidir, mənim yox? Bu gün mən nəsə başqa söz dedim? Mən də sən deyəni dedim də... Mənə dodaq büzürlər, səni alqışlayırlar.

– Sən də mən deyəni deyirsən e, Nərmin, haqlısan. Amma baxır necə deyirsən...

Qızlar xiyabana çatanda musiqi səsi eşitdilər. Bir nəfər skamyada oturub gitara çalırdı. Bu, uşaqların sevdiyi musiqi idi. Nərmin dedi:

– Dayanaq, bir az qulaq asaq.

Gülər həvəslə: “Yaxşı olar”, – dedi.

Uşaqlar musiqiçinin qarşısında dayanıb dinləməyə başladılar. Onun yanında bir lövhə, qarşısında isə qutu qoyulmuşdu. Qutunun dibində bir neçə qəpik pul var idi.

Lövhədə yazılmışdı:

**Gözlərim görmür.
Xahiş edirəm, mənə
yardım edin.**

Glossari

- Cinayətin açılmasından bəhs edən macəra əsəri **detektiv** adlanır.

Lövhənin üzərindəki yazını və qutunun dibindəki qəpik-quruşu görən qızlar məyus oldular. Ciblərində olan qəpikləri qutuya atdlar. Ətrafdakılar musiqiyyə fikir vermir, yanından ötüb-keçirdilər. Çox az adam yaxınlaşıb qutuya pul atıldı. Nərmin dedi:

– Güllər, bəlkə, insanlardan xahiş edək, ona kömək etsinlər. Axi onun gözləri görmür! Başqa necə çörək qazana bilər?!

Sonra gözü lövhəyə sataşdı, dodağının altında deyindi:

– Əş, yazıb da: “Gözlərim görmür”.

Gülər heç nə demir, fikirləşirdi. Birdən çantasını açdı, qələmini çıxardı. Lövhəni götürüb o biri üzünü çevirdi və yazmağa başladı. Yazını bitirib lövhəni yerinə qoydu. Lövhədə yazılmışdı:

**Gözel gündür. Heyif
ki, mən bunu görə
bilmirəm.**

Bir az keçdi. Artıq oradan keçən heç kim yazınlara laqeyd qala bilmir, yaxınlaşıb qutuya pul atıldı.

Nərmin gah musiqiyyə, gah onun başına yiğilmiş insanlara, gah da səmimi sözlərlə hamını ovsunlamış dostuna baxıb düşünürdü: “Sözün gücünə bax...”

Şəhla Zahidova

Söz boğçası

- yekdil • ovsunlamaq
- xiyanət • detektiv
- qəpik-quruş • endirim

Söz ehtiyatı

1a “Söz boğçası”ndakı sözləri verilmiş izahlarla uyğunlaşdırın.

1. Qiymətdə güzəşt
2. Çox az məbləğdə pul
3. Fikri, qərarı bir olan, həmrəy

b Hansı izah “sərgi” sözünün mətndəki mənasına uyğundur?

Bu sözü hər iki mənada cümlədə işlədin.

1. Müəyyən əşyaların nümayiş etdirildiyi yer.
2. Qurumaq üçün paltarın, meyvənin və s. sərildiyi yer.

Düşün və cavab ver

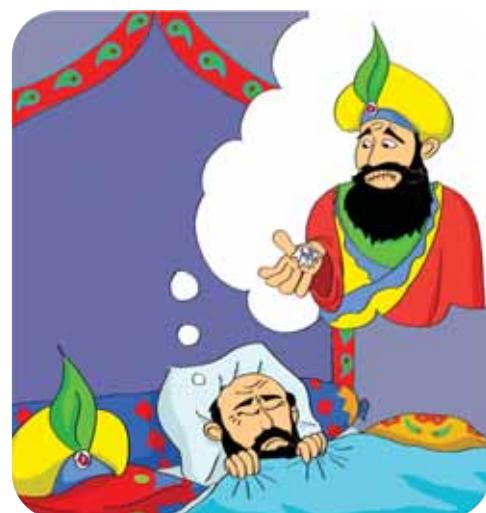
- 2 a** Gülər Nərminin səhvini anlamasına necə nail oldu?
- b** Nərminin xarakterindəki müsbət və mənfi cəhətlər haqqında danışın. Epizodlara istinad etməklə fikrinizi əsaslandırın.
- c** Mətnin ideyasına uyğun aforizmi müəyyən edin.
- Məharətli natiqin çox danışması hiss olunmur. (*J.Renar*)
 - Ən gözəl fikir də pis ifadə edildikdə qiymətini itirir. (*Volter*)
 - Nitqi çox bəzəsən, məqsəddən uzaq düşərsən. (*Cəlaləddin Rumi*)

Glossari

- Bədii mətnlərdə bəzi xarakterlərin müsbət cəhətləri ilə yanaşı, mənfi cəhətləri də olur. Belə xarakterə **ziddiyətli xarakter** deyilir.

Dinləmə 04

- 3 a** “Padşahın yuxusu” mətnini dinləyin.
Məzmuna aid plan tərtib edin.
Mətni plan əsasında nəql edin.
- b** Dilimizdə “Ho var, dağa qaldırar, ho var, dağdan endirər” cümləsi məsələ çevrilmişdir.
Bu məsəldə ifadə olunan fikri izah edin.
- c** Dinlədiyiniz və oxuduğunuz mətnləri janr və ideya baxımından müqayisə edin.

Yazı

ç Qruplarla iş. Verilmiş situasiyalara uyğun mətnlər fikirləşib yazın.

Təsəvvür edin ki, ...

1 Dostunuzun sizə hədiyyə etdiyi qələmi sınıfda kimsə götürüb. Qələmi tapmaq üçün sınıf yoldaşlarınıza necə müraciət edərsiniz ki, heç kimin qəlbinə toxunmasın?

2 Parta yoldaşınız müəllimin tapşırığı çətin misalı həll edə bilmir. O bu tapşırığı sizdən köçürməyə cəhd edir. Hansı sözlərlə müraciət edərsiniz ki, parta yoldaşınız bu işdən çəkinsin, həm də sizdən inciməsin?

3 Qələm alarkən satıcı sizin verdiyiniz pulun qalığını səhvən dostunuza verir. Dostunuz qeyri-ixtiyari pulu cibinə qoyur. Hansı ifadələri işlədərdiniz ki, dostunuz sizdən incimədən pulu qaytarısın?

“Q” samitinin deyilişi və yazılışı

- 4a** “Sözün qüdrəti” mətnindən verilmiş ifadələri səsləndirin. “Q” samitinin tələffüzünə diqqət edin.

dodaq, qələm, qulaq asmaq, rəqs

Yadda saxla

“Q” hərfi işləndiyi yerdən asılı olaraq müxtəlif səslər ifadə edir:

1. [q] qapı [qapı], maqnit [maqnit]
2. [k'] məqsəd [mək'sət], şəfəq [şəfək']
3. [x] otaq [otax], budaq [budax]
4. “Q” ilə bitən bəzi sözlərə **saitlə başlanan söz** əlavə etdikdə bu samit [ğ] kimi səslənir:
torpaq ətri [torpağ ətri]
barmaqarası [barmağarası]

- b** Sözləri tərkibindəki “q” hərfinin səslənməsini nəzərə alaraq cədvəl üzrə qruplaşdırın.

qala, üfüq, moruq, saçaq, nitq, daraq, boyaqotu, yataq, vərəq, qohum, ayaqüstü, nöqtə, qələbə, ayaqaltı, qalstuk, qurd, nöqsan, parlaq, bayraq, qanun, qürur

[q]	[k']	[x]	[ğ]
-----	------	-----	-----

“Q” ilə bitən bəzi sözlərə saitlə başlayan **şəkilçi** artırdıqda “q” hərfi “ğ” hərfi ilə əvəzlənir. Müqayisə et:

otaq [otax] – *otağa*
vərəq [vərək'] – *vərəqin*

- c** Nöqtələrin yerinə uyğun hərfi yazmaqla cümleləri köçürün.

1. Ota...dan uşa...ların səsi eşidilirdi.
2. Qona...ı gülərüzlə qarşılıyarlar.
3. Qarın üzərində aya... izləri görünürdü.
4. Mən vərə...də qeydlər etdim.
5. Günəş üfü...dən boyanırdı.
6. Yata... ota...ı çox işl...lı idi.

Ümumiləşdirici təkrar

1 – 5-ci tapşırıqlar aşağıdakı mətnlə bağlıdır.

ƏKS-SƏDA

Ata oğlu ilə dağa gəzməyə çıxır. Birdən uşağın ayağı kötüyə ilişir. O yixılır və “Ay!” deyə qışqırır. İrəlidəki qayadan “Ayyy...” səsi eşidilir. Oğlan təəccüblənir. “Sən kimsən?” – deyə qayaya doğru səslənir. Qayadan eyni səs gəlir: “Sən kimsən?” Uşaq hirslənib qışqırır: “Sən qorxaqsan!” O, sözünü bitirməmiş eyni sözləri eşidir. Uşaq ağlamsınır:

– Ata, bu nə səsdir? Bir buna bax, mənə qorxaq deyir!

Ata üzünü dağa tərəf tutub bərkdən: “Sənə heyranam!” – deyə qışqırır. Səs gəlir: “Sənə heyranam!” Ata təkrar qışqırır: “Sən möhtəşəmsən!” Yenə də eyni səs gəlir: “Sən möhtəşəmsən!” Oğlunun təəccübləndiyini görən ata izah edir:

– Oğlum, buna “əks-səda” deyirlər. Əslində, o, həyata bənzəyir. Daim sənin verdiklərini özünə qaytarır. Həyat etdiyimiz hərəkətlərin aynasıdır.

1 Mətndə hansı suala cavab yoxdur?

- a. Ata və oğlu hara getmişdilər?
- b. Oğlan nə üçün hirslənmişdi?
- c. Əks-səda nədir?
- d. Oğlanın neçə yaşı var idi?

2 Cümələləri tamamlayın.

- Oğlan təəccübləndi, çünkü
- Oğlan hirsləndi, çünkü

3 Hansı atalar sözü mətnin məzmununa uyğundur?

- a. Dağ dağa rast gəlməz, insan insana rast gələr.
- b. Bilməmək eyib deyil, soruşturmaq eyibdir.
- c. Nə tökərsən aşına, o da çıxar qaşığına.
- d. Tək əldən səs çıxmaz.

4 Hansı fikir atanın sözlərini davam etdirə bilər?

- a. Hörmət görmək istəyirsənsə, ətrafindakılara hörmətlə yanaş.
- b. Dağların sırrı çoxdur, onları öyrən.
- c. Qayalarda səs əks-səda verir.
- d. Nə qədər ucadan qışqırsan, əks-səda bir o qədər güclü olar.

5 “Bir buna bax, mənə qorxaq deyir!” cüməsində “bir” sözünün funksiyasını izah edin.

- a. Əşyanın sayını bildirir.
- b. Cümənin təsir gücünü artırır.
- c. Hərəkətin miqdarnı bildirir.
- d. Cümələlər arasında əlaqə yaradır.

6 Nümunəyə əsasən sözlərin tərkibindəki saitləri səciyyələndirin.

buxar, alqış, boran, övlad, müxbir, eskiz, əfsanə

Nümunə qüllə

ü – incə, dodaqlanan, qapalı; *ə* – incə, dodaqlanmayan, açıq.

7 “Balıq” sözündəki saitlərin oxşar xüsusiyyətini müəyyən edin.

- a. Açıq, dodaqlanmayan
- b. Qapalı, dodaqlanmayan
- c. Qalın, açıq
- d. Qalın, dodaqlanmayan
- e. İncə, açıq

8 Hansı sözün yazılışı orfoqrafik normaya uyğun deyil?

- a. hərəkat
- b. güzəran
- c. qəhraman
- d. cəsarət
- e. fədakar

9 Hər bir sözün əvvəlindəki samiti qarşılığı ilə əvəz edib yeni sözlər düzəldin.

gül, köz, küləş, dərs, tanış, boz

10 Sözləri orfoqrafik normalara uyğun yazın.

pələnk, mürəkəp, kərpiç, çakqal, çörəy

11 “K” və “q” samitlərinin səslənməsinə görə dördündən biri fərqlidir:

1. a. lələk	b. böyrək	c. idrak	d. ələk
2. a. dodaq	b. dialoq	c. yarpaq	d. otaq
3. a. kompot	b. konsert	c. klub	d. kitab
4. a. türk	b. dilək	c. kürk	d. şərik
5. a. dırnaqarası	b. ayaqyalın	c. ayaqüstü	d. açıqürəkli

12 Sözlərə saitlə başlanan şəkilçilər artırın. Hər sıradə “k” və “q” samitlərinin yazılışına görə fərqli olanı müəyyən edin.

1. a. qayıq	b. xalq	c. hüquq	d. sadıq
2. a. qəpik	b. ərik	c. ipək	d. müdrik
3. a. yataq	b. budaq	c. qulaq	d. monoloq

13 Nöqtələrin yerinə uyğun hərfələri yazımaqla atalar sözlərini köçürün.

- 1. Aclı... ilə toxlu...un arası bir parça çörə...dir.
- 2. Keçidən qurbanlı... olmaz.
- 3. Kələ...lə gələn külə...lə gedər.
- 4. Kiçi...in kiçi... yeri var, böyü...ün böyü... .
- 5. Papa...çının papa...ı yırtı... olar.

Mənəvi dəyərlər

1-ci Dinləmə 05

fəsil

1a Qeydlər götürməklə “Qazi Vüsal Səttarov” mətnini dinləyin.

Mətndəki döyüş səhnəsini öz sözlərinizlə təsvir edin.

b Təsəvvür edin ki, qazi Vüsal Səttarovdan müsahibə almalısınız.

Bunun üçün suallar tərtib edin.

2a Həyatda güvəndiyiniz insan varmı? Nə üçün məhz o adama güvənirsiniz?
Bəs sizə güvənən dostunuz varmı? Onun güvenini doğrultmaq üçün nə edirsınız?

BİLİRDİM Kİ, GƏLƏCƏKSƏN

Qarabağ uğrunda gedən ağır döyüslərdən biri idi. Düşmən gulləyə, mərmiyə qənaət etmirdi. Aramsız gullə yağışı əsgərlərimizə bir an belə başlarını səngərdən çıxarmağa imkan vermedi.

Abbasla Rəhim səngərdə diz üstə dayanıb bir-birinə qıṣıldılar. Başları üstündə torpağı yalayan düşmən gullələri vahiməli səslər çıxarırdı. Rəhim gülümsünüb dedi:

– Abbas, yadindadir uşaqlıqda “dava-dava” oynamagımız? Mən səni nişan alıb atanda qışqırırdım: “Tuf, tuf! Öldün!” Sən də başını sağa-sola çevirirdin: “Viy, viy, dəymədi”. Sən canın, bir də “viy, viy” de, görüm oxşada bilirsən?

– Sən də zarafata vaxt tapdın, – deyə Abbas incik halda dilləndi.

Xasiyyətləri müxtəlif olsa da, onlar uşaqlıqdan dost idilər. Birinin məhəllə uşağı ilə davası düşəndə o biri həmin dəqiqə haradansa **peyda olub** ona **qahmar çıxardı**. Bir dəfə Rəhimin özündən iki yaş böyük bir yekəpərlə sözü düz gəlməmişdi. Onlar dalaşan vaxt Abbas həmişəki kimi özünü yetirib dostuna kömək etmişdi. Sonra isə Rəhimə demişdi:

– Sən nə edirsən?! Görmürsən, nə boydadır?! Adam tapmırsan dalaşmağa?!

O zaman Rəhim sakitcə cavab vermişdi:

– Bilirdim ki, gələcəksən...

...Gullə yağışı **səngimək** bilmirdi. Ermənilər, nəyin bahasına olursa olsun, kəndi ələ keçirmək istəyirdilər. Rəhim əlindəki qumbaranı sıxıb **qeyzlə** dedi:

– Alçaqlar! Deyəsən, əl çəkməyəcəklər. Bir az yaxın gedə bilsəydim, qumbaranı başlarına çaxardım.

– Otur oturduğun yerdə! Bu sənin üçün “dava-dava” oyunu deyil, – Abbas dostuna **təpindi**.

– Yox, daha səbrim çatmir.

Bunu deyib Rəhim səngərdən sıçradı. On-on beş addım qaçıb əlindəki qumbaranı var gücü ilə düşmənə tərəf atdı. Elə həmin an üstünə yağan gullələrdən Rəhim yerə sərildi.

– Rəhiiim!!! – Abbasın harayı atəş səslərini batırıldı.

O, irəli atılmaq istəyəndə yanındakı gizir qolundan yapışdı:

– Dəyməz. O gullələrdən heç kim sağ qurtara bilməz.

Gizirin sözü ağızında qaldı. Abbas onun əlini itələyib səngərdən çıxdı.

Söz boğçası

- peyda olmaq • səngimək
- qahmar çıxmaq • qeyzlə
- təpinmək • tətik • gizir

Düşmən gullələri qulağının dibində viyıldayırdı. Amma o heç nəyə fikir vermirdi. Özünü Rəhimə çatdırıldı, onun başını qolları üstünə aldı. Rəhim nə isə demək istəyirdi. Abbas qulağını onun güclə tərpənən dodaqlarına yaxınlaşdırıldı. Sonra dostunu bağırna basdı.

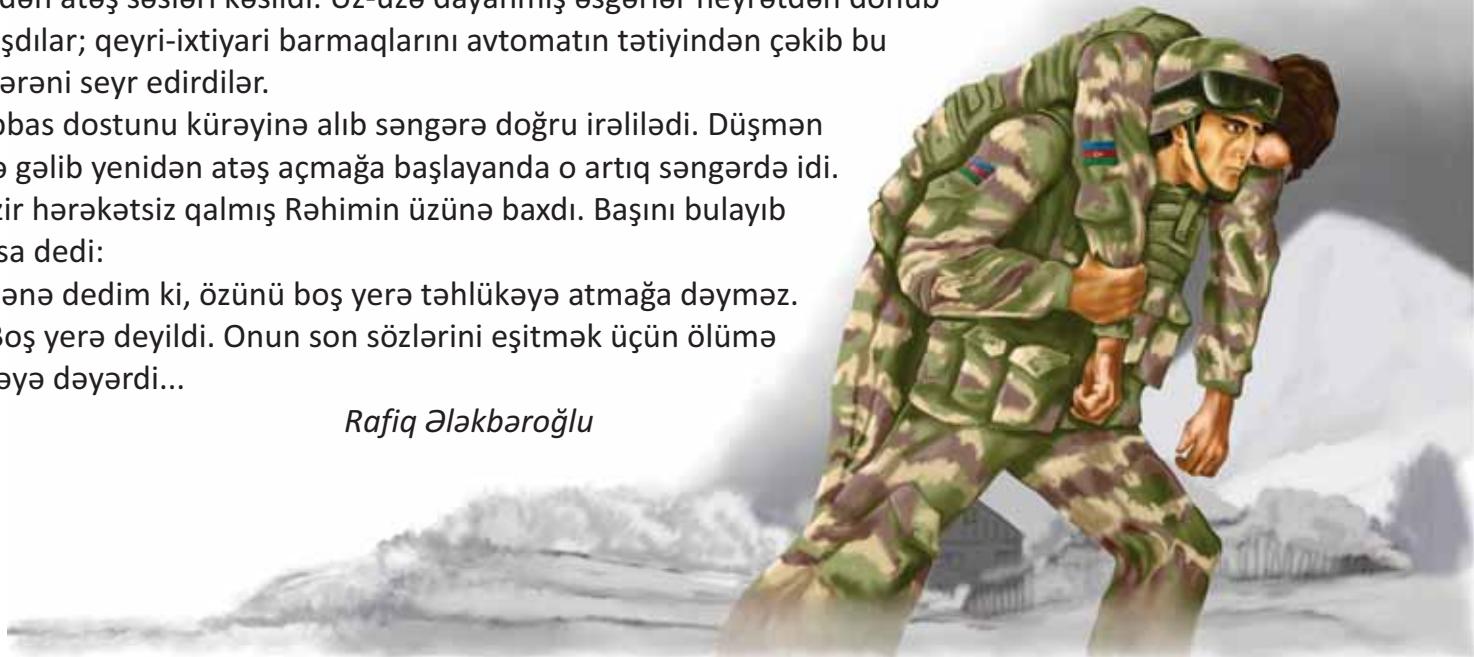
Birdən atəş səsləri kəsildi. Üz-üzə dayanmış əsgərlər heyvətdən donub qalmışdır; qeyri-ixtiyari barmaqlarını avtomatın tətiyindən çəkib bu mənzərəni seyr edirdilər.

Abbas dostunu kürəyinə alıb səngərə doğru irəlilədi. Düşmən özünə gəlib yenidən atəş açmağa başlayanda o artıq səngərdə idi.

Gizir hərəkətsiz qalmış Rəhimin üzünə baxdı. Başını bulayıb Abbas'a dedi:

- Sənə dedim ki, özünü boş yerə təhlükəyə atmağa dəyməz.
- Boş yerə deyildi. Onun son sözlərini eşitmək üçün ölümə getməyə dəyərdi...

Rafiq Ələkbəroğlu

Söz ehtiyatı

b Söz və ifadələrin mənalarını müəyyən edin və cümlələrdə işlədin.

1. peyda olmaq	a. yavaşımaq, azalmaq
2. qahmar çıxməq	b. açıqlanmaq, danlamaq, üstünə qışqırmaq
3. qeyzlə	c. görünmək, meydana çıxməq
4. təpinmək	d. acıqla, hiddətlə
5. səngimək	e. çətin vəziyyətdə müdafiə etmək

C Avtomat hissələrinin adlarını müəyyən edin.

- tətik
- lülə
- qundaq
- daraq

Bu sözlərin izahını verin və lügətdəki izahla müqayisə edin.

Nümunə 2 – *daraq* – odlu silahda patronların yerləşdiyi sandıq, qutu

Ç Araşdırma. Azərbaycan Silahlı Qüvvələrindəki hərbi rütbələri kiçikdən böyüyə ardıcılıqla düzün.

- mayor • gizir • polkovnik • general • çavuş • kapitan

Düşün ve cavab ver

3 a “Bilirdim ki, gələcəksən” mətninin verilmiş yarımbaşlıqlara uyğun gələn hissələrini müəyyənləşdirin. Mətndə hansı hissə hadisələrin ardıcılılığını pozur?

1. Dostların səngərdə söhbəti
2. Qayğısız uşaqlıq illəri
3. Düşmən üzərinə hücum
4. Abbasın şücaəti

b Mətndəki hansı epizod sizə daha çox təsir etdi? Səbəbini izah edin.

c Mətnin sonuncu cümləsini bir daha oxuyun. Sizcə, Rəhimin Abbasa son sözləri nə ola bilərdi?

ç Abbasın və Rəhimin xarakterindəki əsas xüsusiyyətlər haqqında danışın. Mətnə istinad etməklə fikrinizi əsaslandırın.

d “Onunla kəşfiyyata getmək olar” ifadəsinin mənasını izah edin və oxuduğunuuz mətnlə əlaqələndirin.

e “Qazi Vüsal Səttarov” və “Bilirdim ki, gələcəksən” mətnlərini aşağıdakı göstəricilər üzrə müqayisə edin.

- *növü*
- *məzmunu*
- *mövzusu*
- *ideyası*

Glossari

- **Mətnin növü** dedikdə bədii və qeyri-bədii mətnlər nəzərdə tutulur. Bədii mətnlərin məqsədi oxucunu düşündürmək, duyğulandırmaqdır. Qeyri-bədii mətnlər isə oxucunu bilgiləndirmək, maarifləndirmək, hər hansı fikrə inandırmaq məqsədi daşıyır.

4 a **Müzakirə.** Sizcə, döyüşdə qələbə çalmaq üçün əsgərlərin hansı keyfiyyətləri olmalıdır?

Yazı

4 a **Cütlərlə iş.** Mətn qəhrəmanlarına məktub yazın.

1. Vüsal Səttarova məktub
2. Abbasa məktub

b Bir-birinizin məktubunu oxuyun və münasibət bildirin.

Leksik və qrammatik mənə

5a Aşağıdakı cümləni oxuyun və sualları cavablandırın.

Şəhərin küçələri ilə bir qarib yolçu addımlayırdı.

- "Yad, gəlmə, yerli olmayan" hansı sözün izahıdır?
- Cümlədə hansı söz ayrılıqda heç bir suala cavab vermir?

Yadda saxla

Sözün ifadə etdiyi anlayış onun **leksik mənasıdır**. Məsələn:

Şamdan – şam qoymaq üçün altlıq.

Qrammatik mənə dedikdə sözün hansı nitq hissəsinə aid olması, quruluşca növü, cümlədə rolü və digər qrammatik xüsusiyyətləri nəzərdə tutulur. Məsələn:

Şamdan – isimdir, təkdədir, ümumidir, konkretdir, düzəltmədir.

Əsas nitq hissələrinə aid olan bütün sözlərin həm leksik, həm də qrammatik mənası var. Köməkçi nitq hissələrinə aid sözlərin isə yalnız qrammatik mənası olur.

b Cümlədə fərqləndirilmiş sözlərin izahını oxuyun və hər bir izaha uyğun söyü müəyyən edin.

Baxışından sərtlik, cəsarət və yorğunluq yağırdı.

- Qorxmazlıq, hünər, cürət.
- Bədənin gücdən düşməsi, taqətsizlik.
- Möhkəmlik, ciddilik, sarsılmazlıq.

c Sözləri qrammatik mənaları ilə uyğunlaşdırın. Hansı nitq hissəsinə aid olduğunu müəyyən edin.

1	qapqara	a	Hərəkətin tərzini bildirir.
2	yazdım	b	İkinci şəxsin cəmidir.
3	siz	c	Çoxaltma dərəcəsindədir.
4	tez-tez	ç	Çıxışlıq haldadır.
5	üçüncü	d	Birinci şəxsin təkinə, keçmiş zamana aiddir.
6	fikirdən	e	Varlığın sırasını bildirir.

ç Cümlələrdəki sözləri cədvəl üzrə qruplaşdırın.

- Astara rayonu həm də çayı ilə məşhurdur.
- Əlbəttə, sən də haqlısan.

Leksik və qrammatik mənəsi olan sözlər

Yalnız qrammatik mənəsi olan sözlər

“8” rəqəmi və tariximiz

1a “44 gün” dedikdə yadınıza nə düşür?

b Həyatınızda sizin üçün xüsusi önəmi olan hər hansı rəqəm varmı? Bu haqda danışın.

İnsan həyatında rəqəmlərin rolü danılmazdır. Rəqəmlər olmasa, vaxtı təyin etmək, nəyi isə ölçmək, hesablamaq mümkün olmaz. Bununla yanaşı, bəzi rəqəmlər müxtəlif anlayışların simvoluna çevrilib. Məsələn, “yeddi” dedikdə göy qurşağıının yeddi rəngi, yeddi musiqi notu yada düşür.

Bələ rəqəmlərdən biri də 8-dir. O, zənginlik, rifah, uğur rəmzidir. Üfüqi vəziyyətdə isə (∞) 8 sonsuzluq simvoludur.

Bəzi inanclara görə, qədim insanlar həm Yer kürəsinin, həm də Günəşin səkkizguşəli olduğunu düşünüblər. Onlar inanıblar ki, Günəşin səkkiz şüası dönyanın səkkiz guşəsinə istilik, işıq paylayır. Bu inancın Günəş sistemində 8 planetin: Merkuri, Venera, Yer, Mars, Jupiter, Saturn, Uran və Neptunun olması ilə bir bağlılığı varmı?.. Cavab vermək çətindir...

Uzun illərdən bəri “8” rəqəmi xanımlarla **assosiasiya** olunur. 8 Mart qadınlar üçün əlamətdar gün olduğuna görə bu rəqəm özündə gözəllik, zəriflik ehtiva edir.

Azərbaycan xalqının taleyində də 8 rəqəminin müstəsna yeri var. Elə Azərbaycanın Dövlət gerbi və Dövlət bayrağı üzərindəki ulduzun səkkizguşəli olması bunu deməyə əsas verir.

28 may 1918-ci il! **Bu gün Azərbaycan xalqının çoxəsrlilik tarixində ən parlaq və yad-daqlan gün oldu.** Şərqdə ilk demokratik cümhuriyyət məhz Azərbaycanda quruldu. Az müddət ərzində çox işlər görüldü.

Amma, təəssüf... Müstəqilliymizin ömrü çox qısa oldu. 1920-ci il aprel ayının 28-də Azərbaycan bolşevik Rusiyası tərəfindən yenidən işgal olundu. Bu minvalla uzun illər sovet imperiyasının əsarətində qaldıq.

Nəhayət, 71 il sonra Azərbaycan dövləti öz müstəqilliyini bərpa etdi. 18 Oktyabr Azərbaycanın Müstəqilliyinin Bərpası Günü, 28 May isə Müstəqillik Günü kimi qeyd olundu. Azərbaycan xalqı xoşbəxt idi. Milli kimliyini dünyaya bəyan etmişdi. Çətinliklərə sinə gərərək möhkəmlənməyə çalışırdı...

Lakin yenidən Azərbaycanın başı üzərində qara buludlar dolaşmağa başladı. 1992-ci il may ayının 8-də Azərbaycanın baş tacı, göz bəbəyi olan Şuşa Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işgal edildi. O gündən “8” rəqəmi nisgilli rəqəm kimi Azərbaycan xalqının yaddasına hopdu.

Azərbaycan xalqı 30 ilə yaxın bu faciənin acısını yaşadı, amma ruhdan düşmədi, var gücünü toplayaraq öz sözünü dedi. Bütün dünyaya əzmini, iradəsini, vətən sevgisinin nəyə qadir olduğunu nümayiş etdirdi. Xalqımız öz müqəddəs torpaqlarını işgaldən azad etmək məqsədilə yumruq kimi birləşdi. Vətənin hər qarışından ötrü ölüm-dirim savaşına başladı. 2020-ci ilin payızında 44 gün davam edən Vətən müharibəsində müzəffər ordumuz öz canı, qanı bahasına doğma yurdu düşmən tapdağından təmizləyərək Qarabağın müqəddəratını əbədi olaraq həll etdi.

Müstəqilliyin Bərpası Günü şərəfinə 18 oktyabr tarixində Xudafərin körpüsü üzərində Azərbaycan bayrağı dalgalandı. Noyabrın 8-də isə qəhrəman oğullarımız Azərbaycanın dilbər guşəsi Şuşanı azad etdilər.

Beləliklə, “8” rəqəmi bu ağır yükdən xilas oldu. Bu rəqəmlə Azərbaycan tarixində “Zəfər Günü” kimi müqəddəs və şanlı səhifə açıldı.

Söz boğçası

- rifah • ehtiva etmək
- müstəsna • bolşevik
- minval • müqəddərat

Söz ehtiyatı

Cümələlərdə fərqləndirilmiş ifadələri “Söz boğçası”ndakı uyğun sözlərlə əvəz edin.

1. M.F.Axundzadəni həmişə xalqın **sonrakı taleyi** düşündürüb.
2. Hər tərəfdə **bolluq, firavanlıq** duyulurdu.
3. İslərin bu **qayda** ilə gedisindən hamı razı idi.
4. Məruzə qaldırılan bütün problemləri **əhatə edirdi**.
5. Onun mədəniyyət tariximizdə **xüsusi** xidmətləri olub.

Ç “Assosiasiya” sözü mətnində hansı mənada işlənmişdir?

- a. Eyni fəaliyyət növü ilə məşğul olan müəssisə və ya şəxslərin birliyi
- b. Biri xatırlandıqda digəri yada düşən təsəvvürlər arasında əlaqə

Nə anladın?

- d** Mətnin məzmununu daha qabarlıq əks etdirən üç açar söz seçin. Seçiminizi əsaslandırın.

rəqəm, dünya, günəş, müharibə, səkkiz, ordu, inanc, tarix

- e** Mətndə Azərbaycanın tarixi ilə bağlı hansı hadisələr xatırlanır?

- a** Hansı sualları mətnin məzmununa əsasən cavablaşdırmaq mümkündür?

1. Azərbaycan Demokratik Cumhuriyyəti neçə il fəaliyyət göstərdi?
2. Neçənci ildə Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini bərpa etdi?
3. Qarabağ müharibəsinin başlamasına səbəb nə idi?
4. 44 günlük müharibənin başlama tarixi hansı günə təsadüf edir?

Düşün və cavab ver

- 2a** Mətni yazmaqda müəllifin məqsədi nədir? Seçdiyiniz cavabı əsaslandırın.

- a. "8" rəqəminin müqəddəsliyini sübut etmək.
- b. Xalqların tarixində rəqəmlərin rolunu vurğulamaq.
- c. "8" rəqəmini rəmzi şəkildə mənalandırmaqla yaxın tariximizə nəzər salmaq.

- b** Azərbaycan xalqının taleyində başqa hansı rəqəmləri uğurlu və ya uğursuz hesab edirsınız? Səbəbini izah edin.

Dinləmə 06

- c** "Doqquz və doqquzlama" mətnini dinləyin.

Mətndə səslənən deyimlərin mənalarını təxmin edin:

- Həftə səkkiz, mən doqquz.
- Adı çıxdı doqquza, enməz daha səkkizə.

Araşdırma

- 3a** "7" rəqəmi ilə bağlı araştırma aparıb təqdimat hazırlayıın.

Aşağıdakı suallara cavab tapmağa çalışın.

- Nağıllarda "yeddi" sözünün işləndiyi hansı ifadələrə rast gəlirik?
- "Yeddi arxa dönən" ifadəsinin mənası nədir?
- "Göyün yeddinci qatı" ifadəsi necə yaranıb?
- Doğrudanmı göy qurşağında 7 rəng var?
- Doğrudanmı oktavada 7 səs bildirən not var?

Sözün həqiqi və məcazi mənası

- 4a** “Parlaq” sözünü izah edin. Daha sonra “8 rəqəmi və tariximiz” mətnində göy rənglə verilmiş cümləni oxuyun və bu cümlədəki “parlaq” sözünün kontekstə görə mənəsini izah edin. Bu sözün mənalarını müqayisə edin.

Yadda saxla

Sözlər müəyyən anlayışları ifadə etmək üçün yaranır. Məsələn, “şirin” sözünün ilkin mənəsi dad bildirir: *şirin çay*. Buna **həqiqi məna** deyilir. Ancaq “şirin söhbət” ifadəsində bu söz artıq yeni məna ifadə edir. Sözün sonradan yaranan mənəsi **məcazi məna** adlanır.

Sözün həqiqi və məcazi mənaları arasında müəyyən əlamətə görə yaxınlıq, bağlılıq olur. Məsələn, “şirin” sözü həqiqi mənada *xoşagələn, ləzzətli*, məcazi mənada isə *xoş, ürəyəyatan* deməkdir.

- b** Verilmiş cümlədə fərqləndirilmiş sözün həqiqi, yoxsa məcazi mənada işləndiyini müəyyən edin. Fikrinizi əsaslandırın.

Aramsız güllə yağışı əsgərlərimizə bir an belə başlarını səngərdən çıxarmağa imkan vermirdi.

- c** Verilmiş sözlərin izahlarından həqiqi mənada işlənənləri seçin.

sərt	1. Yumşaq olmayan, möhkəm. <i>Sərt qaya</i> . 2. Ağır, kəskin. <i>Sərt adam</i> .
şit	1. Duzu olmayan. <i>Şit yağ</i> . 2. Maraqsız. <i>Şit zarafat</i> .
dəmir	1. Möhkəm, güclü. <i>Dəmir iradə</i> . 2. Metal, material. <i>Dəmir qapı</i> .
bürümək	1. Bükmək. <i>Ana körpəsinə yorğana büründü</i> . 2. Hansısa hissin təsirində olmaq. <i>Mənim qəlbimi fərəh büründü</i> .

- ç** Nöqtələrin yerinə elə uyğun söz seçib yazın ki, feil məcazi məna ifadə etsin.

1. ... səhərə yaxın yatdı .	ana // külək
2. ... yavaş-yavaş oyanırdı .	təbiət // körpə
3. ... qapını döyürdü .	qonşu // qış
4. ... boylandı .	günəş // uşaq

- d** Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərin həqiqi, yoxsa məcazi mənada işləndiyini müəyyən edin. Bu mənalar arasındaki yaxınlığı izah edin.

1. a. Mən **acı** bibəri xoşlayıram.
b. **Acı** söz qəlbə toxunur.
2. a. Dostlar arasında **soyuq** münasibət yaranmışdı.
b. **Soyuq** su dişlərimizi göynədirdi.
3. a. Qara günlər keçmişdə qaldı.
b. **Qara** karandaşın ucu qırılmışdı.

Təcili qan lazımdır

- Mustafa, özünü ələ al.
- Yaxşı deyil, müəllim baxır. Oyundur da, **ölüm-dirim məsələsi** deyil ki...

Mustafa yoldaşlarının sözlərinə əhəmiyyət vermirdi. O yalnız qalib gəlmək üçün oynayırırdı. Əlverişli şəraitdə qol vurmayanları, topu vaxtında ötürməyənləri, qapını qoruya bilməyənləri həmişə kobud sözlərlə acılayırırdı.

Səlim bu oyunda Mustafanın komandasında qapıcı idi. Oyun başlanan kimi bir qol buraxmışdı. Mustafa çox hırslaşmış, hamının gözü qabağında onun üstünə qışqırılmışdı. Səlim isə səsini çıxarmamışdı. Kefi pozulsa da, oyuna davam etmişdi.

...Onlar bir partada otururdular. Mustafa çalışqan, istedadlı, yaşıdları ilə müqayisədə cüssəli bir oğlan idi. Hər işdə liderlik etməyə çalışırırdı. Buna müvəffəq olurdu da. Səlim isə təbiətcə çox sakit idi. O nəinki Mustafanın liderliyini sözsüz qəbul edir, hətta ona pərəstiş edirdi.

Bugünkü oyunda məglubiyyətin səbəbkər kimi Səlim özünü günahlandırır, pərt görünürdü. Evə gedənəcən Mustafa Səlimi dindirmədi, heç sağıllaşmadı da...

Mustafa evə çatan kimi paltarını dəyişdi, yuyunub yemək masasının arxasına keçdi, televizorun səsini qaldırdı. Bu vaxt diktörün səsi otağa yayıldı: "Mərkəzi xəstəxanaya gətirilmiş ağır xəstə üçün təcili qan lazımdır! Mənfi III qrup qanı olanlardan gəlmələri xahiş olunur. Təkrar edirəm..."

"Mənim qan qrupum... Bəlkə, gedim? – deyə Mustafa düşündü. – Xəstəxana iki addımlıqda-dır". Sonra da: "Məndən başqa qanı bu qrupdan olan yoxdur ki? Bir də ki, kimdir e uşaqtan qan götürən?" – deyib tez fikrindən daşındı.

Boşqaba xörək çəkən ana gözaltı Mustafaya baxaraq dedi:

- Fikirli görünürsən. Kim qanını qaraldıb?
- Bir oyunda qapısından üç top buraxan fərsizin biri, – deyə hikkə ilə dilləndi.
- Belə de... Futbolda uduzmusunuz?
- Səlim kimisi qapı qoruyanda uduzarıq da!
- Qonşumuz Gülnazın oğlu Səlim? Nə olub ona? Çox yaxşı oğlandır. Qanacaqlı, tərbiyəli...
- Hə, o qədər tərbiyəlidir ki, üstünə gələn topdan da utanır, o dəqiqə kənara çəkilir ki, xoş gəlmisən, ay top. Həmişə sən gələsən. Buyur, içəri keç... Bir topu da geri qaytarə bilmədi.

Ananı gülmək tutdu, başını buladı:

- Ay oğul, insana futbol oynamağına görə qiymət verməzlər. Bəlkə, Səlimin elə cəhətləri var ki, yaxşı futbol oynayanların çoxundan üstündür?

– Kimin, ay ana, Səlimin? Ay-hay!

Bu vaxt telefon zəng çaldı. Ananın dəhlizə keçib dəstəyi qaldırmağı ilə qışkırmışı bir oldu:

– Vay! Evim yıxıldı. Ay Mustafa, atanı maşın vurub! Xəstəxanadadır.

AMBULANS

Zəng edən Gülnaz xala idi. Oğlu Səlimlə xəstəxananın qarşısında Mustafagili gözləyirdi. Çatan kimi Gülnaz xala onları sakitləşdirdi. Mustafanın anası soruşdu:

– Ay Gülnaz, bəs sizə kim dedi?

Gülnaz xala yanında sakitcə dayanmış oğlunu göstərib dedi:

– Səlim təzəcə dərsdən gəlmışdı ki, televizorda elanı eşitdi. Dayanmadı ki, ana, dur gedək, mənim qanım uyğundur. Birdən xəstəyə donor tapılmaz. Elə bil ürəyinə damıbmış ki, qəza keçirən dostunun atasıdır. Burada da qan götürmürdülər ki, uşaqdır. Axırda Səlim **iki ayağını bir başmağa dirədi** ki, almalısınız, vəssalam. Başqa donor da yox idi, məcbur qalıb Səlimdən qan götürdüllər. Yaralının kim olduğunu bilmirdik ki. Səlim içəridən çıxanda dedi ki, ana, tez zəng elə, maşın vuran Mustafanın atasıdır. Şükür ki, yaxşı qurtardı.

Mustafanın anası Səlimi qucaqlayıb avazımış üzündən öpərək dedi:

– Çox sağ ol, oğul! Elə indicə Mustafa ilə səndən danışırırdıq. Sənə nə qədər təşəkkür etsək də, azdır. Sən olmasaydın, bəlkə də...

Rafiq Ələkbəroğlu

Söz boğçası

- hikkə
- acılamaq
- cüssəli
- pərəstiş etmək
- fərsiz
- müvəffəq olmaq
- donor
- avazımaq

Söz ehtiyatı

1a “Söz boğçası”ndan yaxınmənalı söz seçməklə sıraları davam etdirin.

1. boy-buxunlu, qamətli, ...
2. bacarıqsız, qabiliyyətsiz, ...
3. ağarmaq, rəngi qaçmaq, ...
4. açıq, hirs, ...

b Biri verilmiş sözün mənasına uyğun deyil:

- pərəstiş etmək:** a. ideallaşdırmaq b. güvənmək c. özünə nümunə saymaq
müvəffəq olmaq: a. əldə etmək b. nail olmaq c. əsasını qoymaq

c “Söz boğçası”ndakı hansı söz verilmiş izaha uyğundur?

Xəstə və ya yaralılara vurmaq üçün öz qanını könüllü verən adam

ç Kontekstdən çıxış edərək “ölüm-dirim məsələsi”, “iki ayağını bir başmağa dirəmək” ifadələrini izah edin.

Düşün və cavab ver

2a Mətndə altından xətt çəkilmiş cümləni bir daha oxuyun. Burada ifadə olunan fikir hansı epizodda öz təsdiqini tapdı?

b Obrazların nitqinə əsasən onların xarakteri haqqında mülahizələrini söyləyin.

1. Məndən başqa qanı bu qrupdan olan yoxdur ki? Bir də ki, kimdir e uşaqtan qan götürən?
2. Ana, dur gedək, mənim qanım uyğundur. Birdən xəstəyə donor tapılmaz.

c **Müzakirə.** Mətnin məzmunundan çıxış edərək verilən fikirləri əsaslandırın.

1. Mustafa bəzən kobud davransa da, hərəkətinə haqq qazandırmaq olar, çünki
2. Səlim təbiətcə sakit olsa da, daxilən daha güclüdür, çünki

ç Mətnin planını qurun. Qurdugunuz plan əsasında mətni nəql edin.

3a Özünüzün hansı qan qrupuna aid olduğunuzu bilirsinizmi? Sizcə, nə üçün hər bir adamın şəxsiyyət vəsiqəsində onun qan qrupu qeyd olunur?

QAN QRUPLARI

Orgанизm üçün qanın böyük əhəmiyyəti var. O bütün orqanları qidalandırır və onların fəaliyyətini təmin edir. İnsan müəyyən səbəblərdən qan itirərsə, sağlamlığına təhlükə yaranar. Belə hallarda xəstəyə qan köçürürlər.

Bəs qanköçürmə necə həyata keçirilir? Hər bir insan istənilən xəstəyə qan verə bilərmi?

Donorla xəstənin qan qrupları arasında uyğunluq olmasa, bu, mümkün deyil.

İnsnlarda mənfi və müsbət rezuslu olmaqla dörd qan qrupu var. Dünya əhalisinin 85 faizi müsbət, 15 faizi mənfi rezuslu qan qruplarına aiddir. Təbabətdə mənfi rezuslu qana çox ehtiyac olur. Çünkü belə qanı olan xəstələr yalnız mənfi rezuslu qan qəbul edə bilərlər.

Bu, maraqlıdır

"Rezus" sözü "makaka rezus" adlı meymun cinsinin adından götürülüb. Alimlər ilk dəfə bu meymun üzərində araştırma apararkən rezus faktorunu aşkar ediblər.

b Verilmiş cədvələ əsasən mətni davam etdirin.

Qan qrupları	I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup
Qan verə bildiyi qrup	I, II, III, IV	II, IV	III, IV	IV
Qan qəbul edə bildiyi qrup	I	I, II	I, III	I, II, III, IV

Yazı

4a "Təcili qan lazımdır" mətnini aşağıdakı plana uyğun davam etdirib yazın.

1. Mustafanın etirafı
2. Ata ilə görüş
3. Ayrılmasız dostlar

Çoxmənali sözlər. Omonimlər

5a Cümlələrdəki “göz” sözünün həqiqi və ya məcazi mənada işləndiyini müəyyən edin. Onlar arasındaki məna yaxınlığını izah edin.

1. Qızın gözü yaşardı.
2. Bulağın gözündən dupduru su axırdı.
3. Dəftərini dolabın gözünə qoydu.

Yadda saxla Çoxmənali sözlər

Dildə olan bəzi sözlər həqiqi məna ilə yanaşı, məcazi məna da bildirir.

Məsələn: *insanın burnu; gəminin burnu; ayaqqabının burnu*.

Belə sözlər **çoxmənali sözlər** adlanır. Çoxmənali sözün mənaları arasında yaxınlıq olur.

b Şəkillərə baxaraq “burun” sözünün mənaları arasındaki yaxınlığı müəyyən edin.

oğlanın burnu

ayaqqabının burnu

gəminin burnu

c Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərin mənaları arasındaki yaxınlığı izah edin.

1. a. Ana körpənin ağzını sildi.	b. Qapının ağzını ot basmışdı.
2. a. Piyada yolu keçdi.	b. Onun həyat yolu maraqlı olub.
3. a. Dağın ətəyi gül-çiçəklə dolu idi.	b. Paltarın ətəyi kola ilişdi.
4. a. Körpənin üzü gülürdü.	b. Çayın üzü gecədən donmuşdu.

Yadda saxla Omonimlər

Dildə eyni cür deyilən və yazılın sözlər var. Onların mənaları arasında yaxınlıq olmur:

əqrəb isim. Quyruğunun ucunda zəhərli iynəsi olan həşərat.

əqrəb isim. Saatda, kompasda öz oxu ətrafında fırlanıb müəyyən işaretni göstərən mil.

Belə sözlər **omonim** adlanır.

ç Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərin mənalarını izah edin. Onların omonim olduğunu əsaslandırın.

1. a. Qələbə münasibətilə **toplardan** havaya yayım atəsi açıldı.
- b. Gənc futbolçunun zərbə vurduğu **top** qapıdan keçdi.
2. a. Bizim **bağda** müxtəlif meyvə ağacları var.
- b. Ayaqqabının **bağı** çox möhkəm idi.

Ad günü hədiyyəsi

**1(a) Dostunuzun ad günü üçün hədiyyə seçəndə nəyə diqqət yetirirsiniz?
Sizcə, ad günü hədiyyəsi necə olmalıdır?**

- Ana, bu gün dördüncü gündür?
- Bəli, qızım, cümə axşamıdır.
- İki gündən sonra Aytənin ad günüdür. Məni də çağırıb.
- Lap yaxşı. Gedib təbrik edərsən.
- Ana, bəs hədiyyə?..
- ...Bir şey fikirləşərik.

Səmra heç nə deməyib yataq otağına keçdi. Kitablarını masanın üstünə qoydu ki, dərs-lərini hazırlasın. Amma fikrini toplaya bilmədi...

Səmra ilə Aytən bir sinifdə oxuyurdular. Aralarında gizli rəqabət var idi. Kim məsələni daha tez həll edəcək? Kimin essesini müəllim daha çox tərifləyəcək? Aytən pianoda yaxşı çalırdı. Səmra isə gözəl rəsmlər çəkirdi.

Aytən deyib-gülən, şən qız idi. Həmişə hissələrini açıq bürüzə verirdi – sevinəndə də, kədərlənəndə də, hıslənəndə də, hətta qorxanda da... Əgər Aytən kiməsə xoş münasi-bət bəsləyirdisə, bunu elə edirdi ki, hamı həmin adamı sevməyə başlayırdı. Səmra isə... Onun sevinci də, kədəri də içində idi. Bir də... Dərslərdən sonra atasının sürücüsü Aytəni evə maşınla aparırdı. Səmra isə anası ilə piyada gedirdi...

- Səmra, qızım, nə fikirləşirsən? – ana yaxınlaşış onun saçlarını tumarladı.
- Heç...
- Hədiyyə barədə düşünürsən?
- ...
- Qızım, vacib deyil ki, bahalı hədiyyə olsun.
- Demirəm ki, çox bahalı olsun...
- Bilirsən, hədiyyə gərək yaddaqalan olsun, özəl olsun... Gəl belə edək. Sən Aytən üçün gözəl bir rəsm çək. Mən mağazadan şüşəli çərçivə alaram. Sənin rəsmini sa-larıq çərçivəyə, onu da qoyarıq hədiyyə qutusuna. Qutunu da elə bəzəyərik ki, sənin hədiyyən daha cəlbedici olar. Hə, nə deyirsən?
- Nə bilim... Birdən rəsmim xoşuna gəlmədi? Ona hər şeyi bəyəndirmək olmur.
- Gələr, gələr. Sən şəkli sevə-sevə çək. Aytənlə keçirdiyin ən xoş mə-qamları yadına sal və çək.

Ertəsi gün Səmra məktəbdən qayıdan kimi molbertini qurdu, boyalarını yanına düzdü. Fikirləşməyə başladı. Nə çəksin? Anasının sözləri yadına düşdü: "Sevə-sevə çək... Xoş məqamları yadına sal".

...Bir dəfə Aytən onu uşaq musiqi kollektivinin konsertinə dəvət etmişdi. O özü də bu konsertdə piano çalacaqdı. Səmra ilk dəfə

idi ki, möhtəşəm konsert zalında canlı musiqi dinləyirdi. Sanki başqa bir aləmə düşmüdü. Tamaşaçılar Aytənin ifasını alqışlayanda Səmranın yanında oturan bir qadın dilləndi:

– Balaca qızdır, gör nə gözəl ifa edir!

Səmra fərəhlə dilləndi:

– O mənim rəfiqəmdir. Biz bir sinifdə oxuyuruq.

Ertəsi gün Aytən Səmradan soruşdu:

– Konsert xoşuna gəldi?

– Çox! Sən də əla ifa etdin!

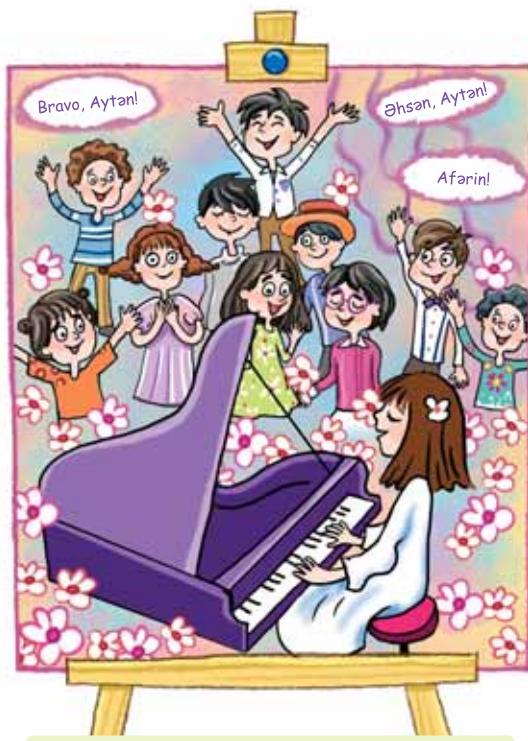
– Bilirsən, mən böyüyəndə pianoçu olacağam.

İstəyirəm bütün dünyani gəzib konsertlər verim. Təsəvvür edirsən, hamı ayağa qalxıb qışqırır: “Bravo, Aytən!”

Bu sözləri deyəndə Aytənin gözləri parlayırdı. Həmin an Səmra da çox istəyirdi ki, rəfiqəsi nə vaxtsa bu arzusuna çatsın...

İndi Səmra həmin anı xatırladı və fırçanı əlinə alıb şəkil çəkməyə başladı...

Rafiq Ələkbəroğlu

Səhnədə çıxış edən ifaçını çox zaman aşağıdakı sözlərlə alqışlayırlar:
bravo – afərin, əhsən.

Söz ehtiyatı

b Verilmiş sözün izahını oxuyun. Bu xüsusiyyəti hansı obraza aid etmək olar?

Xarizma – nitqi və hərəkətləri ilə ətrafdakıları özünə cəlb etmək, ardınca aparmaq bacarığı.

Nə anladın?

c Düzgün, yoxsa yanlış? Fikrinizi əsaslandırın.

1. Cümə axşamı Səmra Aytənin ad günü üçün şəkil çəkdi.
2. Aytən zəngin ailədən idi.
3. Səmra Aytənə paxılılıq edirdi.

Düşün və cavab ver

d Oxuduğunuz mətndə giriş hissə əvvəldə verilməyib. Həmin hissəni müəyyən edin.

e Mətnin hansı hissəsi hadisələrin zaman ardıcılığına uyğun deyil?

f Mətni giriş hissədən başlayaraq zaman ardıcılığına uyğun nəql edin.

Diqqət et

Bəlli mətnin giriş hissəsində əsas obrazlar haqqında ümumi məlumat verilir. Bəzən mətnlərdə giriş hissə əvvəldə verilməyə biler.

- 2a** Mətnin hansı hissəsi sizdə hadisələrin davamına maraq oyatdı?
- b** Mətndə baş qəhrəman hansı problemlə qarşılaşır? Oxuduğunuz hissədə bu problem həll olunurmu? Fikrinizi əsaslandırın.
- c** 37-ci səhifədə Səmranın çəkdiyi şəklə baxın. Sizcə, o niyə məhz belə bir şəkil çəkdi? Aytən bu hədiyyəni bəyənəcəkmi?

- ç** Hadisələrin davamı ilə bağlı mətn qurun və nəql edin. Mətninizdə aşağıdakı məqamları əks etdirməyə çalışın.
1. Aytənin ad günü harada keçirilirdi?
 2. Ad gününə kimlər dəvət olunmuşdu?
 3. Səmra ad gündündə hansı hissələr keçirirdi?
 4. Aytənə necə hədiyyələr alınmışdı?
 5. Aytən Səmranın hədiyyəsini necə qarşılıdı?

Dirləmə 07

- 3a** Mətnin davamını dinləyin və öz versiyanzla müqayisə edin.
1. Hansı versiyani daha çox bəyəndiniz? Nə üçün?
 2. Müəllif versiyasında ən çox xoşunuza gələn məqam nə oldu?
 3. Ən təsirli məqam hansı idi?
 4. Sizcə, müəllif nə üçün əsəri belə bir sonluqla bitirdi?
- b** Müəllifin oxucuya çatdırmaq istədiyi əsas fikir nədən ibarətdir? Mətndən bu fikri vurğulayan üç əsas epizodu seçin.

Yazı

- 4a** Cütlərlə iş. “Ən yaddaqlan ad günüm” mövzusunda esse yazın. Bir-birinizin essesinə münasibət bildirin.

Yoldaşınızın essesinə münasibət bildirərkən təlimatdakı tövsiyələri nəzərə alın.

Təlimat

1. Əvvəlcə sizə xoş gələn məqamlar haqqında danışın.
2. Tənqid edərkən “Pisdir”, “Xoşum gəlmədi” kimi ifadələrdən çəkinin.
3. “Məncə”, “Mən belə yazardım” ifadələrindən istifadə edin.
4. Yazı haqqında fikirlərinizi əsaslandırın.

Cümlə sonunda durğu işaretləri

- 5a** “Ad günü hədiyyəsi” mətninin birinci cüməsini oxuyun.
Sonra isə aşağıdakı cüməni oxuyun.

– *Ana, bu gün dördüncü gündür.*

Cümlələr arasında hansı fərqi hiss etdiniz? Hansı cümə xəbər almaq məqsədilə, hansı isə xəbər vermək məqsədilə işlədir?

Yadda saxla

Cümə sonunda durğu işaretləri oxucuya cümənin məqsədi və intonasiyası haqqında məlumat verir.

Nəqli cümə xəbər vermək məqsədi daşıyır, sonunda nöqtə qoyulur.

Səmra ilə Aytən bir sinifdə oxuyurdular.

Sual cüməsi xəbər almaq məqsədi daşıyır, sonunda sual işarəsi qoyulur.

Konsert xoşuna gəldi?

Əmr cüməsi xahiş, göstəriş ifadə edir, sonunda nöqtə qoyulur.

Sən şəkli sevə-sevə çək.

Nida cüməsi müəyyən varlıq və ya hadisə ilə bağlı duyu (heyranlıq, sevinc, qorxu, təəccüb, arzu və s.) ifadə edir, sonunda nida işarəsi qoyulur.

Balaca qızdır, gör nə gözəl ifa edir!

- b** Durğu işaretlərini nəzərə almaqla dirləmə mətnindən seçilmiş aşağıdakı parçanı oxuyun. Bu işaretlərin işlənmə səbəblərini izah edin.

– *Oho, nə gözəl dondur! Sağ ol e, Nigar!.. Rüstəm, bu nədir? Boyunbağı? Bunu, yəqin, Səlmi xala seçib.*

Yazında üç nöqtə fikrin bitmədiyini və ya nitqdə pauzanı göstərir. Müqayisə edin:

– Ana, bəs hədiyyə?..	→	– Ana, bəs hədiyyə məsələsini necə həll edək?
– ...Bir şey fikirləşərik.	→	– Narahat olma, qızım. Bir şey fikirləşərik.

- c** Durğu işaretlərini nəzərə almaqla dialoqu oxuyun.

- Səmra, qızım, nə fikirləşirsən?
- Heç...
- Hədiyyə barədə düşünürsən?
- ...
- Qızım, vacib deyil ki, bahalı hədiyyə olsun.
- Demirəm ki, çox bahalı olsun...

Ümumiləşdirici təkrar

1 – 5-ci tapşırıqlar aşağıdakı mətnlə bağlıdır.

QƏRİBƏ ADAM

Günlərin birində məşhur fransız yazılıçısı Molyer küçə ilə gedirdi. O, bir köşkün yanından keçəndə görür ki, bir nəfər balaca **kətildə** oturub müştərilərin ayaqqabısını təmizləyir. Onun belə cəld və həvəslə işləməsi Molyerin xoşuna gəlir. O da yaxınlaşış ayaqqablarını sildirir. Sonra isə cibindən pul çıxarıb həmin adamın ovcuna tökür və yoluna davam edir.

Çox keçmir ki, ayaqqabılən özünü ona yetirir. Ovcundakı pulları Molyerə uzadaraq qarşısında dayanır. Molyer təəccüblə soruşur:

- Nə olub? Bəlkə, verdiyim pul azdır?
- Həmin adam həyəcanla deyir:
- Cənab, siz, deyəsən, səhv salmışınız. Mənə qızıl pul vermisiniz...
- Molyer bir az düşünüb gülməsəyir:
- Bilirəm.

Sonra cibindən yenə də qızıl pul çıxarır. Pulu ayaqqabılənin ovcuna qoyaraq deyir: "Bu da sənin dürüstlüyünün mükafatı..."

1 Biri "kətil" sözünün qarşılığıdır:

- a. stul b. kreslo c. taburet d. skamya

2 Mətndə hansı suala cavab yoxdur?

- a. Ayaqqabılən Molyerin arxasında niyə getdi?
- b. Molyer ayaqqabısını təmizlətmək üçün nə qədər pul verdi?
- c. Molyer dürüstüyü necə dəyərləndirdi?
- d. Molyer zəhmətin qarşılığında qızıl pul verdiyini əvvəldən bilirdimi?

3 "Qəribə adam" mətninin ideyasına uyğun gələn kələmi seçin.

Fikrinizi əsaslandırın.

- a. Dünyada düz adamı aldatmaqdən asan heç nə yoxdur. (*İspan atalar sözü*)
- b. Xoşagələn əmək adama çətin gəlməz. (*Vilyam Şekspir*)
- c. Biz ağıllı, varlı olmaya bilərik, amma dürüst olmağa borcluyuq. (*Smayls*)

4 Verilən cümlələrdə obrazların hansı xüsusiyyəti açılır?

1. Molyer cibindən çıxardığı pulu miqdarına baxmadan ayaqqabılənə verdi.
2. Ayaqqabılən ovcundakı qızıl pulları Molyerə qaytarmaq istədi.

5 Mətnin məzmununa uyğun gələn sözləri seçin.

vətənpərvərlik, səmimiyyət, sədaqət, gözütoxluq, düzgünlük, əliaçıqlıq, mehribanlıq

6 Verilmiş sözlərin izahlarını oxuyun. Hansı izah həqiqi mənəni ifadə edir?

<i>geniş</i>	1. Ətraflı, əhatəli. <i>Geniş izahat.</i>
	2. Sahə etibarilə böyük. <i>Geniş küçə.</i>
<i>donmaq</i>	1. Mat qalmaq, yerindən tərpənməmək. <i>Mən heyrətdən donmuşdum.</i>
	2. Buz halında olmaq. <i>Şaxtanın təsirindən su donmuşdu.</i>
<i>qızıl</i>	1. Qiymətli metal. <i>Qızıl saat.</i>
	2. Çox yaxşı, dəyərli. <i>Qızıl əllər.</i>
<i>axsamaq</i>	1. Ləngimək, geri qalmaq. <i>Layihə üzrə işlər hələ ki axsayırdı.</i>
	2. Ayağını çəkərək yerimək. <i>Bala dovşan axsayırdı.</i>

7 Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözlərin həqiqi, yoxsa məcazi mənada olduğunu müəyyən edin. Bu mənalar arasındaki yaxınlığı izah edin.

1. a. Nazim ağacın kölgəsində **dayandı**.
b. Güclü yağış birdən-birə **dayandı**.
2. a. Çay sakit-sakit **axırdı**.
b. Zaman su kimi **axırdı**.
3. a. Əli toplanmış zibilləri **atdı**.
b. O, başındakı pis fikirləri **atdı**.

8 Cümlələrin sonuna uyğun gələn durğu işaretlərini müəyyən edin. Fikrinizi əsaslandırın.

1. Məgər bu hadisə haqqında məlumatın yoxdur
2. Bakı küləklər şəhəridir
3. Gəl birlikdə araştırma aparaq
4. Qoy dünyada sülh olsun

9 Cümlələri oxuyun. Cümlələrdə durğu işaretlərinin işlənmə səbəbini izah edin.

1. Uçuşa hazır olun. Mühərrikləri işə salın. Sayıram... beş... dörd... üç... iki... bir. Start!
2. Ura, uçuş uğurla başa çatdı!
3. Nə bilim... Birdən rəsmim xoşuna gəlmədi? Ona hər şeyi bəyəndirmək olmur.

10 Cümlələrdəki sözləri cədvəl üzrə qruplaşdırın.

- Onlar lap köhnə dostlar kimi görüşdülər.
- Bəlkə, sabah yağış yağacaq?!

<i>Leksik mənəsi olan sözlər</i>	<i>Yalnız grammatik mənəsi olan sözlər</i>
----------------------------------	--

1-ci
fəsil

1a “Qışın oğlan çağı” dedikdə nə təsəvvür edirsiniz?
Bu ifadəni izah edin.

YAZIN OĞLAN ÇAĞINDA

Yazın oğlan çağı...

Niyə təaccübləndiniz ki? Yəni demək istəyirsiniz, yazın oğlan çığı olmur? Olur, qış kimi yazın da oğlan çağı olur. Bu, ilin o vaxtıdır ki, gül gülü, bülbü'l də bülbü'l çağıdır. Üfüqdən boylanan günəş qızılı saçaqlarını ətrafa səpələyir.

Quşların cəh-cəhi hər tərəfə yayılır. Çiçəklər də açılıb. Bağçanı bir ətir bürüyüb ki, gəl görəsən! Burada çoxlu gül var, amma qızılgüllər ətri və gözəlliyi ilə seçilir. Çəhrayı, qırmızı, sarı ləçəkləri olan qızılgüllər sanki bəhsə girib: kim bağçaya daha çox ətir yayacaq?!

Gözəlliyi ilə göz qamaşdırın qızılgüllerin ətrafında arılar və bülbüllər dolaşır. Bülbüllər qızılgülün tikanlarına məhəl qoymadan onun budağına qonur, dərindən nəfəs alaraq ətrini ciyərlərinə çekir, sonra gözlərini yumaraq öz sevgi nəğmələrini oxuyurlar. Bəzən qonduqları budağın tikanları sinələrini didib-dağışsa da, yenə dözür, daha şövqlə oxuyurlar. Sanki hamiya sübut etməyə çalışırlar ki, sevdiklərinin yolunda hər cür əzab, hətta ölümə belə hazırlırlar.

Arılar isə güllərdən şirə çəkməklə məşğuldurlar. Onları başqa heç nə maraqlandırmır. Heç bikar vaxtları olur ki, hələ bir nəğmə də oxusunlar? Təkcə qanadlarının titrəməsindən yaranan zəif bir vizilti ətrafa yayılır ki, o da eşidənləri ya qorxudur, ya da bezdirir.

Arılar növbə ilə qızılgülün tən ortasına qonur, ətirli şirəsindən çekir, sonra da uçub-gedir, haradasa öz yüklerini boşaldıb təzədən qaydırırlar. Onlar elə düşünürlər ki, təbiətdə ən faydalı canlılardır.

Bülbüllərin səhərdən axşamadək boş-bikar oturub oxuması onları qıcıqlandırır: “Niyə bu səfəh quşlar bir işlə məşğul olmur? Nə qədər oxumaq olar axı? Həmişə də eyni nəğməni oxuyurlar. Bezmirlərmi, görəsən? Bir bizə baxsınlar, işimizlə həm özümüz xoşbəxt oluruq, həm də başqalarını sevindiririk”.

Bax onda, ötəri də olsa, arılar öz viziltilərini dayandırıb bülbüllərin nəğməsinə qulaq asır, bir anlığa fikrə gedirlər. Sonra isə gülümsəyərək başlarını bulayır, yenidən öz işlərinə davam edirlər. Əlbəttə, nəğmə gözəldir, hətta çox gözəldir, amma nə xeyri? Nəğmə ilə heç vaxt qarın doymur.

Bülbüllər isə cəh-cəhlərinə davam edərək arılara baxır və fikirləşirlər ki, bu balaca varlıqlar nə qədər qarinquludur. Heç dincəlib eləmirlər. Bir dayansınlar, nəfəs dərsinlər. Yox ki, yox! Elə işləyirlər ha... Viziltilərini da hamını bezdirir. Bizim nəğmələrimiz isə hamının könlünü oxşayır. Əslində, bu viziltilərin üzərində bir az çalışsalalar, ləp elə nəğməyə də çevirə bilərlər. Onlar

bu mənasız işlərindən əl çəkib təkcə nəğmə oxumaqla məşğul olsayırlar, birlikdə bu bağçada yaxşı konsert təşkil eləmək olardı.

Qızılıgül bülbüllərin cəh-cəhinə qulaq asır, arıların həvəslə işləməsinə baxır və sevinir ki, dostları faydalı işlə məşğuldur.

Biri nəğməsi ilə, digəri zəhməti ilə qəlblərə yol tapır.

Elə qızılıgül özü də xoşbəxtidir. Çünkü dostlarının şövqlə oxumasına, həvəslə işləməsinə səbəb olan odur – qızılıgüldür!

Cəbrail Həsimov

Söz boğçası

- çağ
- boş-bikar
- şövqlə
- bəhsə girmək
- nəfəs dərmək

Söz ehtiyati

- b** Sizcə, yazın ən gözəl vaxtı haqqında “yazın oğlan çağrı” ifadəsini işlətmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın. Bəs siz yaz haqqında hansı ifadəni işlədərdiniz?
- c** Nümunəyə əsasən verilmiş ifadələri izah edin.

İfadələr	
Yayın cirhacır vaxtı	Yayın isti vaxtında cırcıramaların səsi ətrafa yayılır.
Tut ucundan, göyə çıx	
Qızıl payız	
Şaxta qılınc kimi kəsir	

- f** Sizcə, arını “qarinqulu” hesab etmək düzgündürmü? Bəs bülbüllər haqqında “boş-bikar”, “səfəh” demək doğrudurmu? Fikrinizi əsaslandırın.

Araşdırma

- d** Canlıların faydaları haqda araştırma aparın.
I qrup: Quşlar II qrup: Güllər III qrup: Heyvanlar IV qrup: Ağaclar

Düşün və cavab ver

- 2a** Hansı cümlə mətnin ideyasını ifadə edir? Fikrinizi əsaslandırın.

- Musiqi, nəğmə dinləmək rahatlıq gətirir.
- Məqsədə çatmaq üçün xeyli zəhmət çəkmək lazımdır.
- Faydalı olub başqasını sevindirmək xoşbəxtlikdir.

Dinləmə 08

b "Payızda" mətnini qeyd götürməklə dinləyin. Suallara cavab verin.

1. Ağacın gövdəsindən hansı canlılar faydalandı?
2. Ağac budağının sınamasına səbəb nə oldu?
3. Quşlar ağacları nə üçün dimdikləyirdi?
4. Cücülər nə üçün köhnə və çürümüş ağacda yerləşdirilər?

c "Yazın oğlan çağında" və "Payızda" mətnlərini mövzu, məzmun və ideyasına görə müqayisə edin.

ç "Canlıların faydaları" mövzusunda araşdırmanızı əsasən təqdimat edin.

3a "Yazın oğlan çağında" mətnində müəllif peyzajın köməyi ilə obrazların xarakter və əhvali-ruhiyyəsini necə əks etdirir?

b Hansı cümlələrdə şəxsləndirmə var?

1. Ağac öz-özünə düşündürdü: "Artıq heç kimə faydam yoxdur".
2. Ağacın iki budağının birləşdiyi çökək yerində göbələklər böyüməyə başladı.
3. Günəş üfüqdən boylanır.
4. Quşların səsi hər tərəfə yayılır.

c Təmsili oxuyun. Təmsildə əks olunan şəxsləndirmə ilə "Yazın oğlan çağında" və "Payızda" mətnlərindəki şəxsləndirməni müqayisə edin.

Qarışqa və Cırcırama

Qarışqa yay boyunca çalışır, zəhmət çəkir, qış üçün azuqə toplayır. Cırcırama isə gullerin, çiçəklərin arasında çalıb-oxuyur.

Yay qurtarır. Soyuqlar düşür. Gullar, çiçəklər solur. Cırcırama yeməyə heç nə tapmır. Qarışqanın yanına gəlib çəkinə-çəkinə deyir:

– Əziz dost, mənə kömək et. Bir az yem ver ki, yaza sağ çıxa bilim.

Qarışqa cavab verir:

– Mən yay boyu işləyib yem toplayırdım. Bəs sən nə iş görürdün? Bilmirdin ki, işləməyən dişləməz?!

Glossari

- **Peyzaj** – təbiətin təsviri. Peyzaj çox zaman qəhrəmanın əhvali-ruhiyyəsi, xarakteri ilə əlaqələndirilir.

Xatırla

Şəxsləndirmə – insana xas xüsusiyyətlərin cansız varlıqlara və ya heyvanlara aid edilməsi.

Yazı

4a "Qarlı-şaxtalı qış günü" mövzusunda mətn yazın.

Kök və şəkilçi. Leksik və qrammatik şəkilçilər

- 5a** Əvvəlki bilgilərinizdən istifadə edərək cümlədə fərqləndirilmiş sözləri kök və şəkilçiyyə ayırin. Hansı sözdə iki şəkilçi işlənib?

Bağçada gözəl, atırılı güllər var.

Yadda saxla Kök və şəkilçi

Kök sözün ayrılıqda işlənə bilən, leksik mənası olan hissəsidir.

Şəkilçi isə sözün ayrılıqda işlənə bilməyən, leksik mənası olmayan hissəsidir.

idman-çı-lar

kök şəkilçilər

- b** Aşağıdakı sözlərə şəkilçilər artıraraq cümlələrdə işlədin.

şəhər, dəniz, rəssam, yaxşı, gül

- c** Cümlələrdəki fərqləndirilmiş sözlərdə **-dan** şəkilçisinə diqqət edin.

Hansı sözdə **-dan** şəkilçisi yeni söz yaradıb?

1. Bu çaydan su ilə doludur.
2. Ata çaydan bir qurtum içib sözə başladı.

Yadda saxla Leksik və qrammatik şəkilçilər

Leksik şəkilçilər sözə qoşularaq yeni söz yaradır:

əl – bədən üzvü, əlcək – əl geyimi

Qrammatik şəkilçilər sözə artırıldıqda onun leksik mənasını dəyişmir. Bu şəkilçilər söz birləşməsi və ya cümlədəki sözlər arasında əlaqə yaradır:

Aygünün kitabı

Ayselin qardaşı bu məktəbdə oxuyur.

- c** Aşağıdakı sözlərdə leksik və qrammatik şəkilçiləri fərqləndirin.

müəllimlik, oxucudan, hazırladı, təhlükəli, maraqlıdır

- d** Tərkibindəki leksik şəkilçilərin sayına görə sözlərin ardıcılığını müəyyən edin.

yoldaşlıq, yazılılıq, gözəllik

- e** Verilmiş sözlərə qrammatik şəkilçilər artırmaqla söz birləşmələri yaradın.

məktəb, həyat;	futbol, azarkeş;	həkim, müayinə;
avtomobil, sürət;	bayram, təbrik;	yarış, hazırlıq.

- ə** Şəkilçilər artırmaqla cümlələri tamamlayıın. Əlavə etdiyiniz şəkilçilərin növünü müəyyən edin. Tərkibində leksik şəkilçilər olan sözləri seçin.

Dələ yırtıcılar dəstəsi... aid heyvandır. O, tülkü... bənzəyir. Onun kimi uzun sıfəti, uzun və qalın quyuğ... var. Çox məharətli ovçu... . Quşlar, həşəratlar, müxtəlif meyvələrlə qidalanır. Dələ... bəzi növləri "Azərbaycan Respublikasının Qırmızı kitabı"na daxil.... .

Ağac əkən adam

1a Təbiətin, ətraf mühitin qorunması ilə bağlı hansı hekayələri oxumusunuz?

Fransız yazılıcısı Jan Jiono bu əsəri yazmaqla təbiətin gələcəyi ilə bağlı narahatlığını ifadə edir. Hekayədə ucsuz-bucaqsız çöldə ağac əkən bir çobandan bəhs edilir. Müəllif oxucuya çatdırmaq istəyir ki, hər bir uğur böyük zəhmət və səbir hesabına başa gəlir.

Alp dağlarının yamaclarında bir-birindən xeyli uzaqda dörd-beş xaraba kənd vardı. Vaxtilə kənd əhalisinin odun kömürü hazırlamaqla məşğul olması bu yerlərin viran qalmasına səbəb olmuşdu.

Ucsuz-bucaqsız, bomboş və qupquru yaylada təkcə çiçək açmış **lavandalar** gözə dəyirdi. İyunun günəşli günlərindən biri olsa da, şiddətli külək əsir, dağılmış evlərin, divarların arasından uğultu ilə keçirdi. Mən su tapmaq ümidi ilə xeyli gəzib-dolaşsam da, ətrafda nə bir bulaq, nə də quyu görünürdü.

Birdən uzaqda kiçik qara bir kölgə gözümə dəydi. Bu, çoban idi. Yaxınlaşış su istədim. **Qumqumasını** mənə uzatdı. Su içəndən sonra məni yaylanın çökək yerində tikdiyi evinə apardı. Evinin düz yanında fistıq fidanları göz oxşayırdı. Qoyun-quzudan qorumaq üçün ətrafını çəpərləmişdi.

Bu adamlı tanışlıq mənə qəribə rahatlıq gətirmişdi. Onun əlli-əlli beş yaşı olardı. Təktənha yaşayırırdı. Üz-gözündən təmkin yağırdı.

Çoban məni şorbaya qonaq elədi. Sonra masanın üstünə palid qozaları tökdü. Yüz dənə yaxşı palid qozası seçdi. Onları su ilə dolu bir qaba boşaltdı.

Biz evdən çıxıb çölə tərəf yollandıq. Xeyli getdikdən sonra o, əlindəki kiçik bellə torpağı qazıb palid qozalarını basdırmağa başladı. Deyirdi ki, üç ildə bu yaylada yüz minə yaxın qoza basdırırb. Təxminən iyirmi mini tutub. Çoban bu iyirmi min fidanın gəmiricilər və hansısa səbəblərdən on minə düşəcəyini də hesablamışdı.

Söz boğçası

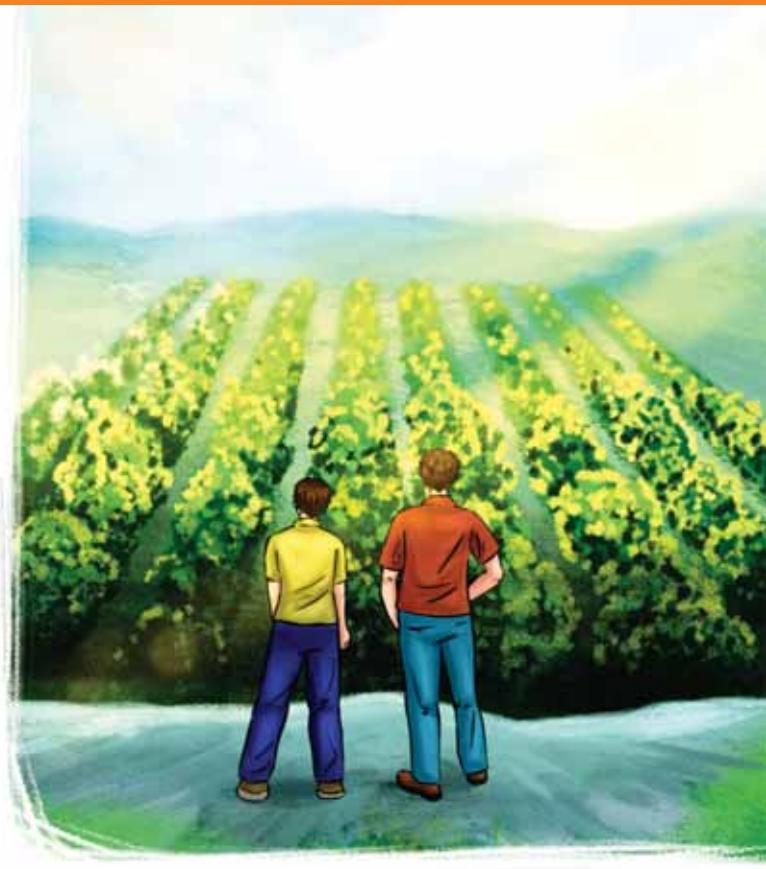
- yayla • lavanda
- qumquma • fidan
- ruzigar • çayır
- qamış • gəmirici
- orman • bəşər

Onun arzusu isə belə idi: "Tanrı ömür versə, o qədər palid əkəcəyəm ki, bu on min ağac onların yanında dənizdə damla kimi görünəcək".

İllər sonra yolumu buradan saldım. Çobanın əkdiyi ağaclar artıq böyümüşdü. Mənzərə adamı valeh edirdi. Cavan meşənin uzunluğu on kilometrə çatır. Bu möhtəşəm ormanın bir insanın zəhməti hesabına başa gəldiyini düşünəndə bəşər övladının qüdrətinə heyrətlənməmək olmurdu.

Yaylada canlanma **zəncirvari** şəkildə baş vermişdi. Enişdə dərələrdən su axdığını gördüm. Halbuki o dərələrdə heç vaxt suya rast gəlməmişdim. Ətrafda söyüdlüklər, qamışlıqlar, çayırlar əmələ gəlmış, hər tərəf yaşıllığa qərq olmuşdu. Bölğənin havası da dəyişmişdi. Bir vaxtlar üzümə çırpılan quru və sərt ruzigarı xoşətirli sərin meh əvəz etmişdi. Ancaq bu dəyişiklik xeyli vaxt aparmışdı. Hamı düşünürdü ki, bu, təbiətin işidir...

Söz ehtiyatı

- b** "Qumquma" və "lavanda" sözlərinin mənasını izah edin.
- c** "Zəncir" sözünün mənasını oxuyun. Bu mənadan çıxış edərək **zəncirvari** sözünü izah edin.

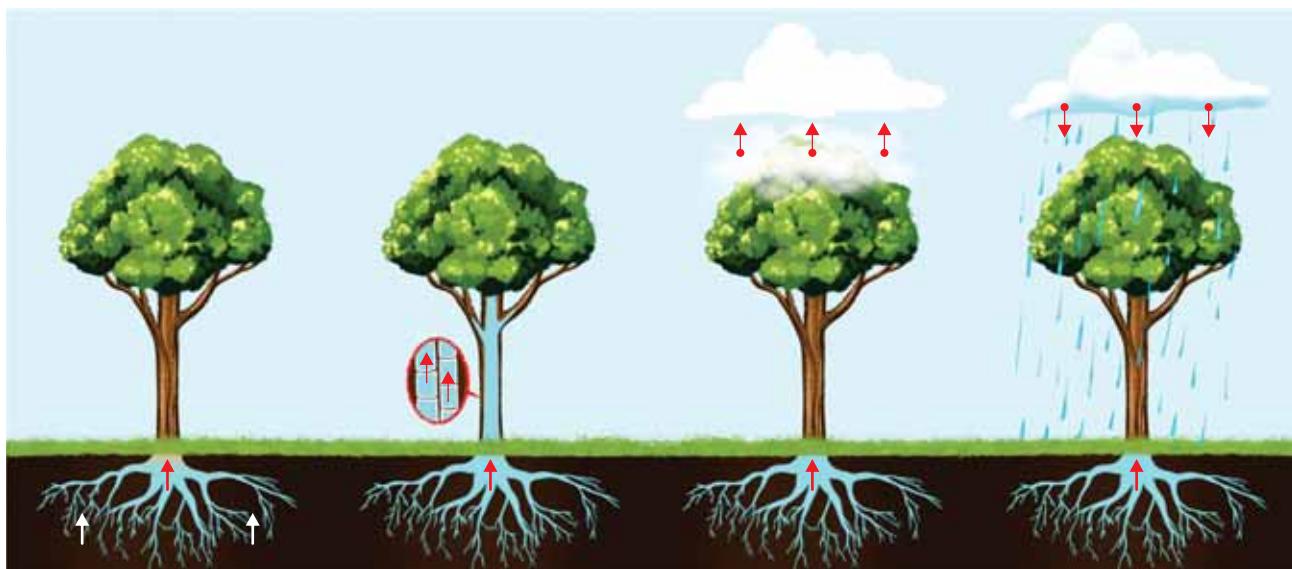

Bir-birinə keçirilmiş dəmir halqlalar; silsilə.

Düşün və cavab ver

- 2a** Alp dağlarının yamaclarında meşələrin məhv olmasına səbəb nə idi?
- b** Sizcə, nə üçün kənd əhalisi həmin əraziləri tərk etmişdi?
- c** Meşə yaranandan sonra bu quru və boz çöllərdə hansı dəyişikliklər baş verdi?

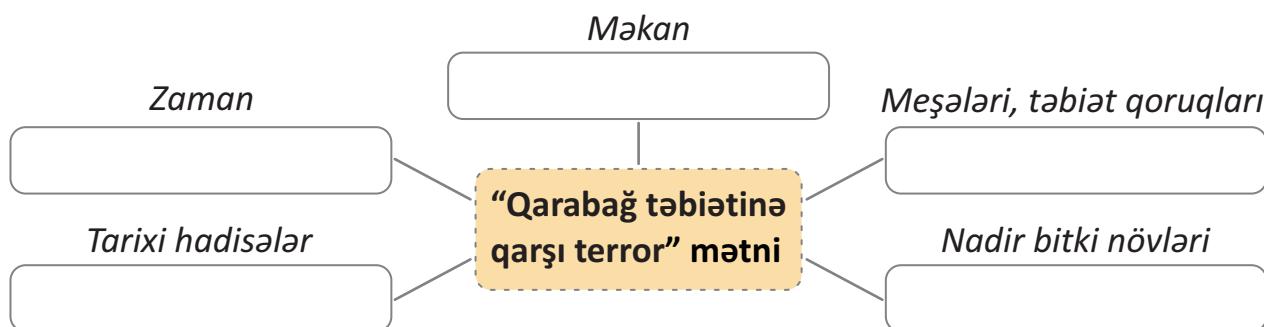
- Ç** Necə olur ki, ağaclar əkildikdən sonra quraqlıq ərazidə su əmələ gəlir?
Verilmiş sxemi şərh edin.

Dinləmə 09

- 3a** Sizcə, hansı səbəblərdən meşələrin sayı azala bilər?
Mühəribə Qarabağın təbiətinə necə təsir etmişdir?

- b** “Qarabağ təbiətinə qarşı terror” adlı mətni qeyd götürməklə dinləyin.
Mətn üzrə yaddaş xəritəsi tərtib edin.

- 4a** “Ağac əkən adam” əsərini yazmaqdə müəllifin məqsədi nədir?

- b** **Qruplarla iş.** Beynəlxalq Meşələr Günü mövzusu ilə bağlı təqdimat hazırlayın.

- I qrup: Ağacəkmə aksiyası ilə bağlı elan yazın.
II qrup: Mövzu üzrə çağırış xarakterli plakat tərtib edin.
III qrup: Yaşılışdırma idarəsinin əməkdaşı ilə müsahibə hazırlayın.

Sözün quruluşca növləri

5a Uyğunluğu müəyyən edin.

1	meşə	a Leksik şəkilçisi var.
2	meşənin	b Yalnız kökdən ibarətdir.
3	meşəlik	c Tərkibində iki söz var.
4	meşəbəyi	f Tərkibində yalnız qrammatik şəkilçi var.

Yadda saxla

Dilin lügət tərkibi daim yeni sözlər hesabına zənginləşir. Yeni sözlərin yaranma yollarından biri sözlərə leksik şəkilçilər artırmaqdır. Belə sözlər **düzəltmə sözlər** adlanır.

yüksək – uca, hündür

yüksəklik – yüksəkdə olan sahə, dağlıq, təpəlik

Yeni sözlər həm də iki və daha artıq sözün birləşməsi yolu ilə yaranır. Belə sözlər **mürəkkəb sözlər** adlanır.

Çobanyastığı – çiçək adı. *Çoban* və *ystığ* sözlərinin birləşməsindən yaranıb.

Bir kökdən, ya da kök və qrammatik şəkilcidən ibarət sözlər **sadə sözlərdir**.

Məsələn: *dəftər, almalar, gəldi* və s.

b Verilmiş sözlərin quruluşca növünü müəyyənləşdirin.

kəpənək, aşsuzən, məktəbli, dostlar, toz-torpaq, yaxınlaşdı

c Yalnız sadə sözlərdən ibarət atalar sözünü seçin.

- Qorxaq öz kölgəsindən də qorxar.
- Dünyada ən yaxşı şey yaxşılıqdır.
- Dost doston eybini üzünə deyər.
- Düzlük xoşbəxtliyin açarıdır.

Diqqət et

Düzəltmə sözlə sözün kökü arasında məna bağlılığı olur.

qoru(maq) – müdafiə etmək

qoruq – xüsusi mühafizə edilən ərazi

c Verilmiş sözlərə leksik şəkilçilər artırmaqla düzəltmə sözlər yaradın. Həmin sözlərin izahlarını yazın.

1. *Çalışmaq* – bir şeyi əldə etmək üçün səy göstərmək;

Çalış + leksik şəkilçi = ?

2. *Gəmi* – su nəqliyyatı vasitəsi;

Gəmi + leksik şəkilçi = ?

3. *Söyüd* – rütubətli yerlərdə bitən ensiz yarpaqlı ağac.

Söyüd + leksik şəkilçi = ?

d Sözləri uyğunlaşdıraraq mürəkkəb sözlər düzəldin.

ayaq, qızıl, bucaq, daş, qırx, gül, üç, Ağ

Ağıllı canlılar

Əvvəllər belə bir fikir var idi ki, yalnız insanlar hafizə və zəkaya sahibdirlər. Ancaq müşahidə və eksperimentlər bəzi heyvan və quşların da ağıllı və hafizəli olduğunu sübuta yetirib. Bu canlıların hansı xüsusiyyətləri intellekt göstəricisi sayıyla bilər?

- 1** Sidr quşu güclü yaddası olan nadir canlılardan biridir. Bu quş sidr ağacının toxumları ilə qidalanır. Həmin toxumlar sentyabr ayında yetişir. Quş digər aylarda qidalanmaq üçün toxumları xeyli uzağa (bəzən 20 km) apararaq gizlədir və üzərinə kiçik bir daş qoyur. O, qısa zamanda böyük bir sahəyə 100 minə yaxın toxum basdırır. Quşun daşlarla qoyduğu işarələr qar yağından sonra itir. Maraqlıdır ki, bu vəziyyət quşu çasdırırmır və sidr quşu basdırıldığı 100 minə yaxın toxumun 90%-ni tapa bilir.

- 2** Zəka qabiliyyətinin göstəricilərindən biri də alətdən istifadədir. Qarğalar müxtəlif alətlərin köməyi ilə qida əldə edə bilirlər. Onlar dimdikləri ilə xırda bir daş götürüb dəvəquşu yuvasına doğru uçurlar. Daşla yumurtanı sindirib içirlər. Eksperiment aparan alımlar kötüyün içində dərin yarıq açıblar. Ora yem qoyublar. Qarğa qısa bir zamanda kiçik çubuqların köməyi ilə yemi yarıqdan çıxarmağın yolunu tapıb.

- 3** Alımlar zəkanı ölçmək üçün aynada özünütanıma üsulundan istifadə edirlər. Heyvan yatanda onun bədəninə boyā ilə işaret qoyulur. Əgər heyvan güzgündə özünü tanıyırsa, bədənindəki həmin ləkəni silməyə çalışır.

Belə bir eksperimentdən delfinlər uğurla çıxmışlar.

- 4** Fillər sevinc və kədər kimi müxtəlif duyğuları nümayiş etdirə bilirlər: özlərini yaxşı hiss edəndə sevinir, qəmgin olanda isə ağlayırlar. Fil onu incidən adamı ömürlük yadında saxlayır və illər keçsə belə, xatırlayıb intiqam alır.

5 Uzun illər belə hesab olunub ki, insan problemlərin həlli üçün alət hazırlamağı bacaran yeganə canlıdır. Amma alimlərin şimpanzelər üzərində müşahidələri göstərdi ki, onlar əl və dişlərinin köməyi ilə budaqdan iti çubuqlar düzəldir və onların vasitəsilə termitləri (ağ qarışqaları) yuvasından çıxarırlar, iri yarpaqdan “fincan” düzəldib su içirlər.

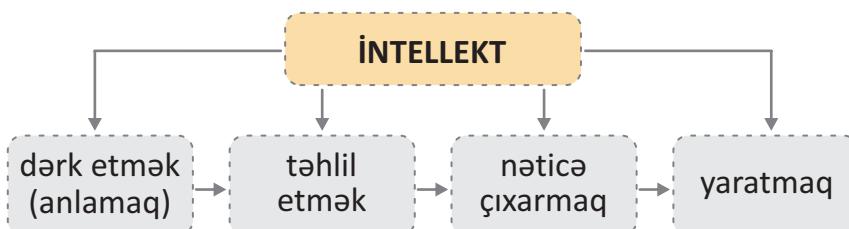
6 Bir çox heyvanlar müxtəlif səslər çıxarmaqla ünsiyyət qura bilirlər. Lakin insan-dan fərqli olaraq, onların ötürdüyü informasiya çox məhduddur. Heyvanlar, əsasən, təhlükə, qida mənbəyi və s. haqqında bir-birinə xəbər verirlər. Məsələn, xoruzlar toyuqları xəbərdar etmək üçün yemək tapdıqda bir cür, təhlükə hiss etdikdə isə başqa cür səs çıxarırlar.

Bəzi ev heyvanları isə (it, pişik, at) davranış və bədən hərəkətləri ilə müxtəlif emosiyalarını (sevinc, qorxu, qəzəb) ifadə edirlər.

Düşün və cavab ver

1a Mətnin nömrələnmiş hissələrində heyvanların hansı əqli xüsusiyyətlərindən danışılır? Həmin hissələri yarımbaşlıqlarla adlandırın.

b Aşağıdakı sxemdən istifadə etməklə “intellekt” anlayışı barədə fikir yürüdün. Sxemdəki məlumatları mətnin məzmunu ilə əlaqələndirin.

Yazı

C Girişdə verilmiş suala münasibət bildirməklə mətnin sonluq hissəsini yazın. Əsas hissədəki faktlardan və əlavə bilgilərinizdən istifadə edin.

Diqqət et

Bir çox qeyri-bədii mətnlərin giriş hissəsində mövzu ilə bağlı fikir ifadə olunur. Əsas hissədə isə fikri əsaslaşdırmaq üçün faktlar göstərilir. Mətnin sonunda müəllif öz fikrini daha qəti şəkildə təsdiqləyir.

- 2a** Delfinlər haqqında bildiklərinizi xatırlayın.
Sizcə, onları zəkali hesab etmək olarmı?

Dinləmə

- b** “Bala delfin” mətnini dinləyin. Mətnin məzmunundan çıxış edərək təxəyyülünüzə görə sonluq hissəsini yazın.
- c** “Ağıllı canlılar” və “Bala delfin” mətnlərini növünə, mövzu, məzmun və ideyasına görə müqayisə edin.
- ç** **Debat.** Sizcə, heyvanları təbiətdən ayırib sirk, zoopark, delfinari kimi yerlərdə saxlamaq düzgündürmü?

- 3a** Müqayisə cədvəlini oxuyun. Verilmiş məlumatların köməyi ilə “İtlər ağıllıdır, yoxsa pişiklər?” mövzusunda qeyri-bədii mətn yazın.

	İtlər	Pişiklər
Növü	300-dən çox	80
Əhliləşdirilməsi	15000 il əvvəl	8000 il əvvəl
Ünsiyyət bacarıqları	hürmək, ulamaq (tənha qaldıqda), zingildəmək (ağrıyanda), mırıldamaq (hırslı vaxtı), quyruq hərəkətləri	miyoldamaq, mırıldamaq (təhlükə hiss etdikdə), fısıldamaq (düşməni ilə üzbəüz gəldikdə), quyruq hərəkətləri
İnsana xidmət	evin keşikçisi, mahir polis, xilaskar, çoban və ovçu köməkçisi	mehriban, nazlı ev heyvanı, siçanların qənimi
Əlavə məlumatlar	Təlim keçidkən sonra əmrlərə tabe olur. Bəzi cins itlər 300-dən çox əmri yerinə yetirə bilir.	Təlim zamanı əmrlərə tabe olmaq istəmirlər.

- 4a** Araşdırma. “Memar canlılar” mövzusunda araştırma aparın. Araşdırırmalar əsasında “Memar canlılar” mövzusunda təlimata uyğun təqdimat edin.

I qrup: Arı pətəyi

III qrup: Çardaq quşunun yuvası

II qrup: Qunduz yuvası

IV qrup: Termit yuvası

Təqdimata hazırlaşarkən

- Araşdırma zamanı bir neçə mənbəyə müraciət edin və onları qeyd edin.
- Araşdırığınız əsas məlumatları açar sözlər və cümlələr şəklində qeyd edin.
- Fikrinizi əsaslandırmaq üçün faktlar və uyğun şəkillər seçin.
- Təqdimatınızın giriş, əsas və sonluq hissələrini müəyyənləşdirin.
- Məşq edin və təqdimatınızın ayrılmış vaxta uyğunluğuna əmin olun.

Ahəng qanunu. İki və dörd cür yazılın şəkilçilər

5a Hansı heyvan adlarındakı saitlərin hamısı incədir?

delfin, pişik, tısbağa, termit, meymun, şimpanze, toyuq

b Sözləri ahəng qanununa əsasən qruplaşdırın.

qəribə, torpaq, çiçək, ağıl, ziyalı, dövlət, yuva, nişan, heyvan, mürəkkəb, toyuq, dərin, dərrakə, bünövrə, qida

İncə saitlərin ahəngi

Qalın saitlərin ahəngi

Ahəng qanununa tabe olmayan

c Göy rənglə verilmiş şəkilçini qarşıdakı sözlərə əlavə edin. Şəkilcidə saitin necə dəyişdiyini müəyyənləşdirin.

heyvanin – qunduz, pələng, öküz

ağacda – kənd, kitab, döyüş

Yadda saxla

Şəkilçilərin əksəriyyəti sözün son hecasının ahənginə uyğun olaraq iki və ya dörd cür yazılır.

İki cür yazılın şəkilçilər

qoşulduğu sözün son saitinin qalın və ya incə olmasına görə dəyişir.

təyyarə+lər+də, kitab+lar+dan

Dörd cür yazılın şəkilçilər

qoşulduğu sözün son saitinin həm qalın və ya incə, həm də dodaqlanan və ya dodaqlanmayan olmasına görə dəyişir.

qərar-in, gecə-nin, qüsür-un, gündüz-ün

c Sözlərdəki şəkilçiləri müəyyən edin. İki cür yazılın və dörd cür yazılın şəkilçilərlə bağlı qaydanı tamamlayın.

Sözlər	Qayda
küləkdən, atadan, meşəyə, almaya	İki cür yazılın şəkilçilərin tərkibində ☐ ☐ saitləri iştirak edir.
maraqlı, südlü, meyvəli, sulu	Dörd cür yazılın şəkilçilərin tərkibində ☐ ☐ ☐ ☐ saitləri iştirak edir.

d Nümunəyə əsasən sözlərdəki şəkilçilərin iki cür yazılın və ya dörd cür yazılın olduğunu müəyyənləşdirin.

Nümunə

Ağacların – ağac + lar² + in⁴

üzümçülüklər, dadsız, oyuncudan, gördülər, şagirdlərin, yaxınlaşdı, meydançaların, idmançılar, cəsarətlidir, küçələrdə

MEŞƏ SİMFONİYASI

1 a Heç təbiət qoynunda olmusunuzmu?

Olduğunuz yerlər haqqında təəssüratlarınızı danışın.

Yaz gələndə atam tez-tez yaxın dostları ilə təbiət qoynuna çıxırdı. Onlar tilov, fotoaparat, çadır və başqa lazımı əşyaları yiğib maşınlarla yola düzəlir, iki-üç gün səyahətdə olurdular. Mən həmişə atamın qayıtmasını səbirsizliklə gözləyirdim. Çünkü o heç vaxt belə səfərlərdən əlibos qayıtmırıldı. Zənbillərlə dolu göbələk, balıq, müxtəlif otlar, güllər gətirirdi.

Mən atamın təbiət qoynunda dostları ilə çəkdirdiyi şəkillərə baxdıqca onlara həsəd aparırdım. Düşünürdüm ki, kaş mən də tez böyüyəydim, atam məni özü ilə səyahətə aparayıdı. Hərdən ehmalca onun yanında bu haqda söz salırdım. O isə zarafatla qolumdan yapışıb əzələlərimi yoxlayır və deyirdi:

– Təbiətdə yaşamaq fiziki güc tələb edir. Bütün günü ayaq üstə işləməli olursan. Yemək tapmaq, odun daşımaq, ocaq qalamaq, çadır qurmaq elə də asan deyil. Sən hələ bir az da əzələ yiğmalısan. Cırdan deyilsən ki, sənin odun şələni biz daşıyaq.

Bu sözlərdən sonra mən gündə idman edirdim. Hər dəfə də güzgü qarşısında dayanıb əzələlərimə baxırdım. Mənə elə gəlirdi ki, onlar getdikcə böyükür. Ancaq atam nədənsə bunu hiss etmirdi. Hərdən o, evdə olanda mən köynəyimi çıxarıb əzələlərimi işiştərək otaqda gəzisirdim. Atam isə gözəci mənə baxıb gülümsünürdü.

Nəhayət, bir gün, deyəsən, atam mənim böyüdüyümü hiss etdi. Axşam səfər çantasını yiğisdirarkən dedi:

– Gəl kömək elə. Sabah bizimlə gedəcəksən.

Mənim sevincimin həddi-hüdudu yox idi...

...Biz meşənin içi ilə maşın yolu qurtarana qədər getdik. Burada kiçik bir tala var idi. Atamgil çadırları bu talada qurmayı qərara aldılar. Biz yüksəkliyi boşaltmağa başladıq.

Meşə füsunkar idi. Ağacların yarpaqları yavaşça xışıldayı, quşlar cəh-cəh vurur, yaxından axan çayın şırıltısı eşidilirdi. Mənim atama çoxlu sualım var idi: "Bərkdən səsi gələn o quşun adı nədir? Bu meşədə hansı heyvanlar var? Burada ilan olurmu? Çay uzaqdır mı?.." Amma heç nə soruşmadım. Böyüklər ətrafa fikir vermədən sanki gündəlik işlərini görürdülər. Mən də mane olmaq istəməyib onlara qoşuldum.

Axşamayaxın işləməkdən, ora-bura qaçmaqdan ayaqlarım və qollarım ağrıydı. Həsrətlə çadırda uzanacağım anı gözləyirdim. Birdən-birə göyün üzünü qara buludlar aldı, meşəyə qaranlıq çökdü. Qatı zülməti yalnız ildirim öz parlaq ışığı ilə arabir yarındı. Bir azdan yağış başladı və hərə öz çadırına çəkildi...

Gecənin bir vaxtı atam ildirim səsinə yuxudan oyanıb mənə baxdı:

– Sən niyə yatmırsan? – deyə yavaşça soruşdu.

– Mən qorxuram, ata. Gör necə ildirim çaxır!.. Külək də viyıldayı... Ağaclar elə cırıldayı ki, adamı vahimə basır. Yağışın səsi də bir tərəfdən... Elə bil kimsə çadırı döyür.

– Nə danışırsan, oğlum?! Bütün bunlar təbiətin simfoniyasıdır. Bu musiqini duymaq üçün həmin səsləri başqa cür dinləməlisən.

– Başqa cür, necə? – deyə təəccüblə soruşdum.

– Bir diqqətlə qulaq as! İldirim sanki səma təbilləridir. Ağaclar böyük skripkalar kimi çalır. Külək min cür səslə oxuyur. Yağış öz simlərini göydən yerəcən uzatmış nəhəng arfaya bənzəyir. Otlar da bu qəribə konsertə valeh olaraq xışıldayı. Bütün bunlardan isə mənim sənə dediyim təbiət simfoniyası yaranır.

Mən meşənin sehrli simfoniyasını heyranlıqla dinləyərək yavaş-yavaş yuxuya getdim.

Söz boğçası

- həsəd aparmaq
- simfoniya
- tala
- arfa
- füsunkar
- ehmalca
- təbil

Söz ehtiyatı

b Izahları oxuyun. “Söz boğçası”ndan uyğun gələn sözləri seçin.

Üçbucaq formasında çərçivənin içərisinə müxtəlif uzunluqda simlər çəkilmiş musiqi aləti

Hər iki üzünə dəri çəkilmiş silindrşəkilli zərb aləti

Orkestr üçün yazılmış böyük musiqi əsəri

Düşün və cavab ver

C Yuxarıdakı izahlardan çıxış edərək müəllifin istifadə etdiyi bənzətmələri şərh edin. Bəs siz təbiətdəki səsləri nəyə bənzərdiniz?

Ç Sizcə, günəşli bir yay səhərində meşə simfoniyası necə səslənə bilər?

d Mətn kimin dilindən nəql olunur?

Plan əsasında mətni atanın dilindən nəql edin.

1. Dağlıq ərazidə səyahətin çətinlikləri
2. Oğulun səyahət arzusu
3. Atanın oğlunu səyahətə aparmaq qərarı
4. Atanın müşahidələri
5. Atanın oğlu ilə söhbəti

2a Şeiri oxuyun. Şeirin hansı bəndi “Meşə simfoniyası” mətnindəki peyzajla səsləşir?

TƏBİƏT DÜŞÜNÜR

Gəl çıxaq seyrinə uca dağların,
Çəmən olan yerdə xalça nə lazım?!
Gözündən su içək buz bulaqların,
Lilpar olan yerdə dolça nə lazım?!

Nə kaman götürək, nə tar, nə qaval,
Orda nəgmə də var, nəgməkar da var.
Yarıb buludları dinəndə qartal
O səsə bərabər bir səs harda var?!

Torpağın ətrini fikirləşəndə
İpək tellerinə çiçək taxarsan.
Səhərlər yadına güzgü düşəndə
Maral baxan gölə sən də baxarsan.

Titrəmə soyuğa, yanma sazağa,
Üşüsək, otlardan yorğan istərik.
Daş-kəsək toxunsa ələ, ayağa,
Loğman çiçəklərdən dərman istərik.

Zülmət gecələrdə parlayan şimşək
Yol üstə parlayan mayak deyilmə?
Gəlin təbiəti biz də düşünək,
O özü hər şeyi düşünən kimi.

Hüseyn Arif

b Lilpar gülünün şəklinə baxın. Sizcə, müəllif lilpar olan yerdə dolçaya nə üçün ehtiyac olmadığını söyləyir?

c Şeirdə rast gəlinən məcazları seçin. Müəllif həmin varlıqları hansı əlamətlərinə görə bənzədir?

Nümunə Çəmən – xalça

Xatırla

Məcaz hər hansı varlığın əlamətini daha təsirli çatdırmaq üçün istifadə edilən ifadələrdir.

Yazı

3a “Təbiət düşünür” şeirinin son misralarına diqqət yetirin. Bölmə üzrə aldiğiniz bilgilərdən də istifadə etməklə “Təbiəti düşünək” mövzusunda esse yazın. Essenizdə oxuduğunuz mətnlərdən sitat gətirin.

Mürəkkəb sözlərin yazılışı

4a Altından xətt çəkilmiş hansı sözlər bitişik yazılmalıdır? Seçiminizi əsaslandırın.

- a. Mətbəxdə qab yuyan qadın xalamdır.
- b. Anam qonaqlıqdan sonra qab yuyan maşını işə saldı.
- a. Sabirin geyindiyi sarı köynək ona çox yaraşırıdı.
- b. Sərçə, sarı köynək və qaranquşların səsi bir-birinə qarışmışdı.

b Verilmiş mürəkkəb sözlərin yaranma üsulunu müəyyən edin.

1. adət-ənənə	a. Eyni sözün təkrarı ilə yaranıb.
2. qatar-qatar	b. Müxtəlifmənalı sözlərin birləşməsi ilə yaranıb.
3. dəmirağac	c. Yaxınmənalı sözlərin birləşməsi ilə yaranıb.
4. gecə-gündüz	ç. Əksmənalı sözlərin iştirakı ilə yaranıb.

c Hər sıradə səhv yazılmış sözü müəyyən edin.

1. gözü-tox	2. isti-soyuq	3. aşağı-yuxarı	4. payız-qış
1. ürəyiyumşaq	2. çobanyastığı	3. səsküy	4. üçbucaq

ç Nümunələrə baxaraq eyni sözün təkrarı ilə yaranan mürəkkəb sözlərin yazılış qaydalarını izah edin.

• qaçaqaç	• vurhavur	• qaça-qaça	• addimbaaddim
• tutatut	• gəlhagəl	• yavaş-yavaş	• ilbəil

d Verilmiş mürəkkəb sözlərin tərkibindəki sözlərin mənasını izah edin. Onların bildirdiyi ümumi mənanı müəyyənləşdirin.

süd-qatıq, çəngəl-bıçaq, qoyun-keçi

Yadda saxla

Bir çox mürəkkəb sözlərin tərkib hissələri arasındaki məna yaxınlığı nisbidir. Məsələn, **duz** və **çörək** fərqli anlayışları ifadə edir, lakin onların ümumi mənası eynidir: **ərzaq**. Belə sözlərin birləşməsindən əmələ gələn mürəkkəb sözlər defislə yazılırlar: **duz-çörək**.

Mürəkkəb söz	Ümumi məna
<i>şalvar-köynək</i>	<i>geyim</i>
<i>ağız-burun</i>	<i>bədən üzvləri</i>

e Mürəkkəb sözlərin bitişik, yoxsa defislə yazılmasını müəyyən edib köçürün.

ipək[?]qurdu; tez[?]tez; hazır[?]cavab; dost[?]tanış; dil[?]dodaq; ay[?]baay;
ağac[?]dələn; su[?]iti; gediş[?]gəliş; şimal[?]şərq; get[?]haget; balıq[?]qulağı

Ümumiləşdirici təkrar

1-4-cü tapşırıqlar aşağıdakı mətnlə bağlıdır.

İLK QIŞ YUXUSU

Payızın sonları idi. Yağış yağırıldı. Kirpi sevinirdi. Çünkü soxulcan, böcək, ilbiz tapmaq elə də çətin deyildi. O, axşam düşən kimi yem axtarışına çıxdı. Elə bu vaxt səs eşitdi. Qorxub yumağa döndü.

Bu, Qarğa idi. İlbizin çanağını sindirmaq üçün onu qayaya çırkırdı. Qarğa dedi:

– Ey, qorxma, mənəm. Xəbərin var ki, qış gəlir? Hava soyuyur. Qurd, ilbiz, böcək tapmaq çətin olacaq. Düzdür, mən hər şey yeyə bilərəm. Amma sən...

Kirpinin bütün sevinci yoxa çıxdı, həyəcanla ətrafa baxdı:

– Nə? Qış? Axı mən heç vaxt qış görməmişəm.

Bu söhbətdən sonra Kirpini dərd götürdü. Çıxış yolu axtarmağa başladı. O, quşların daha isti yerlərə uçduğunu gördü. Onlara qoşulmaq istədi. Amma uça bilmədi. Sonra dələlərin qoz-fındıq yiğdığını gördü. O da qurd, ilbiz və böcək yiğib evinə gətirdi. Ancaq səhər oyananda gördü ki, hamısı qaçıb gedib. Çıxış yolu tapa bilməyən Kirpi lap dilxor olmuşdu.

Kirpi bu dəfə çoxlu yarpaq toplayıb üst-üstə yiğdi. Yorğun halda düşündü: "Elə bu yarpaqların üstündə yatım, bir az dincəlim. Sabah yenə bir şey fikirləşərəm".

O çox dərin yuxuya getdi. Yuxudan oyananda artıq bahar gəlmışdı. Ətrafa boylandı. Günəşin istisini hiss edib gülümsədi.

1 Mətnə əsasən cümlələri tamamlayın.

1. Kirpi yağışlı havada sevinirdi, çünkü
2. Kirpi həyəcanlandı, çünkü
3. Kirpi heyvanları izləməyə başladı, çünkü
4. Kirpi yuxudan oyananda ətrafa baxıb gülümsədi, çünkü

2 Mətndən nümunələr gətirməklə Qarğanın Kirpidən daha ağıllı olması fikrini əsaslandırın.

3 Mətndəki məlumatlara əsasən verilmiş fikri əsaslandırın.

Kirpilər noyabrdan marta qədər qış yuxusuna gedirlər.

4 Mətnə əsasən düzgün və yanlış fikrləri müəyyənləşdirin.

1. Kirpilər təhlükə hiss etdikdə yumrulanaraq şar formasını alırlar.
2. Kirpilər ova səhərlər çıxırlar.
3. Kirpilər qış yuxusuna gedəndə quru ot və yarpaqlardan özlərinə yataq düzəldirlər.
4. Qışın çox soyuq vaxtlarında qurdalar, ilbizlər tez-tez görünürler.

5 Sözləri kök və şəkilçiyə ayırin.

peşəkarlıq, tanışlıq, yorucu, pambıqçı, bölgü, oyunçu

6 Quruluşuna görə dördündən biri fərqlidir:

1. yamaq	2. qarmaq	3. dayaq	4. daraq
1. barış	2. qaçış	3. döyüş	4. vuruş
1. ələk	2. dirək	3. kələk	4. dilək
1. balıq	2. buruq	3. kəsik	4. qalıq

7 Cümhlərdəki sözləri cədvəl üzrə qruplaşdırın.

Günay xırda, dadlı ciyalaklılardan dərib ləzzatla yedi. Sonra meyvə ilə dolu səbatına baxdı. Fikirləşdi ki, meyvələri yoldaşları ilə də paylaşın.

Yalnız qrammatik şəkilçili sözlər	Yalnız leksik şəkilçili sözlər	Həm leksik, həm də qrammatik şəkilçisi olan sözlər
-----------------------------------	--------------------------------	--

8 Sözlərə leksik şəkilçilər əlavə edin. Həmin şəkilçilərin iki, yoxsa dörd cür yazılmasını müəyyənləşdirin.

göz → -lük, -ün	qaç → -ış, -di	qorx → -aq, -du
yol → -çu, -da	sakit → -dir, -ləş	ışiq → -lı, -dan
dərs → -lik, -im	təəccüb → -dən, -lən	bil → -ik, -ir

9 Mürəkkəb sözlər düzəldin. Həmin sözlər bitişik, yoxsa defislə yazılmalıdır? Fikrinizi əsaslandırın.

10 Sözlərin quruluşca növünə görə ardıcılılığı davam etdirin.

1. həyəcanlı, qayğıkeşlik, ... 2. ədalət, pəncərə, ... 3. bəstəboy, isti-soyuq, ...

Sözlər rəngbərəng, daşqın, yaxınlıq, firtına, gül-çiçək, mehriban, xeyirli, qoyun-quzu, kenquru

11 Verilmiş sözlərdən mürəkkəb sözlər düzəldib yazın.

səs, küy; gün, orta; başı, qarlı; açıq, aşkar; dəftər, kitab; açıq, ürəkli; ağla, batan; sülh, sevər; var, dövlət; dərə, təpə; kül, qabı; aş, süzən; az, çox.

1-ci
fəsil

1a

Qədim Yunanistan haqqında nə bilirsiniz?

Hansı qədim yunan alimlərini, qəhrəmanlarını tanıyırsınız?

QƏDİM YUNAN SÖZLƏRİ

Qədim Yunanistan dünyada elmin beşiyi sayılır. Bir çox elm sahələri burada yaranmışdır. Böyük yunan alimləri biliklərini gənc nəslə ötürmək üçün öz məktəblərini yaradırdılar. Beləliklə, ölkədə təhsil inkişaf edirdi. Təsadüfi deyil ki, elm və təhsillə bağlı bir sıra sözlər qədim yunan dilində yaranmış, sonradan başqa dillərə keçmişdir.

Gimnaziya

Qədim yunanlar fiziki tərbiyəyə çox diqqət yetirirdilər. Yeniyetmə və gənclərin fiziki hazırlığı üçün xüsusi yerlər ayrırlırdı. Burada onlar idmanla yarıçılpaq məşğul olurdular ki, paltar bədənlərini narahat etməsin. Bu səbəbdən həmin yer yunanca “gymnasium”, yəni “yarıçılpaq halda məşq etmək üçün yer” adlanırdı. “Gimnastika” sözü də bu sözdən yaranmışdır.

Yunanlar hesab edirdilər ki, insan həm əqli, həm də fiziki cəhətdən inkişaf etməlidir. Ona görə də gimnaziyada təlim-tərbiyə yalnız fiziki məşqlərlə məhdudlaşmadı. Müəllimlər şagirdlərlə həm də elmi mövzularda söhbətlər edirdilər. Beləliklə, gimnaziya qılıncınatma, qaçış, əlbəyaxa döyüş, musiqi, ritorika, riyaziyyat və sair sahələr üzrə dərslərin keçirildiyi təhsil ocağı idi.

İngilis dilində indiyədək “gymnasium” sözü ancaq idmanla məşğul olunan yeri bildirir. Bir çox başqa dillərdə, o cümlədən Azərbaycan dilində “gimnaziya” sözü “məktəb” anlamına gəlir.

Lisey

Gimnaziyaların eksəriyyəti indiki Yunanistanın paytaxtı Afinada yerləşirdi. Afinalılar arasında, demək olar ki, savadsız adam yox idi. Oğlanlar kiçik yaşılarından müəllim yanına gedirdilər. Bir az böyüdükdən sonra onlar gimnaziyaya daxil olurdular. Qızlar isə evdə təhsil alırdılar.

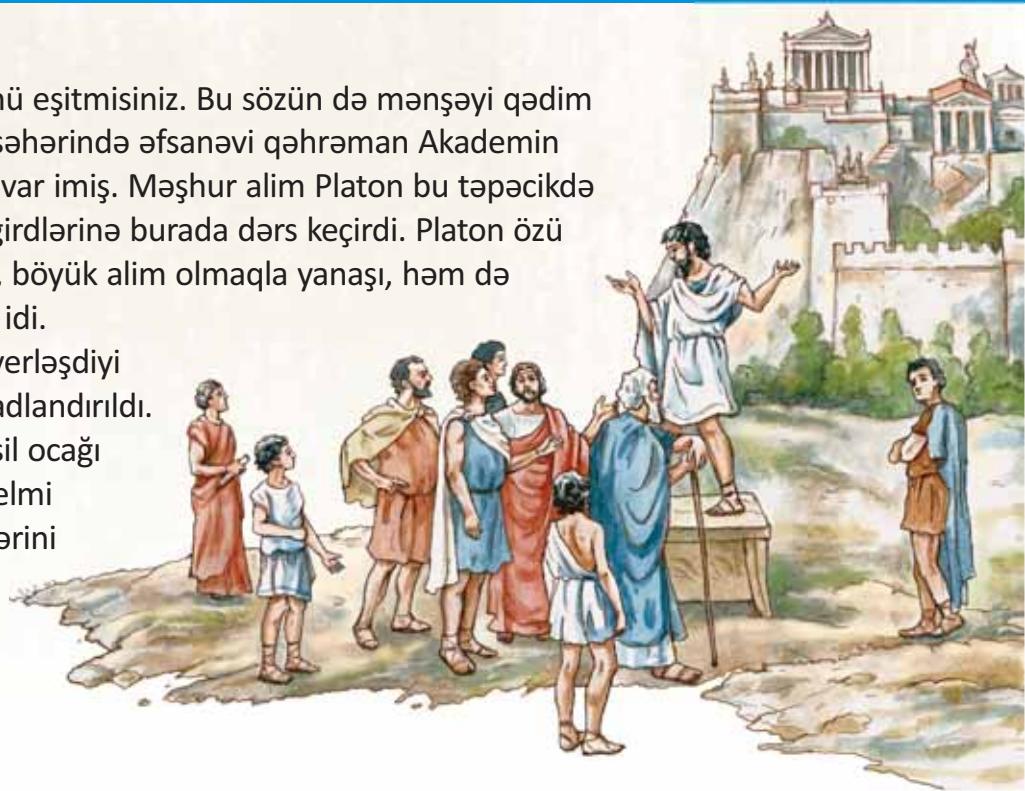

Böyük yunan alimi Aristotel də öz gimnaziyasını yaratmışdı. O, Afina sakini deyildi, buna görə də Afinada ev və torpaq almaq hüququ yox idi. Bu səbəbdən böyük filosof şəhərdən kənarda yerləşən Apollon Likeysk məbədi yaxınlığında, yaşlılıq bir yerdə dərs keçirdi. Bu məktəb məbədin şərəfinə “Likey” adlanırdı. Qədim yunan dilindən tərcümədə “likiya” sözü “canavarları məhv edən” deməkdir. Aristotelin məktəbi böyük şöhrət qazanmışdı. “Likey” sözü illər keçdikcə “lisey”ə çevrildi. O vaxtdan bir çox ölkələrdə uşaqlar üçün təhsil ocaqları “lisey” adlandırıldı.

Akademiya

Yəqin ki, "akademiya" sözünü eşitmisiniz. Bu sözün də mənşəyi qədim yunan dilinə gedib çıxır. Afina şəhərində əfsanəvi qəhrəman Akademin adını daşıyan səfali bir təpəcik var imiş. Məşhur alim Platon bu təpəcikdə öz məktəbini yaratmışdı və şagirdlərinə burada dərs keçirdi. Platon özü də gimnaziya təhsili almışdı. O, böyük alim olmaqla yanaşı, həm də güləş üzrə Olimpiya çempionu idi.

Platonun yaratdığı məktəb yerləşdiyi təpəciyin adı ilə "Akademiya" adlandırıldı. Bu məktəb dünyada ilk ali təhsil ocağı sayılır. Elə o vaxtdan mötəbər elmi mərkəzləri və tədris müəssisələrini "akademiya" adlandırırlar.

Nə anladın?

b Mətnə istinad etməklə fikirlərin doğru və ya yanlış olduğunu müəyyən edin.

1. Bir çox elm sahələri Qədim Yunanistanda yaranmışdır.
2. Gimnaziyada yalnız fiziki tərbiyə ilə məşğul olurdular.
3. Qızların gimnaziyada təhsil almaq hüquqları var idi.
4. Aristotelin yaratdığı məktəb sonalar "lisey" adlandırıldı.
5. Büyük yunan filosofu Platon həm də idmançı idi.

Glossari

- **Ritorika** – natiqlik sənəti.
- **Etimologiya** – sözlərin mənşəyini öyrənən dilçilik sahəsi.

c Mətdə hansı yunan alımlarının adı çəkilir?

Bu alımlar və onların yaratdığı təhsil ocağı haqqında danışın.

Düşün və cavab ver

d Mətnin müəllifi oxucuya hansı fikri çatdırmaq istəyir?

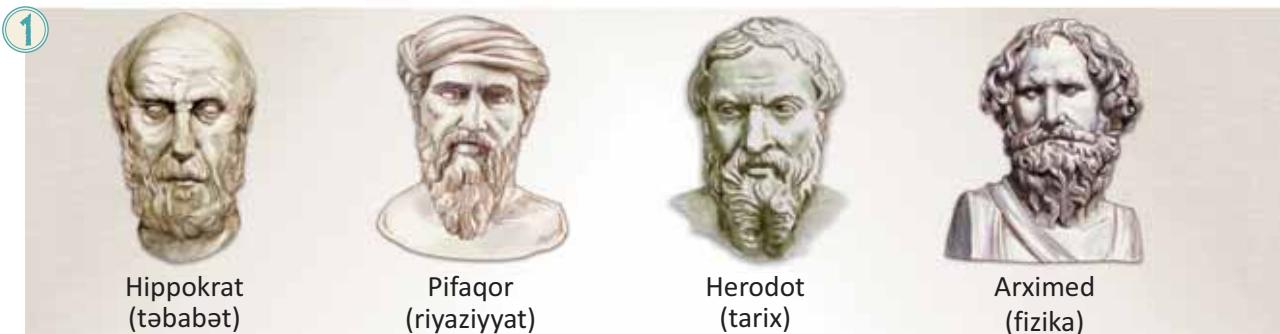
Öz fikrini əsaslandırmaq üçün o hansı faktlardan istifadə edir?

e Mətdəki bilgilərə istinad edərək aşağıdakı fikri əsaslandırın.

Bir çox yunan sözlərinin etimoloji mənası ilə müasir mənası fərqlidir.

e Sizcə, nə üçün Qədim Yunanistanda qızları gimnaziyada təhsil almağa buraxmırıldılar?

- 2a** Qədim yunan alımları haqqında aşağıda verilən məlumatları oxuyun. Bu məlumatları mətnin müvafiq hissələrinə əlavə etməklə həmin hissələri genişləndirib nəql edin.

- 2b** Müəllimi ona “Plato” adını vermişdir. Bu söz yunanca *genişlik* mənasını verir. Şərqdə isə onu Əflatun adı ilə tanıyırlar.
- 2c** Onun adı “Aristos” sözü ilə bağlıdır. Bu söz yunanca *əla, çox yaxşı* mənasını verir. Şərqdə ona Ərəstun deyirlər.

- b** Müasir təhsillə Qədim Yunanıstandakı təhsili müqayisə edin. Müasir dövrdə təhsilin hansı mərhələləri var?

Dinləmə 12

- 3a** Müəllimin oxuduğu “Teatr” mətnini dinləyin və yaddaş xəritəsi tərtib edin.
- b** Azərbaycan dilində işlənən qədim yunan sözləri haqqında araşdırma aparın. Onların etimologiyası və dilimizdəki mənası ilə bağlı təqdimat hazırlayıın.

- I qrup: Məişət (*stadion, qəzet, labirint, kataloq*)
- II qrup: Ölçü vahidləri (*metr, kilometr, qram, kilogram*)
- III qrup: Musiqi və teatr (*xor, ritm, melodiya, harmoniya*)
- IV qrup: Tibb (*allergiya, analiz, aptek, diaqnoz*)

Nümunə

Söz	Sözün mənası	Sözün mənşəyi
nektar	Meyvələrdən alınan şirə	Qədim yunan əsərlərdən əbədi gənclik və gözəllik verən içki

Yazı

- 4a** Aşağıdakı məlumatı oxuyun. Platonun sözlərini izah edin.

Platon məşhur filosof Sokratın tələbəsi olmuşdur. Onlar həm də dost idilər. Ancaq bəzi elmi məsələlərdə fikirləri ayrıılırdı. Platon müəlliminə hörmət əlaməti olaraq deyirdi: “Sokrat mənim dostumdur, lakin mən həqiqəti hər şeydən üstün tuturam”.

- b** Təsəvvür edin ki, müəlliminiz hər hansı məsələ haqqında sizin fikrinizi soruşur. Həmin məsələ ilə bağlı mövqeyiniz müəlliminkindən fərqlənirsə, bu vəziyyətdə nə edərdiniz? Bu haqda esse yazın.

Alınma sözlər və şəkilçilər

5a Sizcə, dilin lügət tərkibi necə zənginləşir?

Yadda saxla

Dilin lügət tərkibi düzəltmə və mürəkkəb sözlərlə yanaşı, həm də alınma sözlər hesabına zənginləşir. Bu sözlərin əksəriyyəti ərəb, fars, rus və müxtəlif Avropa dillərindən alınmışdır. Əsl Azərbaycan sözlərindən fərqli olaraq, bir çox alınma sözlər ahəng qanununa tabe olmur. Məsələn:

Ərəb-fars mənşəli sözlər: ataş, günah.

Rus-Avropa mənşəli sözlər: kompüter, samovar.

b Sözlərin izahlarını oxuyun. Sizcə, bu sözlərdən hansı əsl Azərbaycan sözüdür?

Seçiminizi əsaslandırın.

1. **Kenquru** – Avstraliya və Yeni Qvineyada yayılıb.

2. **Ayi** – dünyanın bir çox ərazilərində, o cümlədən Cənubi Qafqazda yayılıb.

3. **Zürafə** – Afrikada yaşayan heyvan.

c Verilmiş bilgiyə əsasən “mikrorayon”, “mikroorqanizm” sözlərinin mənasını izah edin.

Mikro – yunanca “kiçik” deməkdir.

ç Uyğunluğu müəyyən edərək sözlər yaradın. Sözlərin mənasını təxmin edin və lügət vasitəsilə dəqiqləşdirin.

Nümunə *auditoriya – dinləmək üçün yer*

audi (səs)	logiya (elm)
mikro (kiçik)	toriya (yer)
orfo (düzgün)	skop (baxmaq)
bio (həyat)	qrafiya (yazmaq)

d Sözləri kök və şəkilciyə ayırin. Şəkilçilər qoşulduğu sözlərin mənasını necə dəyişir?

Nümunə *xəstəxana, yeməkxana* – “-xana” şəkilçisi “məkan” mənalı söz yaradır.

1. şöhrətpərəst, xəyalpərəst

2. çaydan, güldan

Dilimizdəki bəzi şəkilçilər başqa dillərdən alınıb. Bu şəkilçilər bir cür yazılırlar, yəni qoşulduğu sözdən asılı olaraq **dəyişmir**. Məsələn: *tələb-kar, fədəkar*.

e Sözləri kök və şəkilçilərə ayırıb yazın. Həmin şəkilçilərin iki, dörd, yoxsa bir cür yazılmamasını müəyyənləşdirin.

1. balıqçı, dənizçi, futbolçu, gülçü

2. zəhmətkeş, qayğıkeş, əzabkeş

3. vurmaq, bölmək, gəlmək

4. vətənpərvər, qonaqpərvər

Hacı Qara

1 a “Filankəs Hacı Qaradır” ifadəsini eşitmisinizmi? Həmin adamın adı Hacı Qara olmadığı halda, görəsən, onu niyə belə adlandırırlar?

b Mətni rollar üzrə oxuyun.

Ağcabədi kəndi. Parça dükəni. Hacı Qara əlində yarım arşın bikef oturub.

Hacı Qara (narazılıqla). Allah kəssin belə alış-verisi! Üç aydır, mal gətirmişəm, bir top da satma-mışam. Bu bazarla heç bir ilə də bunları satıb qurtara bilməyəcəyəm. Evin yixıldı getdi! Bu nə işdir başıma gəldi?! Bu hesab ilə düz yüz manat zərərim var.

Əsgər bəy, Səfər bəy və Heydər bəy dükana daxil olurlar.

Hacı Qara (sevincək). Xoş gəldiniz, səfa gətirdiniz!

Buyurun, parçalara baxın.

Əsgər bəy. Hacı, biz bazarlığa gəlməmişik. Başqa iş üçün buyurmuşuq.

Hacı Qara (qasqabaqlı halda). Bəylər, bir özgə vaxt gələrsiniz, danışarıq. Müştərinin gələn vaxtıdır, dükənin qabağını kəsməyin.

Əsgər bəy. Hacı, hamı bilir ki, sən üç aydır, üç top çit satmamışan. Biz gəlməsdik ki, on beş günün içində sənə yüz manat xeyir verək. Əgər istəmirsənsə, onda başqa məsələ.

Əsgər bəy, Səfər bəy və Heydər bəy getmək üçünayağa qalxırlar.

Hacı Qara (tələsik). Necə, necə? On beş gündə yüz manat xeyir?

Əsgər bəy. Hacı, sözümə qulaq as! İndi firəng malı çox baha olub. Təbrizdə arşını bir abbasıya alınan çit burada altı şahıya satılır. İki şahı xeyir qalır. Bilirsən, bunun səbəbi nədir? Çünkü heç kim Arazın o tayına keçə bilmir. Amma biz səni gizli yollarla Təbrizə apararıq. Malı ucuz qiymətə gətirə bilsən, tez satıb yaxşı qazanc əldə edərsən.

Hacı Qaranın evi. Hacı Qara xəncərini, qılincını sandıqdan çıxarır.

Hacı Qara (həvəslə). Əgər Əsgər bəyin dedikləri həqiqətdirsə, onda bir həftəyə xeyli pul qazanaram. Əslində, gizli yollarla Təbrizə getmək təhlükəlidir, amma əldə edəcəyim gəlirə dəyər. Həm də Əsgər bəy söz verib ki, bütün mallarımı sağ-salamat gətirib çıxardacaq dükənimə.

Otağın qapısı açılır və Hacı Qaranın arvadı Tükəz içəri daxil olur.

Tükəz (təəccüblə). A kişi, nə edirsən? Bu yaraq-yasağı qabağına niyə tökübsən?

Hacı Qara (acıqla). Səfərim var, yola çıxacağam.

Tükəz. De görüm, hara gedəcəksən?

Hacı Qara. Əsgər bəy və Heydər bəylə Təbriz bazarına gedəcəyəm. Bəylər məni gizli yollarla Təbrizə çatdıracaqlar. Heç bir yasavul, jandarm görməyəcəyəm.

Söz boğçası

- firəng
- yaraq-yasaq
- yasavul
- qaçaqmalçılıq

Tükəz. Bıy, başıma xeyir! İndi də qaçaqmalçılıq edəcəksən? Bircə bu qalmışdı. Dur ayağa, get dükanına, malını sat! (*Yaraqları yiğişdirir.*)

Hacı Qara (hirslə). Dükandan məgər fayda var?! Qoymazsan başımın çarəsini qılım?!

Tükəz. A kişi, başına nə gəlib, çarəsini qılasan? Nə danışırsan?

Hacı Qara. Daha nə gələcək?! Düz yüz manat zərərim var. Boğazimdən çörək keçmir.

Tükəz. Səni görüm boğazın elə tutulsun ki, su da ötməsin! Bu qədər pulu yiğib nə edəcəksən? Öz malını nə özün yeyirsən, nə də ailənə xərcləyirsən. Yüz il ömrün ola, yeyəsən, sənin pulun tükənməz. Yüz manat zərərdən ötrü nə özünü öldürürsən?

Əsgər bəy, Səfər bəy və Heydər bəy həyətə daxil olurlar. Hacı Qara onlara qoşulub həyətdən çıxır. Tükəz onların ardınca baxır.

Mirzə Fətəli Axundzadə

Söz ehtiyatı

C “Söz boğçası”ndakı hansı sözlər hadisələrin keçmişdə baş verdiyini göstərir?

Həmin sözləri lügətin köməyi ilə izah edin.

Ç Hansı pul vahidi böyükdür: şahı, yoxsa abbası? Mətnə istinad etməklə fikrinizi əsaslandırın.

Glossari

- **Monoloq** – bir obrazın səhnədə öz-özünə söylədiyi nitq.
- **Dialoq** – iki və ya daha çox şəxs arasında danışışq, söhbət.
- **Dram** – monoloq və dialoqlar şeklinde yazılmış bədii əsər.
- **Remarka** – dram əsərində hadisələrin baş verdiyi yerin, obrazların hərəkətinin təsviri.

d Məndən Hacı Qaranın monoloqlarını seçin, onun xarakterinə və emosional vəziyyətinə uyğun səsləndirin.

Düşün və cavab ver

e “Hacı Qara” mətninin dram əsəri olduğunu əsaslandırın.

ə Məndən uyğun epizodları danışmaqla Hacı Qaranın aşağıdakı xüsusiyyətlərini əsaslandırın.

- xəsis
- tamahkar

f Tükəzin nitqində Hacı Qaranın hansı keyfiyyəti daha qabarlıq əks etdirilib? Hansı xüsusiyyətə görə insana “Hacı Qara” deyirlər?

Dinləmə 13

- 2 a** Qeydlər götürməklə “Poçt qutusu” mətnini dinləyin. Mətnin məzmununa aid suallar tərtib edin.
- b** Novruzəlinin adı nəyin rəmzinə çevrilmişdir? Fikrinizi əsaslandırın.
- c** “Hacı Qara” və “Poçt qutusu” mətnlərini janrına, məzmununa, ideyasına görə müqayisə edin.

Yazı

- Ç** **Cütlərlə iş.** Aşağıdakı kitablara annotasiya yazın. Yoldaşınızın yazısına münasibət bildirin.

Glossari

- Əsərin annotasiyasında hadisələr haqqında ümumi məlumat verilir. Cəlbedici annotasiya oxucuda əsərə maraq oyadır.

- 3 a** **Qruplarla iş.** Müəllimin təqdim etdiyi mətnləri oxuyun. Qeydlərinizə əsasən məlumat vərəqi tərtib edin.

- I qrup: Qurbanəli bəy
II qrup: Sonuncu mogikan
III qrup: Şerlok Holms
IV qrup: Robinzon Kruzo

Nümunə

Əsərin adı: “İspan zadəganı Lamançlı Don Kixot”

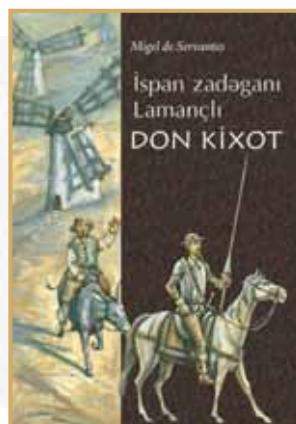
Əsərin janrı: roman

Əsərin müəllifi: Migel de Servantes

Baş qəhrəman: zadəgan Alonso Kixano

Obrazın qabarıq xüsusiyyəti: səmərəsiz xəyalpərəstlik

Ifadənin rəmzi mənası: xeyirxah, lakin xəyalpərəst insan

Sinonimlər və antonimlər

4a Fərqləndirilmiş sözü sinonimi ilə əvəz edin.

Hacı Qara obrazı xəsisliyin simvoluna çevrilib.

Yadda saxla

Sinonimlər fikri dəqiq ifadə etməyə, nitqdə lazımsız təkrarların qarşısını almağa kömək edir. Məsələn: *Vasif kitabı vərəqləyib düşünürdü. O, məsələnin həlli yolları haqqında fikirləşirdi.*

Antonimlərdən müəyyən bir fikri daha qabarıq, təsirli çatdırmaq üçün istifadə edilir. Məsələn: *Düşmən birdirsə, çoxdur, dost mindirsə, azdır.*

b Sinonimlərdən istifadə edərək cümlələrdəki təkrarı aradan qaldırın.

1. Müəllim yeni mövzunu izah etdi. Sinonimlərin cümlədə rolunu şagirdlərə izah etdi.
2. Konsertə çox adam gəlmışdı. Çox tamaşaçı ayaq üstə qalmışdı.
3. Kitabxanaçı hirslənmişdi. Oxuların kitablarla kobud rəftarı onu hirsləndirmişdi.

c Nöqtələrin yerinə uyğun antonim sözlər əlavə edərək cümlələri tamamlayın.

gecə – gündüz | dost – düşmən | əvvəl – sonra | igid – qorxaq

1. ... gündə yüz yol olər, ... ömründə bir yol.
2. ... düşün, ... danış.
3. ... başa baxar, ... ayağa.
4. ... xeyrindən ... şəri yaxşıdır.

Elə sinonimlər var ki, cümlədə bir-birini əvəz edə bilmir. Məsələn: *gözəl, göyçək* sözləri sinonim olsa da, aşağıdakı cümlədə *gözəl* sözünü *göyçək* sözü ilə əvəz etmək olmaz. *Kəndimizin gözəl manzərəsi var.*

ç “Ürək” sözünü hansı cümlədə “könül” sözü ilə əvəz etmək olar?

- a. O, ürək xəstəliyindən əziyyət çəkir. b. Kobud sözlər söyləyib ürək qırma.

Şəkilçilərin köməyi ilə eyni kökdən əmələ gələn əksmənalı sözlər antonim hesab edilmir. Məsələn, *insaflı – insafsız* sözləri antonim deyil.

d Antonim söz cütlərini seçin.

a. duzlu – duzsuz	c. getmək – gəlmək	d. cəsarətli – cəsarətsiz
b. duzlu – şit	ç. getmək – getməmək	e. cəsarətli – qorxaq

e Sinonim və antonimlərdən istifadə etməklə sözlərin leksik mənasını izah edin.

Nümunə

əliaçıq – səxavətli, comard, xəsis olmayan

gözəl

gödək

zərif

Onlar kimdir?

Dildə istifadə olunan bir çox deyimlər şəxs adları ilə bağlıdır: **Axilles** dabani, **Qordi** düyüünü, **Pirr** qələbəsi, **Sizif** əməyi və sairə. Bu ifadələrin mənasını bilmək üçün həmin şəxslər haqqında araştırma aparmaq lazımlı gəlir. Yalnız bu halda onları nitqdə yerli-yerində işlətmək olar.

Axillesin dabani

Qədim yunanların inancına görə, bütün dünyani uca Olimp dağında yaşayan ilahlar və ilahələr idarə edirdilər. Onların arasında Fetida adlı su ilahəsi də vardı. Fetidanın oğlunun adı Achilles idi. Bu uşağın atası adı insan olduğundan Achilles də insan sayılırdı. Lakin o, uşaqlıqdan gücünə və qamətinə görə hamidan seçilirdi. Fetida oğlunun ilahlar kimi ölümsüz olmasını istəyirdi, ona görə də onu hələ körpə ikən yeraltı səltənətdən keçən çayın sularına salmışdı. Bu çayın suyu bədənin hansı hissəsinə dəyərdi, oraya heç bir qılınc və ya ox təsir etməzdi.

Achilles böyüküb ən cəsur yunan qəhrəmanlarından biri oldu. Troya müharibəsindəki şücaəti ona bütün Yunanıstanda ad-sən qazandırdı.

Yunanlar ilə troyalıların müharibəsi on il davam etdi. Troya ordusunun başında cəsur Hektor dururdu. Yunanlarda isə ən güclü sərkərdə Achilles sayılırdı. Hamı Achillesdən qorxur, onunla üz-üzə gəlməkdən çəkinirdi.

Döyüşlərin birində Hektor Achillesin yaxın dostunu qətlə yetirdi. Bundan qəzəblənən Achilles silahlarıb Hektorla təkbətək döyüşə çıxdı və onu məğlub etdi. Hektorun ölümündən sonra onun qardaşı Paris intiqam hissi ilə alışib-yanır, Achillesdən qisas almaq üçün fürsət axtarırdı.

Döyüş zamanı Paris yayını çəkib Achillesin dabanını nişan aldı. O bilirdi ki, Achillesin bədəni istənilən ölümcül yaraya davam gətirə bilər, təkcə dabanından başqa. Buna görə də Paris oxunu düz Achillesin dabanına yönəldi. Beləliklə, Achilles aldığı yaradan həlak oldu.

Məhz bu rəvayət əsasında "Achilles dabani" ifadəsi meydana gəlib. Bu ifadə indi də bir çox xalqların dilində işlənir.

Söz boğçası

- inanc
- qamət
- qisas

Söz ehtiyatı

1a Cümlələrdə fərqləndirilmiş sözləri “Söz boğası”ndakı ifadələrlə uyğunlaşdırın.

1. Kərim **boy-buxunu** ilə yaşıdlarından fərqlənirdi.
2. Yurdumuzun **intiqamını** yağılardan aldıq.
3. Qədim türklərin **etiqadına** görə, qurd müqəddəs heyvan sayılırdı.

Düşün və cavab ver

b Sizcə, nə üçün Paris Axillesin məhz dabanını nişan almışdı? Mətnin məzmununa və illüstrasiyaya əsasən fikrinizi izah edin.

c Mətnə istinad edərək “Axilles dabanı” ifadəsinin mənasını izah edin.

Yazı

ç Tanışlarınızdan birinin xarakterindəki zəif cəhəti – “Axilles dabanı”nı müəyyən edin. Ona məktub yazın və bundan xilas olmaq üçün məsləhətlər verin.

2a “Düyünə düşmək”, “düyünə salmaq” ifadələrini izah edin.

Daha sonra aşağıdakı mətni oxuyun və tapşırıqları yerinə yetirin.

Qordi düyüünü

Deyilənə görə, Yunanistan şəhərlərindən birinin hakimi yerinə varis qoymadan vəfat edir. Orakul deyir ki, şəhərə araba ilə daxil olan ilk şəxs hökmdar olacaq. Elə bu vaxt Qordi adlı bir kəndlə öz arabasında şəhər darvazasından içəri girir və camaat onu hökmdar taxtına oturdur. Taleyinə təşəkkür əlaməti olaraq Qordi arabasını hündür bir sütuna bağlayır. Kəndiri elə düyünləyir ki, heç kim bu düyünü aça bilmir. Orakul bunu belə yozur ki, kim bu düyünü açsa, bütün Asiyanın hakimi olacaq.

Əsrlər keçir. Bir gün Makedoniyalı İsgəndər həmin şəhərə gəlir. Sütuna bağlanan arabanı görən sərkərdə yerli adamlardan: “Bu nədir?” – deyə soruşur. Yerlilər Qordi düyüünün tarixçəsini və orakulun yozmasını ona danışırlar.

Bunu eşidən İsgəndər qılıncını çıxarıb bir zərbə ilə düyünü kəsir və deyir: “Orakul haqlı idi”.

Bundan sonra İsgəndər yürüşlərinə davam edərək, doğrudan da, bütün Asiyanın hakimi olur.

Söz boğası

• orakul • yozmaq

Söz ehtiyatı

- b** Sizcə, verilmiş izah “Söz boğçası”ndakı hansı sözə aiddir? Mətnə istinad etməklə fikrinizi əsaslandırın.

Qədim Yunanistan və Romada gələcək barədə xəbər verən şəxs.

- c** Mətnə əsasən “Qordi düyüünü” və “Qordi düyüünü kəsmək” ifadələrinin mənasını izah edin.

Araşdırma. Təqdimat

- 3a** Aşağıdakı ifadələrin yaranma tarixi haqqında araştırma aparın və bu haqda təqdimat edin.

- I qrup: Pirr qələbəsi
- II qrup: Avgi tövləsi
- III qrup: Sizif əməyi
- IV qrup: Damokl qılıncı

Təqdimat zamanı

1. Bütün auditoriyanın eşidə biləcəyi səs tonu ilə danışın.
2. Göz teması qurmaqla dinləyiciləri söylədiyiniz fikirlərə inandırmağa çalışın.
3. Jest və mimikalardan yerli-yerində istifadə edin.
4. Nitqinizə auditoriyada maraq doğuran bir hadisə və ya sualla başlayın.
5. Araşdırma nəticəsində öyrəndiyiniz yeni söz və ifadələri izah edin.
6. Dinləyicilərin suallarını cavablandırarkən əsas mövzudan kənara çıxmayın.
7. Nitqınızı müəyyən edilmiş müddətdə bitirməyə çalışın.
8. Nitqinizin sonunda auditoriyaya təşəkkür edin.

Dinləmə 14

- 4a** Cütlərlə iş. “Birgünlük xəlifə” mətnini dinləyin.

Mətnin məzmununa aid suallar tərtib edin və onlara cavab verin.

- b** Dinlədiyiniz mətnə istinad edərək “birgünlük xəlifə” ifadəsinin mənasını izah edin.

Yazı

- c** “Birgünlük xəlifə” mövzusunda esse yazın:
“Mən direktor (prezident, nazir və s.) olsaydım...”

Sözün sətirdən sətrə keçirilməsi

5a Nöqtələrin yerinə uyğun sözlər yazmaqla cümlələri tamamlayın.

1. Tələffüz zamanı sözün asanlıqla bölünən hissəsinə ... deyilir. (*heca / sait*)
2. Sözlərdəki hecaların sayı ... sayına bərabərdir. (*saitlərin / samitlərin*)
3. Bir saitdən ibarət hecanı sətrin sonunda saxlamaq və ya yeni sətrə keçirmək (*olar / olmaz*)

b Sətirdən sətrə keçirilməsi mümkün olmayan sözləri müəyyən edin. Səbəbini izah edin.

ümid, arzu, azad, bədii, güllü, əzəmat

c Sətirdən sətrə keçirmək üçün hecalara səhv ayrılmış sözləri müəyyən edib səhvləri düzəldin.

i-da-rə, bə-di-i, mü-rək-kəb, ə-də-biy-yat, tər-bi-yə, tə-ləf-füz, ə-məl, a-su-də

Yadda saxla

Mürəkkəb sözlərin tərkib hissələri ayrı-ayrılıqda hecalara bölünür və sətirdən sətrə keçirilir.

Düzgün	Yanlış
Kor-oğ-lu	Ko-roğ-lu
ya-rım-ada	ya-ri-ma-da

ç Mürəkkəb sözləri seçin və sətirdən sətrə keçirmək üçün hecalara ayırin.

quşüzümü, yadelli, soyad, Məmmədəli, böyürtkən, günorta, yeraltı, gözücü, əlvan, onillik, zəhmətkeş, dağüstü, vətənpərvər, gözaltı

d Qaydalar ilə nümunələri uyğunlaşdırın.

1. Rəqəmlə yazılan saylara artırılan şəkilçilər sətirdən sətrə keçirilmir.
2. Rəqəmlə yazılan miqdar sayının yanındaki ixtisarı yeni sətrə keçirmək olmaz.
3. Adların bir hərfdən ibarət qısaltmalarını sətrin sonunda saxlamaq olmaz.
4. Bir saitdən ibarət hecanı sətrin sonunda saxlamaq və ya yeni sətrə keçirmək olmaz.

Düzgün

- a. *N.Gəncəvi*
- b. *elan*
- c. *150 sm*
- ç. *5-ci*

Yanlış

- a. *N.
Gəncəvi*
- b. *e-
lan*
- c. *150
sm*
- ç. *5-
ci*

Bəs zinqirovu kim asacaq?

Neçə gün idi ki, Bozdağın ətəyində müşavirə gedirdi. Siçanlar iclaşa toplaşmışdılar. Hamisının ürəyi yaralı, dərdi böyük idi.

Yığıncağı uzunbügli, yaşılı bir siçan açdı:

– Mənim əzizlərim, hamınıza məlumdur, niyə bura yiğmişsiq.

Bu pişiklər **sinəmizə dağ çəkir**. Belə getsə, kökümüzü tamam kəsəcəklər. Buraya toplaşmaqdə məqsədimiz birləşmək və ümumi düşmənə qarşı əlbir olub tədbir görməkdir.

Bu sözlər hamının **ürəyindən xəbər verdi**. Yerdən səslər eşidildi:

– Buna dözmək olmaz!

– Rədd olsun pişiklər!

Yaşılı siçan sözünə davam etdi:

– İndi deyin görək, nə edək? Axı əl-ayağımızı boş qoyub otura bilmərik.

Hamı fikrə getdi. Ön sıralarda oturan siçanlardan biri təmkinlə dilləndi:

– Bizim pişiyə gücümüz çatmaz. Hamımızı bir-bir qırar. Amma bunun bir çarəsi var. Biz pişiyin boynuna zinqirov asmalıyıq.

Yaxınlaşanda zinqirov səsindən bilək ki, pişik gəlir.

Hamı ayağa qalxıb bu təklifi alqışladı.

Haradansa qəşəng bir zinqirov da gətirdilər. Başçı zinqirovu qaldırıb cingildətdi:

– Dostlar, axır ki, dərdimizə çarə tapdıq. İndi deyin görüm, bu zinqirovu pişiyin boynundan kim asacaq?

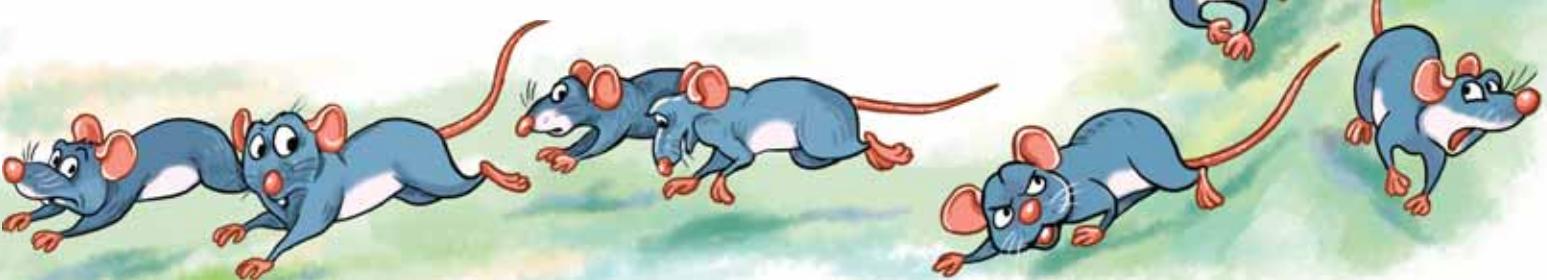
Heç kimdən səs çıxmadi. Elə bil bir az əvvəl coşan onlar deyildilər.

– Hə, nə oldu, niyə dinmirsiniz? – başçı zinqirovu cingildədib bir də soruşdu.

Siçanlar bir-birini dümsüklədilər: hərə öz qonşusunu qabağa itələmək istədi. Qabaqda oturanlar geri baxdilar və gördülər ki, heç kəs qalmayıb. Onlar da təşvişə düşüb çöllüyə tərəf yüyündülər. Meydanda tək qalan başçının səsi eşidilirdi:

– Bəs bu zinqirovu kim asacaq, kim?

Ismayıł Şixlı

Söz ehtiyatı

1a Kontekstə əsasən aşağıdakı ifadələrin mənalarını izah edin.

- ürəyindən xəbər vermək • sinəsinə dağ çəkmək

Düşün və cavab ver

b “Bəs zinqirovu kim asacaq?” ifadəsi bəzən məsəl kimi də işlədir. Sizcə, bu məsəli hansı məqamlarda işlədirilər? Bu ifadəyə uyğun situasiya düşünüb hekayə qurun.

Diqqət et

Məsəllər müəyyən situasiyalarda deyilən məşhur ifadələrdir. Hər bir məsəlin yaranma tarixçəsi var. Məsəllərin mənşəyi müəyyən bir hadisə, lətifə, rəvayət, film və s. ilə bağlı olur.

2a Belə bir məsəl var: “İlanın zəhləsi yarpızdan gedər, o da gəlib yuvasının ağızında bitər”. Sizcə, doğrudanmı ilanın yarpızdan xoşu gəlmir? İlanın yuvasının ağızında həmişə yarpız bitir?

İlanın yarpızdan zəhləsi gedir?

Xoşumuza gəlməyən bir varlıq daim qarşımıza çıxanda deyirik: “İlanın zəhləsi yarpızdan gedər, o da gəlib yuvasının ağızında bitər”.

Doğrudanmı ilanın yuvasının ağızında yarpız bitir?

Məlum olduğu kimi, ilan quru, susuz yerlərdə yaşayır. Yarpız isə, adətən, rütubətli yerlərdə bitir. Belə olduqda sual yaranır: ilanla yarpızın nə əlaqəsi var?

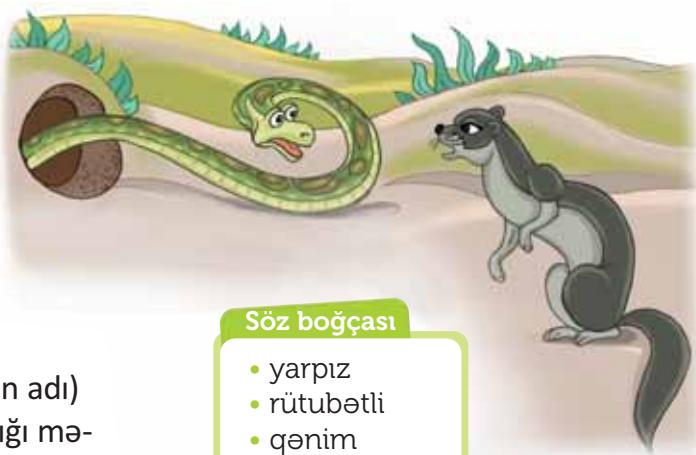
Mahmud Kaşgarinin məşhur “Divanü lügət-it-türk” əsərində (XI əsr) belə bir ifadə işlənmişdir: “İlan yarbzdan qaçar, hara getsə, yarbz qarşısına çıxar”.

Məsələ burasındadır ki, qədimdə “yarbz” sözü heyvan adı bildirirdi. Hazırda həmin heyvan manqust adlanır. Bu yırtıcı heyvan quş, ilan, xırda gəmiricilərlə qidalanır. O, ilanın yuvası ağızında saatlarca durur və ilan yuvadan çıxan kimi onu tutub yeyir. Buna görə də manqust ilanın qənimini sayılır. Kaşgari də öz lügətində “yarbz” sözünü məhz “manqust” mənasında işlətmişdir.

Zaman keçdikcə bu söz köhnələrək leksikamızdan çıxmışdır.

Ifadədəki “bitmək” feili isə “durmaq” mənasında işlənir: “Nə bitmisən gözü müñ qabağında?” Qədim “yarbz” (heyvan adı) sözünün “yarpız” (bitki adı) sözü ilə oxşarlığı məsəlin təhrif olunmasına gətirib çıxarmışdır.

(Musa Adilovun “Niyə belə deyirik” kitabından)

Söz boğçası

- yarpız
- rütubətli
- qənim
- təhrif etmək

Söz ehtiyatı

- b** “İlanın zəhləsi yarpızdan gedər, o da gəlib yuvasının ağızında bitər” məsəlində “ağız” sözünün mənasını izah edin.
- c** “Bu adam elə bil meşələrə düşmən kəsilib” cümləsindəki “düşmən” sözünü “Söz boğçası”ndakı hansı sözlə əvəz etmək olar?

Düşün və cavab ver

- f** “İlanın zəhləsi yarpızdan gedər, o da gəlib yuvasının ağızında bitər” məsəlinə uyğun situasiya düşünüb danışın.

Dinləmə 15

- 3a** “Gəmiləri yandırmaq” mətnini dinləyin. Mətnin məzmununa əsasən suallar tərtib edin.
- b** Qeydlərinizə əsasən “gəmiləri yandırmaq” ifadəsinin yaranma tarixi haqqında məruzə edin.
- c** Dinləmə mətnindən aldığınız məlumatlara əsasən “körpüləri yandırmaq” ifadəsinin mənasını təxmin edin.

Yazı

- ç** Məlumat vərəqinə əsasən Mahmud Kaşgari haqqında qeyri-bədii mətn yazın. Yoldaşınızın mətninə münasibət bildirin.

Divanü lügat-it-türk – türk dilləri haqqında məlumat verən ilk lügət

Müəllifi: Mahmud Kaşgari

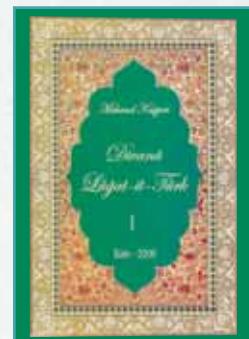
Yaranma tarixi və yeri: XI əsr, Bağdad

Lügətin növü: qədim türkçə-ərəbcə izahlı lügət

Tərkibi: 9222 türk sözü, söz birləşməsi, şeir parçaları, atalar sözləri

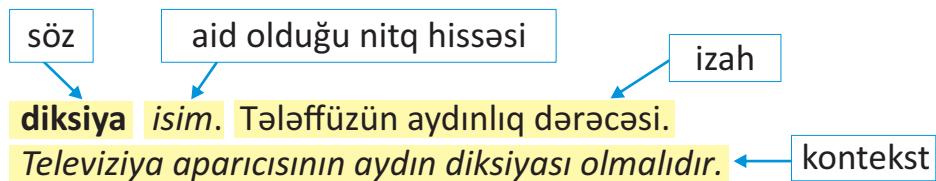
Məzmunu: Qədim türk sözlərinin ərəb dilinə tərcüməsi və izahı verilir.

Əlavə məlumatlar: Türk dillərində ahəng qanunu haqqında ilk dəfə bu kitabda məlumat verilmişdir. Müəllif kitabın sonunda qədim türklərin yayıldığı əraziləri əks etdirən xəritə də verib.

Lügətdən istifadə

4a Lügətdə söz izahının quruluşu ilə tanış olun. Suallara cavab verin.

1. Lügətdə hansı sözün izahı verilmişdir?
2. Bu söz hansı nitq hissəsinə aiddir?
3. Sözün mənasının müəyyənləşməsində kontekstin rolunu izah edin.
4. Sözü cümlədə işlədin.

Yadda saxla

Lügətlərin müxtəlif növləri var: izahlı lügət, orfoqrafiya lügəti, orfoepiya lügəti və s. Lügətdə sözlər ərifba sırası ilə düzülür. Sözlər eyni hərflə başlayarsa, sözün növbəti hərfinin ərifbadakı sırası nəzərə alınır.

Məsələn: **a**ba**d**, **a**bu**nə**, **a**bz**as**

b Aşağıdakı sözlər lügətdə necə sıralanar?

1. *alpinist, ala-bəzək, adət*
2. *batut, bərbər, bəkməz*
3. *çərkəzi, çərçivə, çəpər*

c Aşağıdakı nümunələrə baxın. Lügətlərdə çoxmənalı sözlə omonimlərin izahı arasındaki fərqi şərh edin.

əqrəb¹ *isim* – quyruğunun ucunda zəhərli iynəsi olan həşərat. □ *Əqrəbin xasiyyəti sancmaqdır. (Atalar sözü)*
əqrəb² *isim* – öz oxu ətrafında firlanıb müəyyən işarəni göstərən mil. □ *Saatın böyük əqrəbi 12-ni göstərirdi.*

addım *isim* – 1. Yeriyərkən ayağın qaldırılıb irəli atılması; qədəm. □ *Uşaq anasına doğru bir addım atdı;* 2. Nəyə isə nail olmaq üçün edilmiş hərəkət, təşəbbüs. □ *Bu çox təhlükəli addım idi.*

ç Aşağıdakı nümunələri lügətin tələblərinə uyğun tamamlayıb köçürün. Nitq hissəsini müəyyən edin və sözləri izaha uyğun cümlədə işlədin.

mürəkkəb¹ – bir neçə hissədən, ünsürdən ibarət olan.

mürəkkəb² – yazmaq üçün rəngli maye – boyası.

ayaq 1. Yeriməyə xidmət edən bədən üzvü; 2. Çayın, kəndin, küçənin və s.-nin aşağı tərəfi.

Ümumiləşdirici təkrar

1–3-cü tapşırıqlar aşağıdakı mətnlə bağlıdır.

DƏYİRMİ MASA

İfadənin tarixçəsi V-VI əsrlərdə yaşamış ingilis kralı Arturla bağlıdır.

Kral Artur tez-tez sarayında cəngavərlərlə görüşər, məsləhətləşər və sonda da ziyafət verəmiş. Kral cəngavərlər arasında kimin ona daha yaxın oturması barədə söz-söhbətin yaranmasını istəmirdi. Buna görə də toplantıları, adətən, böyük və dairəvi masa arxasında keçirəmiş. İştirakçılar hər dəfə saat əqrəbi istiqamətində hərəkət edərək dəyirmi masa arxasında yerlərini dəyişərmişlər. Burada nə birinci, nə də sonuncu yer var idi, bütün yerlər eyni dərəcədə şərəfli idi. Beləliklə, Arturun sarayındaki masa sanki ölkədə bərabərlik simvoluna çevrilmişdi.

İndi də tez-tez hər hansı bir görüşü “dəyirmi masa” adlandırırlar. Əlbəttə, söhbət masanın dəyirmi formada olmasından yox, bu ifadənin daşıdığı rəmzi mənadan gedir.

1 Mətnə əsasən düzgün və yanlış fikirləri müəyyənləşdirin.

1. İfadənin yaranma tarixçəsi V-VI əsrlərə aiddir.
2. Artur ədaləti ilə tanınmış ispan kralı idi.
3. Kral Artur cəngavərləri arasında ayrı-seçkilik etməzdı.
4. Arturun sarayındaki masa bərabərlik simvoluna çevrilmişdi.
5. Bütün görüşlər mütləq dəyirmi formalı masa ətrafında keçirilməlidir.

2 Mətnə istinad etməklə kral Arturun aşağıdakı xüsusiyyətlərini əsaslandırın.

uzaqgörən, tədbirli, ədalətli

3 “Dəyirmi masa” ifadəsini həqiqi və məcazi mənalarda cümlədə işlədin.

4 Aşağıdakı məlumatə əsasən tərkibində *tele-* olan sözlər düzəldin və mənasını izah edin.

Tele – “*uzaq məsafələrə işləyən, verilən, göndərilən, uzaq məsafələrdən görülən, eşidilən, yazılın*” mənasını ifadə edir.

vizor (yun. *videre* – görmək)

skop (yun. *skopeo* – baxmaq)

fon (yun. *fone* – səs, nitq)

patiya (yun. *pathos* – hiss)

5 Sözlərə şəkilçilər əlavə edib köçürün. Həmin şəkilçilərin iki, dörd, yoxsa bir cür yazılmasını müəyyənləşdirin.

1. *sənət* → -dən -in -kar

2. *dəftər* → -xana -ə -im

3. *qayğı* → -lar -lı -keş

4. *qənd* → -dan -in -siz

6 Sinonim sözlər cərgəsindən uyğun gələni artırmaqla cümlələri tamamlayın.

1. Pəncərədən ... dəniz mənzərəsi görünürdü. (*göyçək, gözəl*)
2. Əsgərlər sonadək (*dalaşmaq, döyüşmək*)
3. Xəstənin ... hərarəti var idi. (*hündür, yüksək, uca*)
4. Atlet 100 metr məsafəni 12 saniyəyə (*qaçmaq, yüyürmək*)

7 Sinonim və antonimlərdən istifadə etməklə sözlərin izahını yazın.

Nümunə

kiçik – balaca, böyük olmayan

Söz	Sinonim	Antonim
<i>qapalı</i>	örtülü	açıq
<i>fərəhlənmək</i>	sevinmək	qüssələnmək
<i>təvazökar</i>	sadə	lovğa
<i>şən</i>	şad	qəmli

8 Mürəkkəb sözləri seçin və sətirdən sətrə keçirmək üçün hecalara ayırın.

acidil dilucu elçi Həsənəli hədiyyə yerüstü
 yüzillik fədakar başmaq güləyən günaşırı dağətəyi

9 Mətni oxuyun. Sətirdən sətrə düzgün keçirilməyən sözləri qeyd edin.

Musa Adilov Azərbaycanın görkəmli dilçi alimidir. Böyük alim uzun illər universitetdə dərs demişdir. Alimin 1973-cü ildə nəşr edilmiş "Niyə belə deyirik" kitabı hamı tərəfindən maraqla qarşılanmışdır. Bu kitabda dilçi alim M. Adilov bir çox deyimlərin etimologyasını izah etmişdir.

10 Aşağıdakı sözlərin izahlarına əsasən aid olduğu nitq hissəsini müəyyən edin və izaha uyğun cümlədə işlədin.

biz¹ – danışan şəxs bu sözlə özü ilə bərabər bir neçə nəfər, yaxud bir çox adam olduğunu bildirir.

biz² – deşik açmaq üçün ucuşış metal alət.

diş – 1. Dişləmək, çeynəmək üçün ağızda olan sümük törəmə; 2. Mişar, daraq və s. əşyalarda olan ucuuti çıxıntı.

İZAHLI SÖZLÜK

İxtisarlar: *is.* – *isim;* *sif.* – *sifət;* *z.* – *zərf;* *f.* – *feil*

- acılamاق f.** – acı sözlər demək, qəlbinə dəymək. □ *O, dostunu acılasa da, sonra ondan üzr istədi.*
- arpa is.** – üçbucaq formasında olan qədim simli musiqi aləti. □ *Qədim Misir abidələrində arfanın şəklinə rast gəlmək olar.*
- avazımaq f.** – rəngi qaçmaq, rəngi solmaq. □ *Qorxudan dostumun sifəti avazıdı.*
- bəhsə girmək f.** – mübahisə etmək, öcəşmək. □ *Bu məsələ ilə bağlı bəhsə girmək istəməzdim.*
- bəşər is.** – insan, adam; insanlıq. □ *Bəşər tarixində belə qanlı döyüş olmayıb.*
- bolşevik is.** – XX əsrin əvvəllərində Rusiyada yaranmış inqilabi partiyanın üzvü.
- boş-bikar sif., z.** – işsiz, boş-boşuna, vevil. □ *Boş-bikar gəzmək. Boş-bikar adam.*
- cüssəli sif.** – boy-buxunlu, qamətli. □ *Dayım geniş dün-yagörüşlü olmaqla bərabər, həm də çox cüssəli bir adam idi.*
- çağ is.** – vaxt, zaman. □ *Səhər çağlı bağda quşların səsindən qulaq tutulurdu.*
- çayır is.** – alaq otu. □ *Biz sahəni çayırdan təmizlədik.*
- detektiv is.** – 1. xəfiyyə; cinayəti araşdırın şəxs. □ *Şerlok Holms məşhur detektiv obrazıdır; 2. cinayətdən və onun araştırılmasından bəhs edən əsər. □ Detektiv ədəbiyyatının yaradıcısı Edqar Podur.*
- donor is.** – 1. xəstələrə köçürülmək üçün qanını və ya hansısa orqanını verən adam. □ *Hospitala xeyli donor galmışdı; 2. yardım göstərən şəxs və ya təşkilat; xeyriyyəçi. □ Donorlar olmasaydı, bu layihənin öhdəsin-dən gəla bilməzdik.*
- ehmalca z.** – yavaş-yavaş, sakitcə, ehtiyatla. □ *Ata eh-malca oğlunun yatdığı otağın qapısını açdı.*
- ehtiva etmək f.** – tərkibinə daxil olmaq, içində olmaq, əhatə etmək.
- endirim is.** – qiyməti aşağı salma, ucuzaşdırma. □ *Bay-ramla əlaqədar bəzi mağazalarda 50%-ə kimi endirim elan olundu.*
- fərsiz sif.** – əlindən iş gəlməyən; bacarıqsız, qabiliyyət-siz. □ *Fərsiz qoyunu qurd yeyər. (Atalar sözü)*
- fidan is.** – yenicə yetişən cavan ağac. □ *Bu fidanlara xüsusi qulluq lazımdır.*
- firəng is.** – danışq dilində “fransız”. □ *Bir də eşitdik ki, şəhərə firəng tacirlər gəliblər.*

- füsunkar sif.** – valehedici, heyranedici. □ *Cıdır düzündə dayanıb Qarabağ meşələrinin füsunkar mənzərəsini seyr edirdik.*
- gəmirici is.** – kəsici dişləri olan heyvanlar dəstəsi (siçan, siçovul və s.). □ *Burunduq gəmiricilər dəstəsindən olan zolaqlı heyvandır.*
- gizir is.** – hərbi rütbə, kiçik komandir. □ *Gizir səngərdən birinci çıxıb döyüşçülərini hücuma səslədi.*
- həsəd aparmaq f.** – qibə etmək, paxıllıq etmək. □ *Sinifdə hamı onun natiqlik qabiliyyətinə həsəd aparırdı.*
- hikkə is.** – iddia, mənəmə-mənəmlik; tərslik; açıq, hirs. □ *Vüqar səhvini başa düşsə də, hikkəsindən əl çəkmirdi.*
- xiyaban is.** – hər iki tərəfində ağac əkilmiş yer, yol. □ *Bu xiyaban şəhər sakinlərinin ən sevimli gəzinti yeri idi.*
- inanc is.** – etiqad, kor-koranə inam. □ *İnanca görə, 13 nəhəs adəddir.*
- jandarm is.** – hərbçi polis. □ *Jandarmalar küçələri gəzə-rək ordudan qaçımiş fərəariləri axtarırdılar.*
- kandar is.** – qapı ağızı; astana. □ *Səhər qapını açanda gördüm ki, Bozdarkandarda məni gözləyir.*
- katorqa is.** – sürgün edilmiş cinayətkarlar üçün icbari iş yeri. □ *Xəbər gəldi ki, iki dustaq katorqadan qaçıb.*
- qaçaqmalçılıq is.** – gizli, qeyri-qanuni yollarla ölkədən mal çıxarmaq və gətirmək. □ *Sərhəddə iki nəfəri qaçaqmalçılığa görə saxladılar.*
- qahmar çıxməq f.** – çətin vəziyyətdə müdafiə etmək. □ *Kərim dostunun mübahisədə məğlub olduğunu gör-rüb ona qahmar çıxdı.*
- qamət is.** – boy-buxun, qədd. □ *Onun qamətindən id-mançı olduğu görünürdü.*
- qamış is.** – sulaq yerlərdə bitən uzun, içiboş gövdəli, bugumlu bitki; qarğı. □ *Şəkər qamışı daha çox Cənubi Amerikada yetişdirilir.*
- qaşqa is.** – ev heyvanlarının alnındaki aq ləkə. □ *Mən inayimizi qaşqasına görə başqalarından seçə bilirdim.*
- qeyzlə z.** – qəzəblə, hirslə, hiddətlə. □ *Sərkardə qeyzlə əlini qılınca atdı.*
- qənim is.** – düşmən. □ *Manqust ilanın qənimidir.*
- qəpik-quruş is.** – xırda pul, azacıq pul, əhəmiyyətsiz məbləğ. □ *Bu işə qəpik-quruş verərlər.*
- qərib sif.** – yad yerdə olan, qürbətdə yaşayan, gəlmə. □ *Qərib yolcu salam verib kəndə gedən yolu soruşdu.*

qıṣas *is.* – intiqam; pisliyin, düşmənçiliyin əvəzini çıxmə. □ *Qıṣas yerdə qalmaz.*

qumquma *is.* – səfərə çıxarkən yandan asılan kiçik su-qabı. □ *Qumqumasını kəmərinə bağlayıb yola çıxdı.*

lavanda *is.* – bənövşəyi rəngli çiçəyi olan kəskin iyi yarımkol bitki. □ *Yolboyu hər yerdə lavanda bitmişdi.*

minval *is.* – qayda, tərz, yol, üsul.

monsenyor *is.* – xristian katolik kilsəsində yüksəkvəzifeli ruhaniyə müraciət.

müayinə *is.* – tibbi baxış, yoxlama, tədqiq etmə. □ *Həkim xəstəni müayinə edib dərman yazdı.*

müqəddərat *is.* – tale.

müstəsna *sif.* – misilsiz, qeyri-adi, fövqəladə.

müvəffəq olmaq *f.* – nail olmaq, əldə etmək, məqsədini nə çatmaq. □ *Samir üçüncü cəhdə rəqibinin kürəyini yerə vurmağa müvəffəq oldu.*

nəfəs dərmək *f.* – dincəlmək, istirahət etmək. □ *Babam bağın böyük hissəsini belləyəndən sonra skamyada oturub nəfəsini dərdi.*

orman *is.* – meşə. □ *Ormandan çıxbıb çayın sahilinə endik.*

ovsunlamaq *f.* – sehrin gücündən istifadə etməklə özü-nə tabe etmək, öz təsiri altına almaq. □ *Ecazkar musiqi sanki hamını ovsunlamışdı.*

peyda olmaq *f.* – aşkara çıxməq, meydana çıxməq, görünmək. □ *Birdən-birə haradansa bir qarı peyda oldu.*

pərəstiş etmək *f.* – ilahiləşdirmək, özü üçün nümunə saymaq, səcdə etmək. □ *Nədənsə oğlanlar həmişə maşhur idmançılarla pərəstiş edirlər.*

rentgen *is.* – tündrəngli bərk maddələri yarıb keçən şüa; bu cür şüalar buraxan cihaz. □ *Müasir təbabətdə rentgendən geniş istifadə olunur.*

rifah *is.* – yaşayışda xoş güzəran, firavanlıq, bolluq və rahatlıq.

ruzigar *is.* – 1. külək, yel. □ *Dəniz tərəfdən sərin ruzigar əsirdi.* 2. hava. □ *Ruzigar qaralırdı.*

rütubətli *sif.* – tərkibində su olan, yaşı, nəm. □ *Rütubətli torpaq.*

səngimək *f.* – yavaşımaq, azalmaq; inkişafdan qalmaq, ləngimək. □ *Bir azdan yağış səngidi.*

simfoniya *is.* – orkestr üçün yazılmış 3-4 hissəli böyük musiqi əsəri. □ *Motsartin 40-ci simfoniyası dünya musiqi incilərindən biridir.*

situasiya *is.* – vəziyyət, şərait, durum, hadisələrin gedisi. □ *O həmin situasiyada özünü itirmədi.*

şövqlə *z.* – böyük həvəslə, ruh yüksəkliyi ilə, vəcdlə, ürəklə, ilhamla. □ *Müğənni səhnəyə çıxbıb şövqlə oxumağa başladı.*

tala *is.* – meşədə ağacsız, çılpaq yer, sahə; açıqlıq. □ *Biz talada çadır qurub piknik eləmək qərarına gəldik.*

təhrif etmək *f.* – dəyişərək nöqsanlı etmək, korlamaq, yanlış şəklə salmaq. □ *Sən dostunun fikirlərini təhrif edirsən.*

təpinmək *f.* – açıqlanmaq, bərk danlamaq, üstünə qışdırmaq. □ *Rzaquluya elə təpinmişəm ki, qorxusundan evdən çölə çıxa bilmir. (N.Vəzirov)*

tətik *is.* – odlu silahlarda atəş açmaq üçün barmaqla geri çəkilən mil. □ *O, gözünü yumub tüfəngin tətiyini çəkdi.*

yaraq-yasaq *is.* – silah-sursat. □ *Kəşfiyyatçılara yaraq-yasaq verildi.*

yarpız *is.* – ağ və qırmızı çiçekləri olan ətirli bitki; çölnənəsi. □ *Azərbaycan kulinariyasında yarpızdan geniş istifadə olunur.*

yasavul *is.* – polis vəzifəsini icra edən şəxs; mühafizəçi, keşikçi. □ *Oğrular yasavulların fit səsini eşidib pəncərədən qaçdırılar.*

yayla *is.* – dağlıq ərazidə düzən yer, yaylaq. □ *Bu yayla-da hər il türk xalqlarının mədəniyyət festivalı keçirilir.*

yekdil *sif.* – fikri, rəyi bir olan; həmrəy. □ *Konfrans iştirakçıları yekdil qərara gələ bilmədilər.*

yepiskop *is.* – xristianlıqda ali ruhani rütbəsi, müəyyən inzibati ərazinin xristian rəhbəri. □ *Şəhərin meri heç vaxt yepiskopun sözündən çıxmırı.*

yozmaq *f.* – özü istədiyi kimi məna vermək, izah etmək, şərh etmək, yuxuda görülmüş şeyə məna vermək.

BURAXILIŞ MƏLUMATI

*Ümumi təhsil müəssisələrinin 5-ci sinifləri üçün
Azərbaycan dili (tədris dili) fənni üzrə
dərslik (I hissə)*

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər

Rafiq İsmayılov
Şəhla Zahidova
Ülkər Nurullayeva
Aysel Xanalyeva

Redaktorlar

Nəriman Abdulov
Əsgər Quliyev
Cəbrail Həşimov
Elnarə Qurbanzadə
Rəşad Nəbiyev
Səbinə Vəzirova
Elçin Cabarov
Fəridə Ziyadova
Aqşin Məsimov

Rəyçi
Mətnləri səsləndirən
Texniki redaktor
Dizayner
Rəssam
Korrektorlar

© Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi: 2024-017

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Fiziki çap vərəqi 10. Səhifə sayı 80.
Kağız formatı 57×90 1/8. Kəsimdən sonra ölçüsü: 22,0×27,5.
Şriftin adı və ölçüsü: Calibri, 14 pt. Ofset kağızı. Ofset çapı.
Sifariş _____. Tirajı 152 600. Bakı – 2024.

Əlyazmanın yiğimə verildiyi və çapa imzalandığı tarix: 03.05.2024

Çap məhsulunu hazırlayan:
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu (Bakı ş., A.Cəlilov küç., 86).

Çap məhsulunu istehsal edən:
“Şərq-Qərb” ASC (Bakı, Aşıq Ələsgər küç. 17)

Pulsuz

Əziz məktəbli!

Bu dərslik sizə Azərbaycan dövləti tərəfindən bir dərs ilində istifadə üçün verilir. O, dərs ili müddətində nəzərdə tutulmuş bilikləri qazanmaq üçün sizə etibarlı dost və yardımçı olacaq.

İnanırıq ki, siz də bu dərsliyə məhəbbətlə yanaşacaq, onu zədələnmələrdən qoruyacaq, təmiz və səliqəli saxlayacaqsınız ki, növbəti dərs ilində digər məktəbli yoldaşınız ondan sizin kimi rahat istifadə edə bilsin.

Sizə təhsildə uğurlar arzulayıraq!

